

ПБб 430 / 171

171 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 171

Симо Матавуљ

ИЗ РАЗНИЈЕХ КРАЈЕВА

ПРИШОВЕТКЕ

0

ID=10295559

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45437, 11

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

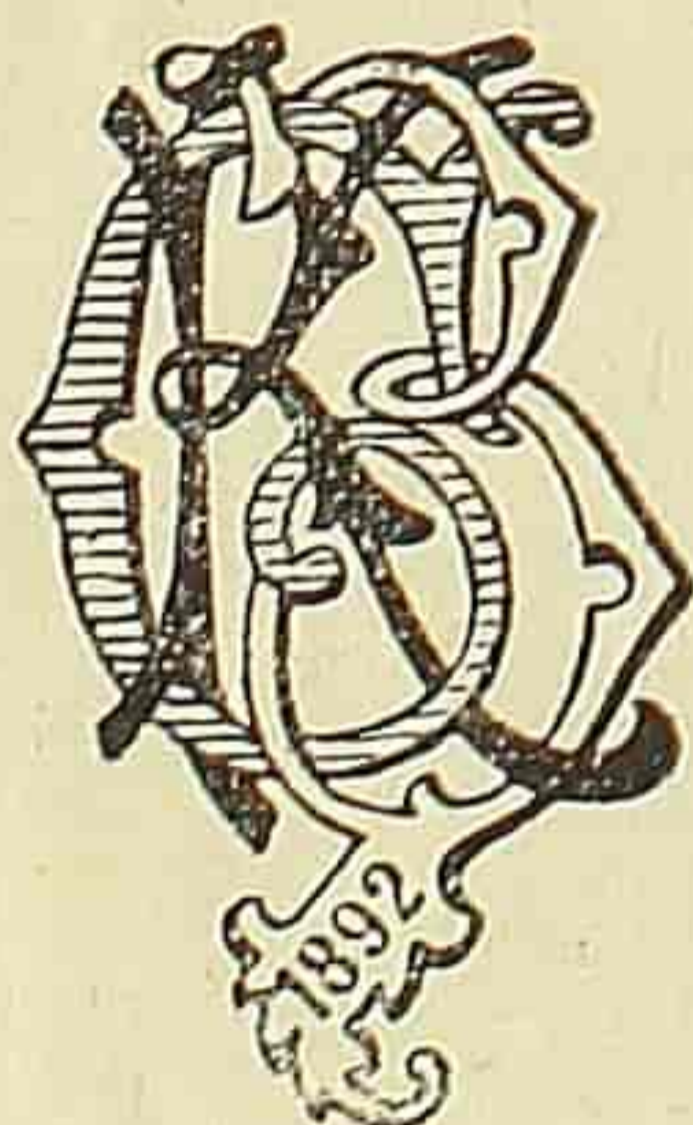
КОЛО XXVI Бр. 171.

ПБ6 430 / 171

ИЗ РАЗНИЈЕХ КРАЈЕВА

ПРИПОВЕТКЕ

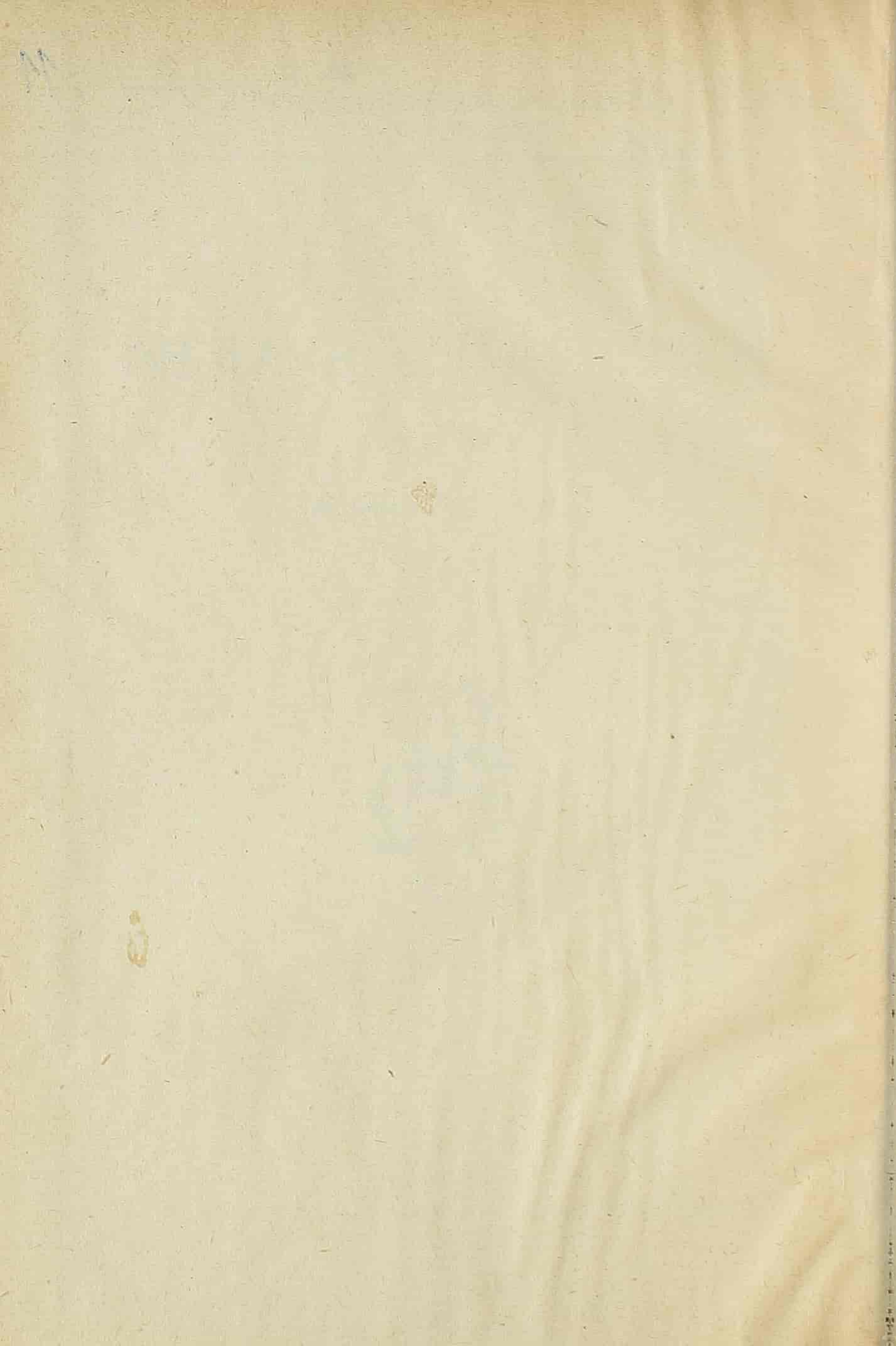
СИМА МАТАВУЉА

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „РОДОЉУБ“ А. Д. КНЕЗ-МИХАИЛОВА УЛИЦА БРОЈ 3.

1923.

СИМО МАТАВУЉ

(1852—1908).

Симо Матавуљ, један од најпродуктивнијих наших приповедача, припадао је малом колу писаца, за које се с правом каже да говоре из душе народа. Он је за свога, не баш дугог века, много написао, и његове се приповетке броје на руковети; но најлепше и најкарактеристичније међу њима, биће, да су његове приповетке из живота у Приморју. Дубоко познавање психологије приморског човека и приморске средине, јака моћ опажања и, према томе, тачна карактеристика људи и прилика, све то тим причама даје нарочиту драж и, крај тога, неко обележје истинитости, каквим се ретко када одликују други наши приповедачи, а ни сам Матавуљ у осталим радовима својим.

С тога разлога, једна књига приповедака из његовог обилатог приповедачког рада, у којој би се на окупу нашле најбоље његове „приморке“, била је више него потребна. У њој ће читаоци Српске Књижевне Задруге наћи оно чим је писац *Бачоње Фра Брнета*, као приповедач, нарочито задужио српску књигу: свеже и снажне литерарне творевине какве је, у напону свога уметничког стварања, могао да да један млад и књижевно образован таленат, који је, по обиљу и квалитету свога дела, заслужио да се назове прозним песником свога ужег завичаја.

I

Матавуљ се, као што је познато, родио 1852 године у Шибенику, у Далмацији. Прво школовање довршио је у родном граду, па неко време проведе у манастиру Крупи, код свога стрица Серафима, који је ту био игуман. По жељи своје матере, „удовице са пуном кућом дјеце“, требао је и Симо да се

спреми за калуђерски чин, али мјесто да и он, као његов Бакоња, обогати новим изданком „свету лозу“ Матавуља, наш Симо оде у приповедаче, а познавање манастирског и уопште сељачког живота, лепо му је у доцнијем раду послужило, као што сведоче многе приповетке и његов прослављени роман, најбоље дело свога рода у српској књижевности.

Не осећајући дакле позива да буде калуђер, Матавуљ изучи у Задру учитељску школу (1871), па је неко време учитељавао по селима северне Далмације, док не доби место учитеља италијанског језика на поморској школи у Херцег-Новоме, у Боки Которској. Ту, у том дивном крају нашег народа, на јужној тремеђи, остао је седам година, и за то време узео више или мање активног удела у два народна устанка, у херцеговачком 1875 и у бокељском 1881. Склонивши се 1881 год. у Црну Гору, ступи у службу црногорске владе, најпре као гимназијски наставник, а потом као надзорник основних школа. Године 1883 провео је неколико месеца у Италији и у Паризу. Не могавши, као већина „извањаци“, да се снађе у црногорским приликама, Матавуљ је крајем 1889 год. коначно напустио Црну Гору и прешао у Србију, где је све до своје смрти — неких двадесет година — радио као јавни наставник, чиновник штампарског одељења у министарству спољних послова, а у последње време као приватан човек, кад се искључиво посветио књижевности. Умро је на пречац 20 фебруара 1908 год., живо ожаљен у целом нашем народу.

Симо Матавуљ, као год и вршњак му Л. К. Лазаревић, јавио се на књижевном пољу у почетку осамдесетих година прошлог века, као већ зрео, срећен и стишан човек од тридесет година. Од тада, па до смрти своје, није испуштао пера из руку. Радио је у многим српским и хрватским листовима, а нарочито у *Гласу Црногорца*, *Летопису Матице Српске*, *Српском Књижевном Гласнику*, *Делу*, *Стражилову*, *Бранкову Колу*, *Вијенцу* и *Савременику*. Своје приповетке прикупљао је у засебним збиркама. Ње-

тови главни радови те врсте су: *Из Црне Горе и Приморја*, две књиге (I, Нови Сад, 1888; II, Цетиње, 1889); *Из приморског живота* (Загреб, 1890); *Са Јадрана* (Београд, 1891); *Из разнијех крајева* (Мостар, 1893); *Приморска обличја* (Нови Сад, 1901); *Београдске приче* (Београд, 1902); *Ускок* (Београд, 1902); *Живот* (Београд, 1904); *Немирне душе* (Београд, 1908). Поједине Матавуљеве приповетке објављене су и у посебним издањима, тако напр. *Ново оружје* (Београд, 1890); *Пошљедњи витезови* (Мостар, 1903); *Цар Дуклијан* (Мостар, 1906). Год. 1901 изашле су у Новом Саду, накладом Матице Српске, његове приповетке *С мора и с планине*, а у *Летопису* од 1898 до 1900 год. *Биљешке једнога писца*, аутобиографско дело у ком је Матавуљ испричао главне догађаје свога живота и тим обогатио једну од најсиромашнијих трана српске литературе: литературу мемоарску.

С правом се може рећи да је Матавуљ спадао у најпродуктивније и најизразитије наше писце. Он је својим приповеткама цео наш свет упознао са животом и особинама сеоског и маловарошког становништва на Јадранском Приморју. Он је то, нарочито и најбоље, учинио са својим збиркама *Из приморског живота*, *С мора и с планине* и *Приморска обличја*, с којих се прочуо и омилно у најширим круговима нашег читалачког света. Тим приповеткама је Матавуљ дао не само једну галерију занимљивих типова из свога ужег завичаја, него и један сјајан оглед ведрога хумора, чистог и изворног језика и сјајног стила.

После Стјепана Митрова Љубише, писао је Матавуљ најизразитијим и најбогатијим српским језиком. Његово преимућство над Љубишом састоји се пак у томе, што је његов језик много правилнији, књижевнији. Као прозни писац, Симо Матавуљ је био ученик великих писаца италијанских и француских, а то значи писаца којима су главне одлике кристална јасноћа, концизност и строга прикладност израза.

II

Мало који писац је, у свом уметничком стварању, знао да тако вешто искористи лично искуство из живота, као што је то учинио Симо Матавуљ. Догађаји којима је био сведок, људи с којима се са-стајао, приче које је у народу слушао — све је то нашло да се смести у његовим приповеткама. Кад би неко вољан био да похвата генезу, да потражи како су постајале најбоље од његових новела, морао би, пре свега, да се окоми на самог писца; он би, у том случају, требао да се обавести о местима у којима се овај најдуже бавио, о људима с којима је у дотицај долазио, о приликама које су га у животу пратиле. На тај начин — самим констатовањем чињеница — могао би да уђе у траг и објасни постанак, ако не свакој, а оно јамачно већем делу његових прича.

Матавуљ се, како видесмо, родио у Далмацији; он је у њој провео своје детињство и готово сву ранију младост своју. Он је и после, у својим зрелијим годинама, често у њу свраћао. Далмација (а особито њено приморје с Боком Которском) била је дакле та, која му је дала најбољу грађу за његова опажања. Непосредно познавање места дало је његовим описима крајева и његовим портретима људи такав један изглед истинитости и природности, какав бисмо узалуд тражили у радовима чисте фантазије. Далмација је писцу дала живе моделе оних паланачких зеленаша; оних старих, повучених, докомичности методичких, поморских капетана, и оних гојазних фратара, с којима се тако често у његовим приповеткама сретамо. Маловарошки живот у паланчицама далматинског приморја, које се још одликују старовременском културом и знаменитим бројем интелигенције; ђаковање по семинаријама и љубавне згоде сеоских Монтекиа и Капулетоваца, — то су предмети које је Матавуљ понајрађе обрађивао. Он је, као младићак и питомац задарске учитељске школе (где се у то доба посве мало православних ђака примало), највише друговао са ђа-

цима православне богословије, својим вршњацима и једноверницима. Доцније, као што видесмо, и сам је неко време учитељевао. Отуда оно његово интимно познавање ђачког живота и ђачке ћуди, почињући од чобанчића из сеоске школе, па до „сврзимантије“ и слушаоца великих школа у Бечу. Проведавши затим извесно време у Црној Гори као професор на цетињској гимназији, он је ту своју нову етапу искористио да проучи онај типски црногорски живаљ, оне културно заостале, али свесне и поносне горштаке, које је тако дивно насликао у својим кратким, снажним и занимљивим причама из Црне Горе, које уђоше у његова прва два зборника (*Из Црне Горе и Приморја*). Он је исто тако лепо знао да се искористи својим дугим боравком у Боки Которској и, доцније, својим честим враћањем у Шибеник, као и ескурзијама међу оне кршне и стамене далматинске „горњаке“, који су у његовим приповеткама, а нарочито у роману *Бакоња Фра Брне*, тако живо оцртани да се ту непосредна опсервација и студија на лицу места показује очевидна и, тако рећи, ухваћена *in flagranti*.

Исти је случај и са његовим причама из осталих крајева нашег народа. Свуда се јасно види да је његов приповедачки рад у непосредној вези са средином у којој је живео. Рекло би се, чисто, као да је писцу главни посао био да из те средине изажме сву „књижевност“ коју је могла да да, или као да су места, у којима је боравио, писцу натуравала редом предмете, које је у својим делима обрађивао.

Према томе, лица која нам писац пред очи износи, узета су готово махом из живота; та су лица *живела* и учествовала у догађајима, о којима нам писац говори. *Бодулица*, крчмарица „код веселог мрнарара“ и јунакиња приповетке истог имена, постојала је у истини какву нам је Матавуљ приказује, и ко ове редове пише могао би лично потврдити да је она достојна била подругљивог надимка, што га писац даде њеној слици и прилици. Ненадни повратак из Америке дивовског Амруша, јунака при-

поветке *Нови свијет у старом Розопеку*, и односна узбуна у Новоме граду¹, па чак и она његова узречица „Како зовеш“ — све је то узето и на длаку одговара најстрожијој реалности. Цар Дуклијан је једна позната, управо типска фигура далматинског попа-професора, који се прославио као археолог и који је целом свету познат као поклоник римског цара Диоклецијана и његове спљетске палаче, — човек ког ћете с коришћу моћи да конзултујете, ако вас пут нанесе у древни Сплет, а будете вољни да разгледате његове старине. Није друкчије ни са оним контом Илијом Деветим, ког је Матавуљ тако оштро и живо оцртао у својим *Пошљедњим витезовима*, и ког бисте вероватно срели путем, кад бисте зашли у стари Шибеник, па се прошетали његовим уским и стрмим улицама. Које ли је угледнике, најзад, писац имао пред очима и употребио за своје приповетке *Из живота београдског*, то у овом тренутку не бих знао казати; али би се ваљда и њима могли оригинали да нађу у истинском животу.

То је обичан Матавуљев поступак. Он посве мало изналази. Он мало што измишља. Констатујући ту чињеницу, ја нисам нипошто намеран да му спорим оригиналност као књижевнику. Али се не може спорити да међу приповедачима има две врсте људи. Једни у уметничком стварању, полазе увек са неке *идеје*, која може да се креће у ма ком правцу, и којој, према приликама, може да подлогом служи или пишчева машта, или неки апстрактан појам филозофски или морални. Из те идеје се рађају, ако не крећу и групишу факта и лица, оцртана по природи; она их, према потреби, модификује; она им, укратко, даје нарочиту боју и у њих уноси снагу и живот. Писци ове врсте не зависе од спољашњег света, него га, напротив, савлађују и подређују своме личном концепту, својој рођеној мисли. Други писци — обратно — зависе махом

¹ Т. ј. у Херцег-Новоме, мом родном месту, које је Матавуљу служило као модел за његове „розопечке“ прилике. М. Ц.

од утисака што их споља примају. Они, у већини случајева, не полазе ни са какве идеје, него узму за полазну тачку извештан факат. Њима импулс за стварање долази увек споља. Но, то им опет не смета, разуме се, да своје уметничке и посматралачке особине развију кадшто и до највеће мере; али тек, у књижевној јерархији, они не могу да стоје на једном нивоу са онима другима. У првој категорији писаца нашли би своје природно место један Ибзен, један Достојевски или један Анатол Франс; у другој би могли да се врстају један Зола, један Мопасан или један Чехов.

По моме нахођењу, у ову потоњу класу писаца могао би се уврстити и Симо Матавуљ.

Ш

Овај мој стари поглед о етичкој вредности Матавуљева литерарног дела, или, другим речима, о његовим филозофским схватањима живота и уметности, довео ме, пре неколико година, у сукоб са једном групом пишчевих штовалаца, који у мојим речима назреше као неко потцењивање омиљеног приповедача, као књижевника. О каквом потцењивању ту, међутим, не може бити говора. Ради се, напосто, о једној темпераментској разлици између две врсте писаца, који понекад могу, што се талента тиче, да су и једног калибра, но који се опет издвајају по својој моралној структури. Код Матавуља ћемо, у еминентној мери, наћи две главне особине: живо осећање спољашње, тако рећи уочљиве природе, и способност да ту природу сазда по ономе што је у њој најкарактеристичније. Али та природњена и, у суштини, уметничка моћ, није, у његовим рукама, онај силни алат којим се служе писци са психолошком основом, да би дубље проникли у суштину ствари, које нам пред очи износе. Пошто га у раду не води никаква апстрактна, било морална или социјална мисао, него једино импулс који му долази споља, он се, сасвим природно и сасвим логично, придржава непосредног утиска, односно подстицаја из живота. Његови радови, према томе, имају

увек обележје реалности, па макар та реалност била понекад и банална. У томе је, међутим, слаба страна нагонских репродуктора голе реалности. А то је, по мом схватању, и слаба страна Матавуљева. Гола реалност, ма како вешто да је приказана, не може бити једина мета уметникових аспирација; или, ако та уочљива реалност може понекад да задовољи сликара, она не може ни у ком случају бити довољна књижевнику. „Реалности, — казао је једном приликом Сент-Бев, — ти си, додуше, језгра живота, и као таква, чак и у твојој опорости и твојој суровости, имаш неку нарочиту драж, која озбиљне духове силно привлачи. Па ипак, *сама собом*, и кад те сувише дуго посматрамо, ти постајеш отужна, несварљива: има у теби много тога што је безначајно, вулгарно и досадно. У уметности се тражи да си прожета осећајем, људском симпатијом, и да те озарује извештан зрачак морални“.

Писац не може, истина, бити одговоран за то што у животу има више мрачних но светлих страна, али он не мора опет да је према њему савршено равнодушан, или да је осетљив само за његове ружне стране, као што је случај био код француских „натуралиста“ и неких представника предреволуционарне руске новелистике. Уметник-писац не мора у животу узимати све од реда, већ он треба да у њему *одабира* оне појединости које су најдостојније уметничке обраде; и управо зато што је способан да своју грађу у реалном животу бира, он има право да се назове уметником, и дајбуди све погодбе да уметничко дело створи. Тако схватање пишчевог задатка није, уосталом, ни у каквој опреци са књижевним реализмом; и оно допушта реализам, али реализам који се сталожиио и прекалио у уметничкој души.

Велика лакоћа и вештина којом је Матавуљ умео да запази и обележи неку ману, или неку смешну страну у човеку, терала га је често да своју пажњу обраћа и појавама мање интересантним са психолошке стране, те да, из уметничке побуде и личног задовољства, ради као прости плагијатор.

природе. У тој лакоћи, како сам навише казао, била је и његова слабост. Не би, додуше, тачно било казати да су предмети његових прича махом без дубље суштине, али се може признати да су ти предмети често, много често, нарочито фабулистичке занимљивости и психолошке подлоге; и кад не би било оне пишчеве мајсторије у цртању разних фигура и репродуковању било комичних, било патетичних детаља код појединих лица, читалац би више пута, од обичности гатке, почео да осећа дуго време. Ово може да некоме изгледа много казано, али тек ја сам тај утисак имао читајући сада, поново, готово све Матавуљеве приповетке, и хоћу да га овде искрено забележим, по критичкој дужности. Кад дође ред констатовању добрих страна пишчеве уметности, ја ћу то учинити с једнаком искреношћу са којом сам овде забележио овај пишчев минус.

Уметност, ма како се о њој иначе мислило, не може да буде просто подражавање природе. „Само страшћу прожете и контемплативне душе, вели Хумболдт, знају да тумаче како треба природу“. Прави уметник саздаје оно што је уочио, управо зато што је уметник; али његово дело није имитација, него је то пре нека трансформација, дотеривање природе према неком обрасцу унутрашњем. Стога се ја Матавуљу највише дивим онда, кад га гледам где као уметник-створац своју грађу савлађује; кад из његова дела проговара његово ја, израз његове душе, што је за мене много важније и интересније но оно, што се обично сматра као *реалан* живот, а што је понајчешће само љуска тога живота.

IV

А такав уметник знао је понеки пут бити и Симо Матавуљ. Он је то био нарочито у оним својим приповеткама из живота црногорског и приморског, у којима се обично одиграва један строго ограничен, једноставно смишљен и красно изведен догађај, којему је ефекат стога неминован. Лица су и у тима причама, то се види, оцртана по живој природи, али

су тако срећним оком запажена и из гомиле издвојена, да нас својом структуром подсећају на неке мајсторске фигуре из новела Мопасанових. У њима је Матавуљ дао пуну меру свога приповедачког талента; ту човек од заната може најбоље да види како се дијалог ствара и како се лица доводе међу собом у дотицај, да би се пред читаоцем кретала што природније и на њега деловала самим чаром својих покрета и свога говора.

Матавуљ нам је, покрај приморског градића, често пута описивао село и сељака из далматинског загорја; али се он није увек, као његов колега Ђипико, ограничио на то да опише сељака похотљивог, убојицу и крадљивца, који иде просто за својим живинским нагоном. Он је понекад знао да простодушне сељачке типове снабде и крилима, као оног свог дивног Пилипенду¹⁾ који се, својом простосрдачном оданошћу вери и отаџбини, диже у нашим очима до висине чисто херојске. У том случају, као и у многим другим, а нарочито у случају младе загорке Биле²⁾, која својом благом милоштом и својим дивним самопрегором кроти и на пут човекољубља и милосрђа изводи окорелог грешника Јурагу Ошкопца, — Матавуљ, који је иначе сув и слабо воли да се разнежава, успео је да нам да приповетку психолошке садржине и која се, полазећи са шаљиве основице, при крају диже до тонова чисто лирских. И што је најинтересантније, приповетка *Ошкопац и Била* је, у исто време, једно мало ремек-дело простудираног живота, ремек-дело књижевног реализма.

Међутим, ни у оваким радовима својим писац није волео да сувише „рашчлањује душевна стања“, као што то раде писци скроз психолошког правца, него је пуштао да његова лица исказују радњом, а нарочито говором, сву психологију коју у себи носе. У једној од Матавуљевих јачих приповедака, у *Поварети*, све је дато покретима и речима, понеки пут

1) Јунак приповетке истог имена.

2) Лице у приповеци *Ошкопац и Била*.

чак и полуречима. Матавуљ не објашњава много; најсуптилнију примедбу он учини са мало речи. У томе је, да употреби једну туђу фразу, његова „простота сложеноса“.

Уосталом, не треба мислити да је то ситна ствар: стварати живе и уочљиве људе, како их у животу гледамо, па ма ти људи и не били неки сложени карактери, неки „теореме који се крећу“. Ударати обележје живота фиктивним створовима, није посао за свакога. Стварати живе сељаке, то захтева много више талента, него ли описивати филозофе који личе на лутке. Приповедач Матавуљ није, додуше, ишао затим да кроз своја дела шири богзна како велике идеје, али је — то му свако признати мора — био један оштар посматрач народног живота, па и скромне поезије малих средина, коју је гдекад знао да прикаже са ретком топлином и оном својом фином иронијом, у којој понекад има толико сјаја и толико лепоте!

Кад га објективно осмотримо, овај српски писац није припадао никаквој литерарној школи, и ако је међу великим мајсторима приповетке и романа имао више угледника. Дobar познавалац модерних језика и литература, нарочито романских народа, он је код њих узајмљивао само брус, да на њему изоштри свој књижевнички алат. Његове приповетке, према томе, дају импресију творевина човека широких погледа, који је пропутовао, уздуж и унакрст, по целом духовном свету и који националне особине својих земљака посматра или благом иронијом, или тихом самилошћу. Зато те приповетке и чине утисак више разумних него афективних творевина, док је у њима увек стално и рељефно само једно: непосредност импресије и уметничка дотераност стила.

Као стилист је Матавуљ прост, недекоративан, и у његовој прози нема трага о оном што Французи назваше „écriture artiste“. Његова је фраза једра, проста, природна, са неким нарочитим, *својенародским* обележјем, које јој даје особиту физиономију и особиту драж. Он не воли придев придева ради,

и начелно бежи од фразерства које је самом себи циљ. Па опет је он богатством језика одскакао од свију наших приповедача, и тако владао српском синтаксом, да је помоћу тих средстава постизавао највеће стилске ефекте и своју прозу стално подмлађивао.

V

Довде о Матавуљу књижевнику и приповедачу.
А Матавуљ човек?

По моме мишљењу, његова дела су најбоље огледало његове душе — само треба знати из њих читати. Ми који смо га познавали лично, памтићемо га као човека докле год нас памћење буде уопште служило. Ко се, ма и једном у животу, с њим састао и поразговорио, није могао да га не заволи, јер га је сместа очарала његова привлачна особа и топлина његове речи. Јест, Матавуљ је, као мало ко, умео да разговара и живом речју прича, а та је реч била тако живописна да су, као што вели један његов интиман зналац, „многи били у двоумици чему да даду првенство, његовом писменом или усменом приповедању“.¹⁾

Али Матавуљ није био уметник само на перу и речи; он је био велики мајстор и у оцењивању живих људи и у мудрој проживљавању својих дана. Да је случајно свој век проживео у Паризу XVIII столећа, он би се вероватно кретао у друштву Грима и Холбаха, а то значи да би припадао елити оног отмено скептичног времена. И ја могу лако да појмим како је он — као скроман сеоски учитељ у далматинском загорју — могао да постане омиљени гост једног богатог спахије и своје врсте филозофа, као што беше гроф Илија Јанковић, и да на Цетињу привуче на себе пажњу оног лилипутског двора и убрзо постане учитељем наследника престола. Матавуљ је од природе био човек врло бистар, а имао је нарав гипку и прилагодљиву. Он је нове људе

¹⁾ Види чланак Милана Савића приликом Матавуљеве смрти, у „Летопису Мат. Српске“ бр. 249 од 1908 год.

врло брзо прозрео и по заслуги оценио, и тек тада би с њима ступио у ближе односе, или се од њих сасвим удаљио.

Своје прво познанство с Матавуљем учинио сам још као момак од шеснаест година, одмах после његовог доласка у Херцег-Нови, где је Симо 1874 год., како већ казах, постављен за учитеља италијанског језика на школи наутичкој, где је у то доба био наставник и др. Милан Јовановић „Бомбајски“. Природна спона нашем тадашњем зближењу и друговању био је заједнички пријатељ Томо К. Поповић, Матавуљев ранији друг у задарској учитељској школи и потоњи писац лепих историјских монографија о свом родном месту. Поповић, који је и сам примерно србовао и чезнуо за српском књигом, одведе ме једног дана после подне к свом пријатељу и саучеснику, ког затекосмо у градини за школом где се вежба на паралелкама, „да би протегало мишиће“. Јер треба знати да је Симо, каогод и његов доцнији побратим Лаза Костић, био страствен гимнастичар и фанатичан пешак, који је живо пропагисао кретање на отвореном ваздуху и дуге шетње, или боље маршеве, по слободним пољима.

Као да га сад гледам како се спуштао са паралелки, те нам жустрим кораком хита у сусрет, извињавајући се што нас дочекује онако у неглижеу. Затим ће викнути фамулуса да нам зготови кафу, па нас одведе у библиотеку завода. Сећам се да ми том приликом показа у једном рафу потпуну збирку старог *Српско-далматинског Магазина* и један лепо повезан екземплар Хамерове *Историје османског царства*, што је истом био почео да чита. Пошто нам је љубав за књигу била заједничка, то смо се од тога часа врло често састајали било у кафани, било у читаоници или на шетњи, и кад би се год састали, разговор се увек врзао око народних питања и књижевности.

Матавуљ је у то доба био навршио тек своју двадесетдругу годину. Омален растом, јаке грађе, кестењасте косе, пократких нарићих брчића, са би-

јелим пуначким образима и умереним, сасвим правилним носом, имао је он сва спољашња својства с којима се задобија туђа симпатија. Мени се пак нарочито допадао његов јасни, чисти, јаки глас, и онај разговетни и убедљиви начин разложења. Ко је Симу и само једном у животу чуо говорити, признаће ми без по муке да је у њега моћ испољавања била заиста изванредна.

Споменуо сам наврше његову велику љубав за дешачење. Он је збиља у стању био да сав боговетни дан каса, а да не осети ни најмањег умора. То нас је понекад доводило међу собом у несклад, јер ја хоћу да прекинем шетњу баш онда, кад он у њој највише ужива. Но најзад би Матавуљ, као добар адвокат својих ногу, однео опет победу; или, боље рећи, однела би је његова пријатна, увек са оригиналним налазима зачињена конверзација. На тим другим шетњама он би обично у пријатељском, ничим не женираном разговору, давао маха оној својој познатој, делимично природној а делимично у слободним далматинским планинама присвојеној речитости, која је склона била да свакој работи и свакој појави истиче понајрађе страну комичну. Боже, да чудних ли прича! Беху то на страни, понајвише шаливи, раблезијског кроја доживљаји, његови или туђи, свеједно, но који бејашу прошли кроз његову машту, и сада излажаху у кићеном руху народног говора. Ко је Матавуља, у његовим зрелијим годинама, макар и једанпут чуо причати, моћи ће да се домисли каква је то силна бујица морала бити тек у оним младим и малко тартаренским годинама његова живота!

Последње године свога века провео је Матавуљ у Београду, где се беше коначно настанио. Његови београдски пријатељи су високо ценили красне особине његова духа, које су га толико уносили над његовим књижевним друговима. Матавуљ је страшно волео да путује, те је са својом женом сваке године ишао у свет „да сабира упечатке“. Они тако пропутоваше Немачку, Јужну Француску, Италију,

Грчку и т. д. „Свит је, мој Брне, — вели Матавуљ у своме *Бакоњи*, — велика скула! Зато гледај, док си млађи, да још изађеш из наших тискоба, па ћеш више научити, но из икоје књиге!“

Умро је, како сам већ поменуо, у Београду, 20 фебруара 1908, као члан Српске Краљ. Академије. Његова смрт је с правом сматрана као један велики национални губитак.

VI

На реду је да штогод кажем о овом издању.

Српска Књижевна Задруга издала је раније, сем романа *Бакоња Фра Брне* и дуже приповетке *Ускок*, још и Матавуљев драмат *Завјет*. Да би се одазвала у више махова израженој жељи својих читалаца, она је одавна намеравала да у две свеске изда Матавуљеве одабране приповетке, а то је што и рећи да их безмало изда све. Застој у раду који је наступио због рата и његових последица, спречавао је досада Задругу да ту своју намеру оствари, тако да је она тек данас стигла да то учини.

У ову прву књигу дошле су само Матавуљеве приповетке из живота приморског, и то тек један мали део њих, пошто је строго одмерени број штампаних табака, које сам могао да искористим, захтевао да се број приповедака ограничи према расположивом простору. Што се тиче избора овог првог дела приповедака искључиво приморског предмета, то сам настојао да га удесим тако да би се из њега могао да види поступни развитак Матавуљеве приповедачке технике, почињући од првих, по склопу и обради још несигурних новелистичких огледа у *Бодулици*, *Пошљедњим витезовима* и *Сврзимантији*, па до мајсторски заснованих и дивно израђених новела: *Поварета*, *Пилипенда*, *Звоно*, *Ошкопац* и *Била*, *Др. Ивановић* и *Баба Мара*. Средње место у овом зборнику, као и у пишчевом уметничком развоју, заузеле су приповетке са слабијом артистичком обрадом, и у којима је писцу већма стало било да карактерише средину и протури извесну етнографску и лингвистичку грађу, него да даде ствар која је про-

шла кроз аутокритику зрелог уметника. У ред тих, по карактеристици лица и обима и по своме сочном реализму још увек врло интересантних састава, иду новеле: *Нови свијет у старом Розопеку*, *Доктор Пало*, *Кишовите ноћи*, *Нашљедство*, *Снага без очију*.

Како, међутим, Српска Књижевна Задруга има намеру да постепено све боље Матавуљеве ствари изда, или поново изда, то је решено да друга књига приповедака овога писца, — која ће се објавити идуће године, — поред осталих „приморака“ обухвати и његове приповетке из Црне Горе, Херцеговине и Србије, и да то све добије заједнички наслов *Из разнијех крајева*, којим се раније послужио и сам писац.

Приређујући ово издање, ја сам свој уреднички задатак ограничио на то да у тексту исправим очевидне штампарске грешке и да, у колико је од потребе било, уједначим правопис и интерпункцију.

Других каквих промена, које би вредно било да се нарочито помену, нити сам унео, нити сам сматрао за потребно да у изворни текст унесем.

Београд, крајем јула 1923.

Марко Цар-

БОДУЛИЦА

У граду новском има трг,— простран већ као што су сви тргови у старим градовима; десетак играча могло би ту заврћи коло кад би се сваки други одатле уклонио. Ту је и она црквина из Немањина доба. На њој отрагу њеколико година бјеше озидана кућа, па се њешто Новљанима свиђе да обору кућу а на староме темељу подигну нову цркву. Што мислише, то и... започеше, па тако и оставише, па ће тако дочекати и унуке њихове. Владика благослови темељ, зидари подигоше зид, колико би се човјек могао заклонити, а остало... Немојте се томе чудити. Та и Новљани су Срби, а задужбина Немањина поправља се *прилозима!* На десет корака од те грађевине, на рубу трга, заклања поглед на море једна ониска кућа са четири прозора и вратима на облук, обојена зелено. Над вратима пише: „Кафана код веселог мрнара“. Изволте унутра — можда нема ђавољег мрнара! — а вријеме је да се одморимо иза овлике трке. Сад, погледајте, може ли се замислити простије крчметине! Десетак облијех, мраморнијех столова, наоколо диван „ала турка“. За тезгом полице пуне свакојаких боца. Међу њима распети Исус Христос и пред њим гори кандило. Два реда под њим „Госпица“ (малена слика богородичина). Пред њом нема свијеће; она је задовољна са двије ките свјежа цвијећа. У прочељу „Бесар и Бесарица“ раздвојени маснијем огледалом. Наоколо по дуваровима њекакве голуждраве женетине и један сахат што јако клепеће. Под прљав; лампе жућкасте. У једном стакленом ковчежићу, испред тезге, наслагане посласице, а на заклопцу чу-

чи мачак и облизује се. — Еле права приморска крчма и ако носи љепше име.

Да ли крчмарица мало зачиња то мјесто?

Стасом и обличјем не чини ми се, а чијем другијем може бити.

Она је малена, дежмекаста. Нос јој је кукаст, очи сијере, али поглед веома жив. Чело јој је пространо и сведено као у каквог грчког мудраца. Чешља се по старом млетачком обичају, бива: косе је раздијелила по сриједи, па је завила и прилијепила бунчеле на широке слијепе очи, а дебелу плетеницу савила на затиљку, па у ту гуку удјенула женски чешаљ. На њој је хаљина и спучени гуњић, око врата рубац а по врх њега златна верижица. Не можеш погодити, какве је боје њено одијело, јер се боја мијења, како свјетлост слабије или јаче пада на њу. Биће да је њекад било плаво. Тако исто залуду би нагађао, колико је година крчмарици. Од тридесет и четрдесет и пет могао би се човјек уставити на коју му се свиђа, па да мисли е је тако. Било је људи просиједих, који је знадијаху таку кад они бјеху безбрци. Било је жена, већ свекрва, које су се клеле да и не памте кад је Роза дошла у Нови. Тако јој бјеше име, а знало се да бијаше дошљакиња, *бодулица*, (са њеког острва далматинског). Додуше, то се могло дознати и без причања, јер Роза обично мијешаше бодулске ријечи и ако се мучила да говори херцеговачки, а кад би се наједила, онда би затоторокала чисто чакавски, да је нико не могаше разумјети. Имала је и слушкињу, коју гости не зваху друкчије до гусјеница, јер бјеше танка и испредена — готово два пута дужа од газдарице и ако је била по годинама цурица. Роза је њу увијек звала: „мала!“. Смијешна бијаше „мала“ у Розиним изношеним хаљинама. Сукња јој једва покриваше кољена, а рукави једва допираху до мимо лакте, а све се моташе око ње. Уза то бијаше још и прилично тупоглава.

Ето каква је била крчма „код веселог мрнара,“ и крчмарица Роза, с којом ћемо остати до краја ове приче...

Али као што није злато све што се сја, тако није рђа све што наликује на њу. И крчма и крчмарица имаху привлачну снагу, те велику. Судац, начелник, сви чиновници, официри, сви бољи трговци и остали мјештани, па и путници и намјерници — све се то стједало у Розину крчму. Немојте помислити да у Новом не бјеше на око уреднијих крчма и љепших крчмарица од Розе! Било их је, па опет све скупа немаху толико муштерија колико сам „Весели мрнар“. Узрока бјеху томе два. Први је, (а није главни), што је човјек код Розе могао наћи да се заложити и да се напије боље но и у једној „оштарији“ у Приморју. То ће вам и данас потврдити путници трговачких кућа, који су познати пробирачи, те могу судити о тијем работама. Код „Мрнара“ у свако доба врло добре каве, добра вина и ракије не лоше. Пиво се точило пред вече, те је редовно пролазила по једна бачвица, празницима и до три, а било је прилика кад је Роза искрчмила и десет судића — што је у малом мјесту, а у Приморју, за приповијест! Врућа јела, а баш добра, у подне и пошто мркне. Осим тога, одличније муштерије могаху у свако доба послати Рози свјеже рибе да зготови, а није јој требало казивати како ће. Зна се свакој морској риби начин, а зна се кад је којој доба, т. ј. у коме је мјесецу најбоља — то је познато, али никоме ваљда боље но Рози. Осим тога, хоће ли човјек објед јали вечеру напосе, за једнога или више друга, хоће ли средњу или баш „господни усред Котора! А све то и увијек уредно и чисто (да, јело јој бјеше чисто) и јевтино, да боље не би могао тражити ни какав размажени празнокесић!

То би, као што видите, било доста да намамљује људе к „Мрнару“, али опет вељу, то је споредни узрок, а главни бјеше она иста, настрана Роза, којој нико не бјеше незнан, која је све шалом зачињала, јој не могаше да замјери.

Уђеш. Ако си јој знан, не зове те по имену, него како те она крстила. Колико бјеше гостију, сваки је имао згодан надимак. Ако јој се не деси

при памети, онда она дава наслове, али тек именом не зове никога, нити хоће да каже коме „господине“, па да би јој исти ћесар дошао. Ко крочи с прага, она га срета по своме адету: „добро досо, билизија!... мања моске... хардало... о сјор позмирен!... бенвења цубро!... адио конте!... бароне!... принципе мој!... а ди си већ, мације срдасце! — Официрима, (па макар био и ђенерал, а то се и дешавало) у свако доба виче „гут морген, сабљицо“; и још њешто, што не би било лијепо овдје навести.

Тако са постојаним гостима. Ако бане извањац, којег никад није гледала, њега просто назове: „сјор Бено.“

„Добро досо, сјор Бено!“

Прије но „Бено“ узима кад и да се зачуди, она већ заспе ријечима, па ако нема посла, сјешће узањ. Ако је снимио клобук, све даље торочући, она га узме па га обрише рукавом; па гледа да не фали гдје пуце, јер ће га с мјеста пришити; зове „малу“ да донесе „Бену“ што је наручио; прича шта је нова у мјесту, тужи се на зле дужнике и помиње их редом, казује на вјеру колико је ко синоћ изгубио, коцкајући се: „а то није липо, јер су све јуди од фамеје! Ево они несретни Јубо има петверо дице, зену и матер. Дому му зеле круха, а он по сву ној на карте! Зар је то липо, а сјор Бено! — Па и судац, и ако је судац, не притице му с онолико дицурлије. А зена му је да те Исукарст сацува! Потросила би доту свете Ане! Па и да није то, је ли липо да се он миса са скалцаканима, а сјор Бено? — Па, вирујте, није боји ни ови нови подестат, и ако му сваки час: тра-тра, музика под прозоре! Сваки час! Ча је оно?.. Музика. Сутра је подестату феста! О, виру му његову, та то се у старо вриме у ритко и претуру чинило! — А ча су се јопет учитеји помамили! Имају по тријес фијорина плаће на мисец, а никизи изгубе једне вецери толико“...

Еле, прича и понаша се као са старијем знацем, а то њекијем начином да се и човјек затворене ћуди лако с њом нађе, па након њеколико тренута-

ка чини се човјеку да се никад није ни раздвајао. Најпосле запитаће га ко је, откуда је, рашта је дошао — па ће га напутити зашто треба а и зашто не треба, савјетоваће га и искаће савјета, а најзад завршиће масном шалом...

С тога, ко је с Розом „пробаратао“ макар њеколико ријечи, неће је лако заборавити. Не бјеше путника, који би к њој сврнуо а да јој не донесе бремене поздрава — често и од чељади, коју је она и позаборављала, јер како би могла запамтити све своје „знанце“. Ко питаше за Нови, питао је одиста, је ли жива шјора Роза. Новљанин опет чудило би се да му поменеш завичај а да се не сјетиш ње. Та она бјеше „знаменитост“, жива знаменитост новска, поред старе и мртве градине, поред Савине, Суторине и — свега другог. — Официри, који њекад бјеху ту у посади, и чиновници, отолен премјештени, шиљаху јој поздраве, по порукама а богме и писмено. О празницима примала је од тијех људи визиткарте, љубавна писма са насликаним срцем и цвјетићима, иконице, њекакве друге слике... и све што хартија може подносити. Она им не остајаше дужна, не бојте се, јер колико да бјеху домишљати, нијесу јој били ни шегрти у томе. Дешавало се да стигне у Нови какав млад човјек од те руке и да донесе запечаћено писмо на Розу. Како она не бијаше писмена, то би читао један од гостију, а навлаш би удесила да то буде у скупу. Већ у писму свашта, а обично и то, да се листодавац препоручује као згодан младожења намијењен баш њој. Изненађени јуноша једио би се да може од — смијеха, а у толико га Роза загрли и ижљуби, па му засуче брчиће, глади га и...

Кад се оно бјеше слегла у Боку међународна флота, ради предаје Улциња, бијаху три четири адмирала, а већ не питај колико ли бјеше часника, чиновника и војске. Сав тај бијели свијет изређао се код „Мрнара“ и сви према Рози бјеху одмах првендјеље као и стари гости. Руски адмирал бјеше човјек окрatak, трбушаст, и на први поглед мало су-

ров. Њега је Роза брзо припитомила, те је чисто уживао да га она задијева. Зваше га „государ трбуско“. „А ди си ми, государ трбуско? Јавли нека те носе, јер си ми живо срце понио!“ — Њих двоје бјеху се тако тијесно спријатељили да га је она испраћала тапшући га по рамену. Можете замислити, на колико чудо укрућенијех часника.

Али најмилије јој бјеше задиркивати попове, особито латинске, те бјежаху од ње као од куге. Ако би који насио, тај је одиста извањац и њој невјешт. Чим попо сједне, Роза не шаље „малу“ да га послужи, него трчи сама. Гости то знаду, пак се прикупе. Она му се клања и милелале око њега, па заколи отуда, одовуда, пак најзад посред сријезде у најмасније. Ако се стане грдити, онда се и она тобоже ражљути, избуљи очи, па се дере на сав глас: „А зач ти мени намигујес, а? Ча ти мислиш ди сам млада а липа а без муза, да сам за свакога, а?“

Поред свега тога била је Роза прилично побожна. Као што рекосмо, свијећа јој увијек гораше пред Исукарстом. Кад год не би могла спавати, а нема с ким да „пробарата“, онда би чатила рузарије. У цркву је ходила о великијем празницима, а исповиједала се једном у години, велике недјеље, у манастиру св. Антона. Зато је сваке године шиљала на дар пршуту старцу гвардијану. Постила је петак и суботу, а уз часни пост, по три дана у недјељи. У очи велике Госпође православне није ништа јела — „сушила“ је, као што кажу острвљани. „Јер, — говораше — „сви су свеци могући и милостиви, али ја знам да је хришћанска госпа најмиракулознија. Ја сам то очима видила!“ — Сваку је шалу могла поднијети, али да се не шали с вјером. Њекоме несрећнику, (био је царински чиновник), никада није опростила што је бацио зрно боба пред „Исукарста“, па утулио пламен и окрњио лампу. Суботом је дијелила просјацима по стотину новчића, а и осим тога дана не би пустила убога празнорука са својијех врата — премда, додуше, не би благословом пропратила оно што би удијелила.

Не знам да ли из побожног осјећаја, или што јој тако бјеше мило, радо је кумовала малој дјечи. Го су сиромашнији мјештани умјели употребити. Било је кућа, с којима је везивало петероструко кумство. Требало је видјети шјору Розу кад обуче плаву хаљину од тешке свиле — „од праве правцате млетацке свиле, коју ми је покојан капетан Мато кушијо у Млецих, оне године кад бјеше колера“, причаше она — а у уши удјене китњасте минђуше, како се кочопери по улици, носећи на крст дијете. С тога је половина Новога зваше кумом, па и старији гости.

Роза не умијаше писати. Ситније дугове писаше „мала“ кредом, а крупније словима и цифрама, по ребрима од полица. За крупније дугове што се у књигу уносе, као и за дописивања са Трстом и са пријатељима, служио је њеки шјор Зането, изгнани судски пристав. Роза је пак држала свој рабош. Бјеше то црна ђачка табла, коју је она брижљиво хранила под кључем. Често вечером, кад није навале, она извади таблу, па гледа чудне знакове, што је ту ишарала, брише, демеће. Није бранила да и други то гледају, али никад никоме није хтјела повјерити шта је то. Ту су ти потези у сваком правцу, крстови криви и коси, звјездице, па онда њекакве рогуље и шкорпије. Њеки су гости нагађали да ће то бити какви потајни дугови, други мишљаху да тијем она биљежи добит и губит — дакле биланс. А без тога Роза је имала врло добро памћење — као и сви неписмени трговци — те је често исправљала погрешке Занетове, а малу већ није никад пуштала да сама срачунава. Једино... а за што баш небих казао?... једино по вечери као да би се мало побркала. Њеке бекрије најниже врсте и не долажаху него тада, па су се јавно хвалили, да јој у то доба могу занијети барем трећину од онога што попију.

Зле дужнике, (а бјеше их заиста много), па и оне што су јој очегледно занијели, није судом гонила, али их је грдила јавно, кад год би јој се прилика дала. На пр. њекоме је добро порастао дуг,

а сумњив је може бити, те му Роза поднесе рачун. Он се изговара, да не може одмах подмирити, него да ће наскоро, Роза га само добро гледа у очи, гриска своје танке усне и тресе рачуном по длану. Онај, видећи, е га се не кани, улаже свеце и бога, да ће дати чим до новаца дође. Сада Роза плане, па ће засути: „чим, је ли? колико их се клело даћу чим то, чим ово!? Она погрда ајунто (ађунто, судски пристав) зар није говорио: послатју, Роза, чим додјем у Дубровник. Па? педесет липих фиоринат! алух! Онај губави сјор Кике, ето је побиго валором, није и он засиња седесет!? Онај јарац... и т. д. изређа их у душак поворку, а свакоме придјене што га иде...

Што се тиче Розине прошлости, њу је знао свако у Новоме. То је обична, сасвим обична „историја“ тамо, те да није због Розе, не би имао рашта ни казивати је. Родила се на Вису одкуда је највише дошљака у новскоме крају. Рози је било петнаест година, кад дође у Нови да тражи службе, те се најми код њеке старе дјевојке од властееоске куће Буронића. Газдарица бјеше зла женска — као што су обично усидјелице, а особито ако још и кољеновићке. Ни једна слушкиња није могла издворити једну обућу код ње. То је већ била пословица: „зла као Маргарита Буронића.“ И Рози је, разумије се, брзо дојадило, а ипак остаде дуље него остале. Томе су се госпође Новкиње најприје чудиле, а по томе стадоше се јагмити, која ће малу бодулицу премамити, али залуду им би све, бодулица оста код Маргарите и наврши годину.

Баш у то доба дође у Нови њеко момче конавоско и прибије се код једне своје ујне, прилично имућне а самохране удовице. Звао се Радуле. Бјеше то, причаху, висок клепак; јак као мазак и ако не бјеше још навршио осамнаесту годину. Како бијаше дроњав, ујна му поклони хаљине пок. ујака, те му широке конавоске гаће једва допираху до кољена, а рукави од гуња мимо лакте, — еле исти удес као и гусјеници Розиној доцније. Поред свега тога већ

трећега дана бјеху га сити и његови врсници и новски пси. Море, што је тај могао да згоди бубуљем куче, гдје га само назрети могаше, то да се прича! А одмах заврже кавгу с њекијем младијем ковачем, за кога се донле мислило да је „непобједим,“ те га Радуле излијема на мртво име. Толико је доста било, да му се сви уклањају. На чесми хтио је увијек да захваћа најпрви, иако се ту ред чекао, па му је сваки и попуштао осим — мале бодулице. За дивно чудо, он се није на њу косио, али кад му се њеки наругаше да се загледао у њу, Радуле је немило ћуши. Бодулица се у час прибра, па што је икад могла, лупи га ромијенцом по главурини. Срећом ту би много народа, те их раздвојише, а шћаше је растргнути као вук јагње.

Бијесни Радуле досади брзо и ујни Јањи, те га четврте недјеље отпрати откуд бјеше и дошао. Али не прође много, ево ти опет Радула праћена мајком, стринама, теткама. Сав тај женски милет облијекли удовицу. „Та, за бога, дијете је, лудо дијете! Ако је у чем и „валио“, може му се кроз прсте гледати у онијем годинама! А више неће, ље неће, обрека је и пред попом и заклео се! Па ако не’ш опростити своме, коме ћеш онда? А ко ти је ближи од Радула? Погледај га! Је ли исти покојни Антуло, ујак? Прави правцати он! Његове исте очи, његов нос и ход, и“.... Као да баш тијем и набрбаше мекоту у Јањину срцу, јер не само што га прими, но га је неколико пута изгонила и опет примала. Шта ћеш кад толико наликује покојном Антули! Може бити да је збиља свакога пута бивао по зерицу мирнији, или — што је приличније — да се ујна навикла на ђуд нећакову, еле он најзад оста с њом.

Роза не оста код шјоре Маргарите ни полу друге године, јер ова на пречац отегну своје племените папке. Умрије од капље, иако бјеше суха као укљева. Пошто власт намири трошак око укопа и исплати старије и главније дугове, преоста толико, да се бодулици да половину најма. Сад Розу зову у службу боље и боље куће, нуде јој добру плаћу, об-

ричу да ће је удомити. Аја! неће Роза више код господе, но се склони к њеком свом земљаку лађару, постаријем ожењену човјеку.

Њекако мало након тога свиђе се и Радуловој ујни да промијени свијетом, те остави половицу свог имања нећаку (њешто тисућу талијера), а половину манастиру светога Антонија. Сад је Радулу Пиводићу први посао био да свуче конавоско широко одијело а да навуче талијанско, и да натакне клубук, па онда тражи цуру. Оно, истина, нијесу му се наметале, није могао пробирати, али млад и здрав као што бјеше, а — према мјесту — и богат, могао је изабрати жену према себи. Него... би оно што је суђено, једном ријечју: Радуле Пиводић узе Розу бодулицу!

Како је то било, сам Бог зна, али се зна, како је Роза причала, па може јој се баш и вјеровати. Кад би је задијевали да јој је Радул ваљда омилио онда на чесми, кад се оно измиловаше, да су они ашиковали још за живе ујне, и тако напријед, Роза се кунијаше да ништа од тога не би. „Блазене ми господе,“ — говораше она — „није ми никад бија мил ни колико јавал, него ме вазда страх било од јега.“

„А да како пође за њ Роза, јадна?“

„Ма сам вам стотину путах прицала како је било!“ (А јест више од стотине). „Него кад наваљујете, ево казатју опет, а све право, грисне ми дусе, ка да тју сад умрити!“

„Било је на мали ускрс. Кад је мркло, ја ка' и сваку веце додјем на воду. Сићам се добро, ја таман на врата од града, а зазвони ура нотји, те поцнем се молити Богу за покој дусе сјоре Маргарите. Тако ја ходим, не мислетји о злу, кад ли ево јега, с пијаце у тисни сокак, па ми припричи пут. Ја се припадох, али јопет викнух: ста хотјес?... Ста имас посла с меном?“

„Мучи, бестијо, не дери се!“ вели он. „Имам с тобом говора!“

„Каква ти говора с меном имас!“ велим ја, а све измичем.

„Па ето, хотјес потји за менека?“

Ја се крстим и бизим.

„Нема ту сале — вели он — него ако тјес, реци само. У недију прва наповид, у понедијак је светац, друга — а у другу недију да се винцамо!...“

„Ста сам ја, кукавица знала, ста је удаја, и каквих јуди има, и какав је свит. Ја рекох нетју!“

Па је било баш како је Радул нудио. Друге недеље бодулица се законито назва: Роза Пиводићка.

Шта је било с њиме послије тога, Роза није радо причала, а знало се. Одмах по вјенчању нови супрузи отворе прчварницу на пазару. Млади домаћин, већ првијех дана, понашао се као господар и господин; руку није каљао; једино што се удостојавао повјеравати својој невјести своје широке занове. Он ће ово, он ће оно. За њ није ситна работа. Нема ту... до мало, само нека му се прилика дадне... а није далеко, он је већ вреба... па богати Гавап.

Роза, иако није знала „какви су јади и какав је свит“, не бјеше изгубила свој бодулски здрави разум. Видје она, на кога се намјерила, али није му се противила, није се инатила, но је трпјела и радила за обоје.

С дана на дан Радул остајаше помање у крчми, изговарајући се да има посла час по пазару, час код Петра и Павла. Кад видје, да се жена не једи, поче долазити само да једе и на ноћиште, док најпослије — а то није било даље него пете недеље — омркну а не освану у кући.

Нестаде га.

С почетка, мислило се, да је негдје заглавио, па су га и тражили по околини, али се убрзо чу да је отишао у Трст. Након три мјесеца прими Роза писмо из Њујорка и у њему, осим осталог, бјеху ове ријечи:... „нијесам јато одзла учинијо, али ти знаш е нијесу замене ситне работе, носам прегао амо ће се може стећ, па ћу ако Богда најдаље до године стић, ане празнијех шака занаго...“

Послије године прими друго писмо из Сакра-мента, а у њему писаше:... „нагрдише ме њекизи га-

дијоти скојима се бјех удружио, те грдно изједошеми преко пестотина печех, те ти немогок од срамоте писати, али... Сад сам наумијо једну работу, којаћеми одиста за руком испасти. Надај се добру гласу до мало..."

Роза се није надала, а није се преварила. Мину година, двије, три... од Радула ни гласа ни трага. Послије чу се, да је жив, па опет да није, да је у Калифорнији, у Бразилу, да је погинуо, да се оженио, и т. д. Људи су долазили отуда и причали за њ, али сви неједнако и њекако на претрг.

Роза се брзо прибра. Прчварница бјеше на згодну мјесту, а Роза усталица и штедљива, па шаљива и погодна, те кроз три-четир године стече колико бје доста да отвори кафану „код веселог мрнара.“ Ту су јој се слагали дани за данима, ведри и весели, сви једнаки, тако пунијех седамнаест година, док не поста онака, какву је затекосмо у почетку ове приче, бива настрана Роза, али поштена и добра до дна душе, те стога љубљена и поштована.

Она је о Радулу говорила без срџбе, сасвим хладно, као што би говорила о коме му драго странцу који јој није што занио. Што више, она му је била мало и благодарна, што јој остави триста талијера, а највише што је баш њу оставио, „јер кога би јавла чинили да је оста? Били би просјаци, а јубили се не би“ — рекла би често она.

„А да рашта чуваш она два писма његова?“ питали су је.

„Да могу показати, да сам жена удата, сјор мој! Па ако се обистини, да се он тамо озенио, да се могу удати за сјор Занета, — и тако ме он кошта 30 фиорина на мисец“.

*

*

*

Одједном се смрче код „веселог мрнара“. Сунце је сјало и гријало на сав мах, како већ може у Приморју а у међудницу, а ипак у кафани... не знам друкчије да кажем но мрче! Као да се угаси њеки свијетли пламичак, који нико није гледао, али који,

поред сунчанијех здрака и умјетног видјела, на свој начин свијетљаше гостима... Роза се преобрази. У ње је оно исто пространо сведено чело, али није више ведро како бјеше, но се по њем натуштили облаци. У ње су оне исте сијере очи, али је поглед мутан. С образа јој неста здравог руменила; њега замијени жута навлака. Насмије се Роза али човјека заболи од тога смијеха. Нашали се, али је глас погоднији за кукање. Шта јој би? Није тјелесна болест, јер она не руши чељаде тако нагло, а тако страшно. Шта јој би одједном?

„Ово није чист посао!“ веле гости.

„Шта ти је, Роза?“ питају је.

„А ко вели да ми је ста?... Ко вас пита за васе послове а?“ И Роза бризну плакати и скри се у кухињу.

Гости поврвјеше к њој. Она их изгрди, те се одмах разиђоше да разнесу чудан догађај. Роза узе здјелу воде, па исплака лице. Врћући се у кафану наиђе на свог милог мачка, коме не бјеше никад ружне ријечи рекла, а сад га немилосно ћуши ногом. „Мала“ јој бјеше одмах за тијем на дохвату, те је удари по глави. Додуше, то Гусјеници не бјеху првине, али сад заиста не бјеше крива низашто. Затијем узе са једнога стола филцане и чаше на „гвантијери,“ а како је нагло повукла падоше и одоше у стотине комада. Онда стаде ходати по кафани као мува без главе, па сједе до прозора и наслони чело на стакло. Дуго је тако сједила не обзирући се, нити је одговарала на поздраве ни на питања. Најзад устаде и посла по Занета; па кад овај дође, поведе га иза полица и с њим стаде шапорити. Писар изађе збуњен, погледајући њекако тајанствено госте. Залуду њеки потекоше за њим; он умаче свијема, отресајући рукама. Сад Мала потрча и донесе из куће нове хаљине газдаричине. Роза се преобуче у кухињи па изађе. Разумије се да ће сви за њом, ако и поиздаље... Гле! Може ли се очима вјеровати? Роза се устави пред кућом пароховом и зазвони. Врата се отворише и она уђе. Роза код

попа!!... Гости се нијесу разабрали још од чуда, а друго их чудо задеси. Са Занетом иђаше њеки ситан средовјечан човјек. Знали су га по имену и по свему. Бјеше то Иван Пиводић, по занату бравар, а по ћуди ђаво у људској кожи. Он је био њеки далеки род Радулу, те тобожји дјевер Розин. Она га не могаше подносити, нити јој је икада послије мужева одласка прага прекорацио, а сад иде са Занетом и то право к „Мрнару“. Очито је да је црна снаха поручила му да дође. У толико Роза изађе од попа, па кад угледа ону двојицу, убрза кораке и претече их. Ето их сад све троје у кухињу. Након њеколико, њих два изађоше, а она оста до поћи скривена.

— Е нијесу чисти послы, али шта може бити?

Сутрадан нема Розе у кафани, но засио Иван, пребацио ногу про ноге, пуши, испија чашицу једну за другом.

— Камо Роза? питају људи гусјеницу.

— Не знам! вели она, и погледа бојажљиво Ивана.

Е није никуд никамо, ред је и с њим говорити.

— Је ли болесна? запита га неко.

— Она је отишла у Дубровник!

— Роза у Дубровник!

— Да. Да сретете домаћина.

— Да.... да сретете домаћина, велиш!? Он долази! Послије двадесет и двије године!...

— Па што! упаде Иван уставши и турив руке у џепове. Какво је то чудо? И шта се кога то тиче!

Можете лакше замислити него што би ко умио повједити како тај глас паде у сред мирне варошице. Већ о другом чем не бјеше говора. Долази Радуле и Роза му пошла у сусрет! Након двадесет и двије године!...

Да је ћесар долазио, не би се више народа стекло под градом. Измиљело све да види супруге. Сунце је на западу. Лађа се помоли иза Оштре, па обрну бок према Новом и устави се, те спусти скеду и путници се прекрцају у лађице, које ће их до-

вести на обалу. Ено излази њеки стари поп, два три мрнара, њеке жене, њеколико војника... још народа а њих није. Камо они? Ено се већ и пошта преда-ла, ено се дижу љестве, зазвижда, вељи точкови за-клопоташе и лађа оде.

Не дођоше.

Па како је то да Роза освану у кавани? Јест Роза је на свом мјесту, њешто мало ведрија, али блиједа као смрт. Служи живље но обично, говори на претрг: „досли смо нотјас, сухијем, прио Конав-ља, у кароци. Он је дома. Сад тје дојти. Видит-јете га!“ И ништа до толико, и све то исто, па трља руке и крсти се...

Пред подне бану на врата људина — прави див у сивијем панталонама и широкој жакети. Плећима би заклонио двојицу, ноге су му као два стуба, а на пократку дебелу врату глава — већ према осталом. Гледа као с планине. Он застаде на вратима, као нарочито да га се нагледају, па полако, тешкијем корацима, отиде у ћошак. За њим изађе Иван, као миш за слоном. Посједаше. Роза срчано присту-пи, па гледајући му у бурму на широком прсту, за-пита их, хоће ли кафу саму или с млијеком.

— Па дај с млијеком, сангве де дио! затутњи Радул, управ као да из бадња говораше.

Сви га гледају, а он гледа слике по дуваровима, полице, сахат, гледне Розу, па онда обори очи да дохвати цигару, па пошто напуни уста дима и из-духне. онда опет стане гледати куд и прије, али го-сте никако. С Иваном је њешто мрмољио, али се није могло разабрати друго до „сангве де дио“. То кан'да му бјеше узречица у сваком говору, јер једном ре-че: „ма врућина ли је овђе, сангве де дио!“

Свакоме чуду брзо крај, па и томе. Гостима се досади, те разметнуше трагове.

Мало помало раскриви се Радул. Већ је засу-као рукаве па служи госте. Прича и прича. Није немио, а не би се рекло да много лаже. Био је у ру-дницима, био је у трговини, рибар, мрнар, надзорник у великим плантацијама, био је војник у рату за

ослобођење робова, и то на измјену час у савезној војсци, а час у јужној, био је... а шта није био, сангве де дио!

Дознало се брзо да је донио њеколико стотина печа (долара), а видјело се одмах, да ће бити прилично уредан, па прилично и радиша.

„Само бозе подрзи вако, па нетје бити лосе!“ говораше Роза, која му се навикла већ десети дан. Чак је примила и његову узречицу, те обоје викаху свакога часа: „сангве де дио!“

Минуше двије године. Један човјек, који је мало након доласка Радулова отишао из Новога, срета негдје у путу њеког Новљанина и пита га за Розу.

— Она је добро! одговара Новљанин.

— А Радул?

— И он је добро. Има сина!

— Ко има сина, јадан не био!

— Па Радул!

— Са...

— Не, него знаш она... што је зваху Гусјеница. Баво би их знао! Он је признао...

— Разумијем све, него ми причај, је ли се Роза раздвојила с њим?

— Не, богме.

— А је ли Гусјеницу отјерала?

— Не богме. Она то толико што доји дијете.

— Шта хоћеш да кажеш тијем?

— Па мати само што доји дијете, а Роза већ га не диже с крила, осим кад га успава.

— Роза милује то дијете?

— Она се, брате, и не обрће, већ нинашто. Баталила је све и кафану и госте, но се упила у кошиле...

Е, сангве де дио! шта ли се још неће догодити на овом шареном свијету!

ПОШЉЕДЊИ ВИТЕЗОВИ

I

У срцу града Х. налази се улица светога Фране, гдје су нанизани властеоски опустјели дворови, међу којима је наизнатнији онај племенитијех М-вића. Тај двор је крпеж од неједнаких грађевина, зида нијех у различита времена.

Гледаоцу с улице пред очима је, у тамној зидини, над високим вратима, исклесан овакав грб: окруњена аждаха исплазила језичину, пропела се на задње ноге, а у предњој шапи држи го мач. С обје стране те зидине стрше висока здања. Десно је крило прави двор, сав од тесана камена, на два пода са сведенијем прозорима. Лијево крило бијаше некад тврда кула; с временом се пушкарице раширише у неједнаке четвртасте прозоре, али ни данас, за три копља висине, нема на њој никаква отвора. Та два здања бијашу везана двама беденима. Беден састраг претвори се у ониску кућу, намијењену слугама, а онај до улице утањи се и поста прости оборски зид, држећи на својим грудима, кроза дуго вријеме, поменуту страшну аждаху, то витешко обиљежје М-вића, које они донесоше у XII вијеку, кад побјегоше из Босне у Приморје.

Прије не много година, свакога дана у зору, кад звона огласе поздрав Богородици, њеко би отворио гвоздене капке двају прозора у приземној соби, па протурио главу изван. Бјеше то повелика глава, облијех образа, сијеријех очију, права носа, подрезанијех просједијех бркова, покривена црвеном капицом. Она почиваше на задриглу врату, овај на

здепану трупу, труп на кратким ногама, а све одјевено у тежачкој приморској ношњи. На први поглед могло се познати да је тај чово господско старогонче, од онијех што су више сматрани као укућани него као слуге, што говоре: „ми“, „наша кућа“, „наше имање“, што смију обрецнути се на господара, а, борме, његову дјецу могу поњекад и ошинути. Тај шишко, пошто би се провјетрио, савио би душек, на коме је преноћио и изнио га кроза врата. Сад се са улице, једнијем погледом, могла прегледати прилично пространа соба. На стијени, према прозорима, чкиљаше пламичак у сребрном кандиоцу, пред распетијем Исусом. С десне стране Господа нашега осмјејкиваше се добродушни лик Пија IX-ога, а с лијеве ћесара Франа Јосипа. Под њима старински диван; пред њим велик писаћи сто, покривен зеленом свитом, поштрцаном пјегама од црнила; наоколо, дрвене клупе, а над њима високе полице, пуне снопова артије; у једноме углу гвозден ковчег са три катанца, а врху њега неколико комада старинскога оружја: цевердар, два мача, чит малијех пушака са великим позлаћеним јабукама, по једна света прилика на платну, свети Фране и Доминик.

Након четврт часа, од прилике, слуга би опет затворио прозоре, пак, отворивши тешка оборска врата, изашао на улицу, држећи запаљен фењер. Нека је на пољу са свијем видно, рецимо љетњега дана, пред сунчани огранак, слуга ипак излази са запаљеним фењером, кашље, зијеха, протече се, тјера псе и мачке, што забасају том тијесном улицом, разговара се с „факинима“, што туда наиђу.

То трајаше некад дуже, некад краће, али свакако докле се не отвори прозор на првоме подудвора и не промоли једна глава, завијена бијелом крпом.

— И-хан! — викне глава, изговарајући ту ријеч, ето тако, у два слога.

— Готово, шјор! — одазва се слуга, скинувши капу.

То име „И-хан“ није наше, нити у цијелом Приморју — вјерујте! — бјеше чељадета које га ношаше, осим тога слуге. Како оно постаде и зашто приону дебељку, на жалост, поред свега нашег савјесног истраживања, не могасмо дознати.

Кад би И-хан чуо тешке кораке низа камене степенице иза зидине, тада би опет скинуо капу. Домало ступи на праг људина широких плећа, у црној закопчаној хаљини, са високим клобуком на глави и тољагом у руци. Томе крупном господину могаше бити преко педесет година. Он ћаше, прекрстив се, мицати отромбољеним обријаним уснама, оставши укрупњен толико времена, колико је доста, да га човек утуви: орловски нос, лице широко, крупне јабучице, очи плаве, избуљене, густе обрве састављене. Замисли да је још бркат, па му мјеште лацманског клобука натакни кацигу, мјеште меке црне хаљине, покри му груди тешким оклопом, утури му у десницу високо копље, о лијевој му бедри припаши мач, нека јоште место гаћа навуче плетене хлаче, а место преваља жуте чизме обује, — онда, брате, ето ти праве слике и прилике једнога од његових предака, који је живио у доба Кулина бана, у Босни поносној. Витез тај, горе у дворници, одвоји се од платна, изађе из златног оквира, па сад полазећи к бану на вијеће, или, можебити, на крваву крајину, препоручује се Богу на своме кућном прагу! — Хоћеш ли другу слику? Натакни му самур-калпак, обуци му зелену доламу са златнијем китама, припаши му љуту димишћију, а о раме објеси танку латинку, баци га у седло помамну дорину, ето ти друга Смиљанића, Јанковића, Мочивуне, Накића, Шупуковића и осталијех наших славнијех сердара, који гоњаху кроз Котаре Танковић Османа, Талу Будалину, Удбињане и остале крајишнике. Тако ће тај човјек наликовати својим старима из средњега вијека. Али овако, какав је сад, у половини деветнаестог вијека, у лацманској ношњи, са „варићаком“ на глави, то је прости шјор-Иле М-ковић, девети Иле у своме племе-

ну, и претпошљедњи огранак „од гране од добра коријена“, како се обично каже у старинским повељама. Како се он често поносио са осам имењака своје лозе, то га иза леђа зваху: „девети“ или: „девети у плугу“.

— Хајдемо, И-хан! — рекне племић.

Старогонче крене побрже, па на њеким вратима повуче за конопац, а на то испане други слуга са фењером и за њим измиголи нека ситна погурена госпођа, необично дугих образа.

— Добро јутро, контеша! — назове Девети.

— Добро јутро, конте! — одговори баба и пођу даље.

Често су спомињали давно, срећније вријеме, кад имађаху до десетак другова своје врсте у томе јутрењем походу, а сад спала књига на два слова, претекоше само двије жиже, да навјешћују полазак госпоштине к раној миси!

За њима пристане гдјекоја баба грађанскога реда, гдјекоји стари умировљени чиновник и старије слушкиње.

Конте, веома побожно, преклечи малу мису у старинскоме манастиру, гдје лежи, дајбуди, педесет костура његовијех предака, гдје има олтара и икона и драгоцјенијех утвари, што они приложише.

Послије службе, истијем редом, врате се њих двоје. И-хан опет отвори прозоре на приземној соби. Девети, пошто посрче каву у кући, изађе на улицу, те стане одмјеренијем корацима шетати од једнога краја до другога, испред двора.

Ђачићи, водарице, факини, старији тежаци из заграђа, пролазећи туда, држе се друге стране улице и већина њих поздравља Деветога. Наиђе и старијих попова, чиновника, и од тијех ће готово сваки се уставити да га пита за здравље, да га понуди дуваном за нос. Деси се, бога ми, и друкчије. Деси се да том улицом хита какво бијесно момче тежачко, пак се мимогред навлаш очеше о старога. Други опет гони натоварено магаре, па ће га ошинути, дерући се: — „Буш! Што си се узлијенио као

девети у плугу! Ар! Арја амо!“ — Девети није простран човјек, нити је спор на језику, те смјеста тијем безочницима помилује оца и мајку, а безочници њему истијем начином спомену све његове старе, чак до времена Кулина бана.

Те ружне појаве бијаху ријетке, али свакога у Бога јутра догађало се нешто, што је конта куд и камо више љутило од тијех простачких увриједа. Ено, улицом нема живе душе, а ипак конте стао и срдито бобоњи у себи и куцка тољагом по калдрми. Шта је? Ено даље, чак у дну улице, витљају се густе колуте дима око главе једног високог господина, који се баш момачким корацама примиче. Мораш се зачудити његовој младалачкој живолазности, кад га изближе посматраш, је је тај дугоња вршњак контов. Риђи му брк, без и једне сиједе, лијепо доликује његовом сухом мушком лицу, али боре око усана и на челу, као и прогушана коса, одавају му вијек. Поглед му је поуздан, али у исто вријеме тај поглед казује да га се ништа не тиче. То је конте Славо Д., такођер „од гране од добра коријена“, барабар са М-вићем. Славо је био часник у ћесаревој војсци. У мађарској буни, 48-ме године, допане тешке ране, те је морао оставити службу. Живио је приличнијем дохотком свога имања и мировином. Од рода је имао само двије старе тетке, које с њим живљаху у староме двору. Славо је под својим кровом ноћивао, свраћао на објед и вечеру, а све остало вријеме проводио у кафани и шетњи, не вадећи из уста готово никада цигаре. У цркву је ходио само недјељом и о вељим годовима. Био је човјек јуначан, искрен, од ријечи, милостива срца, неотесан и охол, поштован од свакога.

Кад се Славо примаче, Девети избуљи своје орлујске очи пут њега, као да га шћаше прождријети, али војник прође, презирно прчећи усне. — Поглед Деветога као да говораше: „Што ти мене не поздрављаш, ти скитачу један?“ А одговор Славов као да бјеше: „И ти си ми неки властелин! Пи!“

— И то је бивало десет година, свакога јутра, кад не бијаше кише. Додуше, кад се Славо вратио с војне, није се тако понашао према своме другу из детињства, али, наскоро за тијем, стаде му сваки начин показивати да га презире. И то не би због какве заваде међу њима. Славо пак не говораше пред другима о Деветом, ни бијеле, ни црне.

Девети чепукаше горе доље, гледајући у часовник, буљећи на ону страну, од куда изађе Славо. Чим пак назрије једнога, двојицу, тројицу, гомилу острвљана, он уђе у приземну собу, сједне на диван, натакне црну капицу и почне пребирати бројанице.

Јер не може бити да острвљани мимоиђу стари двор М-вића. Њима је улица Св. Фране само пут к њему, у свако доба године, и онда кад није време јематви, кад се не треба јављати господину због дохотка. Кад се искрцају са својих бродова, људи и жене из различитијех крајева, зауставе се на обали, погледају се бојажљиво и шчињају се једно од другога, докле се гомила не разнови. Тада се једни разиђу које куда за својим послом, а други сви, лагано и ћутке, навру к улици св. Фране. Међу се тешко да завргну разговор, осим испрекиданијех питања и одговора.

Али вриједи мотрити обла, добродушна лица наших острвљана, кад већ стигну пред двор! Надање, страх, притајана срџба, чак и очајање — сва та осјећања избију. Не прође много времена, а кроз отворене прозоре чују се овакви разговори:

— Шјор конте! Ја сам дужан двиста главнога, а сам платил лани добит; сад ви кажете да је наресло главно! По Бога, как може нарести!?

— Чујеш ти! — одговара крупнијем гласом Девети. Готово увијек почињаше говор са: „чујеш ти“. — Кад већ мислиш да сам те занио, а ти, брате, иди у суд... Не-не-не-не! нећу више ријечи, него иди у суд. Али ћеш се почешати, ја ти дајем ријеч! Ни дана те већ нећу чекати!....

— Ја, по Језуса, нимама сад добити! — вели

други. — Нимама, да ме закољеш! Него вас молим, да ме причекате, доколе ми син пошаје...

— Умукни, бештијо! — издере се конте. — Зар се људи моле као Исус! Опрости, Боже! — Конте би устао, скинуо црну капицу, и прекрстио се побожно.

— Ма вас молим ка' краја нашег, да се притрпите, јербо ће ми син послати пинези из Америке.

— Чујеш ти, не бих ти вјеровао, да сад издишеш, јер си ме преварио два пута с твојим сином из Америке. Излази!

— Ча ћу несритна, слабишна удова, ако се не смилујеш! — нариче њека жена.

— А што ћу ти, моја драга! Бјеше се пружи-ти колико се можеш покрити. Жао ми те, али ти немогу помоћи...

— Как не мореш, конте свитли, кад...

— Оразуми се, жено, не могу ти ништа, јер су карте огишле даље, својим путем. Не могу ја сада суду наредити да обустави запљену. Иди, добра жено, иди!

Понекал се могло чути и оваквих говора:

— По светога Франу, ком си завитан, дошло ми је да-да-да. Ах! баш нимаш душе...

Други: Убит ћу се, вирујте, конте, утопит ћу се: Ако вам ниј' жал мене, смилујте се мојим сиротама!

Трећи: По све свете, ча их је на небесих, узет ћу абоката, тират ћу, до губернадура, до министар, до краја, до јавла у паклу, потрошит ћу све ча имам, али не ће бити на твоју!..

Али је Девети добро познавао свој народ; знао је да му се не треба бојати њиховијех пријетња, те му је могло бити да слијеже раменима и да их изгони.

Једном само имао је крупна посла са једним тежаком из заграђа, коме такође чуднијем начином нарасла бјеше главница дуга. Послије залудне молбе, тежак измахне ножем и би га пробуразио био, да И-хан хитро не устави његову руку. Отада не

хтје више зајимати новац жустрим Поморцима, и „Власима“ крвопијама, него је тровао душе острвљанима!

Често је бивала така налога, да се дужници не могаху смјестити у соби, него их је И-хан пропуштао редом. У тијем приликама помагаше Деветого неки пискарало, који се увијек шуњао око двора, а И-хан отвараше гвоздени ковчег, смјештајући претежније исправе и вадећи новац.

Ето у какву се звијерку преобрази витез из времена Кулина бана, сердара из друштва Јанковића!

И ето зашто је племић Славо Д. из дна душе презирао племића Ила IX-ога М-вића.

II

Онијех година кад Принцип пропаде, те Французи, освојивши Приморје, уведоше нове уредбе и дадоше народу више слободе, настаде сеоба безкућника у приморске градове.

Било их је од свуда и у свакој ношњи: са босанске и хрватске границе, из планина и забитнијех мјеста, у пеленгаћама са пошом око главе, у беневрецима и раздрљенијех груди, понајвише млади и одлучни људи. Једни се уписаше у пандуре, други се најмише, а већина их живљаше с дана на дан, криомчарењем и крађом.

Међу тијем бјеше дошао у X. њеки Тодор Булин, човјек жуте длаке, кратка трупа, дугих ногу, пјегава лица. По кроју хаљина, као да бјеше од Врљике, али Бог сами зна његово право поријекло и завичај, његову прошлост, његово право име.

Тодор се најми код попа у заграђу, и угоди му. Поп му буде проводација, те га, послије једне године, ожени с једном удовицом. Та се добросретњица зваше Ика. Она имадијаше повелик врт под својом кућицом, на коме је гајила поврће, те продавала на тргу. Уљез Тодор — кога из шале прозваше Тодор Икин — послуживаше и даље попа. То је трајало јоште годину, кад али једне зимске

ноћи њеки зликовци навалише на кућу попову, њега ране и све му понесу.

Дуго се не могаше ући у траг зликовцима. Најпослије један би ухваћен и тај ода, да им је Тодор био вођ. Тодор допаде тамнице, али послије десет година изађе здрав и угојен, као из манастира. Тада се скраси код куће. Обрађивао је врт и најимао се код имућнијих тежака. Него, у доколици, отиснуо би се по околини и крао стоку, док једном освану мртав под туђом стојницом; зрно му је размрскало главу.

Остаде Ика са три сина. Најстарији, Илија, уврже се на оца — скитач чисте крви. Два млађа, Јаков и Периша, бијашу добри момчићи, радише и штедише, а с Илијом растијаше свако зло. Тако је трајало за колико је Ика старала. Јаков и Периша раде као црви, понашају се као дјевојке, пазе мајку, а Илија се кланча по улицама, краде кућу, свађа се и опија.

Стари заграђани не запамтише тако млада чудовишта, а момцима тежачким највећи укор бјеше, кад би се коме рекло:

— Прави си Илија Булин!

Периша и Јаков бјежаху од својих вршњака, од страха да их не коре братом. Најтеже им бијаше свечаником, кад по заграђу узавру пјесме, кад њихови другови гомилама пролазе улицама, гдје је дјевојака, а њих два, као неки одвојеници, гину од чаме пред кућом. Јер која би се дјевојка с њима гледала, и ако бијашу прикладни момчићи? Та присјело би јој одмах од другарица, тој снаси Илије Булина.

Најпослије Периша и Јаков отјерају Илију из куће.

Он се приби код њекога конопара, као помоћник, — посао веома лак, јер нема шта друго до да окреће велики точак. Ту је издржао пуну недјељу дана, пак поста дерач у клаоници, пак рибар, пак факин, и све тако на измјену, одмарајући се често у шљенићу, докле се једном не разболи смртно на улици.

Тада га браћа ноћу пренијеше у кућу.

Док је он у тлапњи булазнио којешта, тужна Ика нарицаше, а у потоњу поче да се тјеши:

— Зло је при њему рођено, као и покојноме оцу! У крви им је тако. Ви сте се уметнули на ујчевину, Богу да је хвала! Али, видите, могао би се поправити, ако преболи.

— До Бог да! — говоре браћа.

— Може, може, бива тога... Памтите ли покојнога Вујана? Је ли, да је био красив човјек? Јест, али у младости не бјеше ни мало бољи од нашег Илије. Мати му немаше до њега јединца, па опет јој дође да га прегори, јер отиде босонога Госпи на Врхпоље и рече: „Госпе моја, или учини да се поправи, или га узми к себи!“ Кад се јадница врати кући, затече Вујана смртно рањена; у завади, један га сусјед удари ножем у слабине. Али, преко надања, оста жив и поста миран као јагње и окући се, еле прави човјек!

— Видите — настави послије дугог мучања — гријешна ти сам, и ја сам намишљала да учиним завјет, исто као и мати Вујанова, а ово се одазивље!... Тешко мајци, кад до тога дође!

Браћа се наплакаше.

Болест не савлада Илијину тврду грађу. У дугом опорављању имао је понуда, које су куповане биле знојем његове браће. То га дирну, те, кад му се снага поврати, поче радити уза њих, сврћући по мало странпутице, колико се могло подносити...

Једне недјеље бијаше Ика сама у кући, кад Илија утрча без душе и закрачуна врата изнутра.

— Што је? — тек изговори стара, а с улице засуше бубуљи у врата. Диже се граја:

— Отвори!... дај нам га у руке, или ћемо ти разорити кућу над главом! — вичу неколицина, гађајући непрестано.

— Немојте, браћо, ради Бога! — стаде преклињати стара, па, да их умоли, ошкрину врата. У исти мах згоди је камен у груди, те паде наузнак, као свијећа.

Људи смућени због нехотична зла, побјегоше.

Ика умрије сутрадан.

Опћински стражари ухватише Илију.

Десетак дана послије тога пуче глас да опћина оправља тројицу у војску. У оно доба Далмација не даваше војнине, али су опћине силом шиљале зле људе.

Слеже се силан свијет на обалу, да види Илију и његова два друга, сва три у пратњи стражара, како ће се укрцати.

Свак им пожели: срећан пут, без повратка!

Ш

У по јутра изађе из контова двора њека омале-на, једра жена, са свиленијем рупцем укрштенијем на грудима, и силнијем златнијем прстењем на прстима, носећи у једној руци здјелу јухе, а у другој, на кружићу, њеколико крижака лимуна и наранче. Жена опрезно уђе у писарницу, те, поклонив се малко, стави јуху пред Деветога.

— Добро утро, шјора Гарофола! — поздрављају је острвљани — здраво уранили!

— Здраво, јуди! — отпоздрави им земљакиња, па одмах настави носећи кружић натраг. — Хајдемо, И-хан, млуоди је веј горик.

И-хан пође за њом.

— Пи-пи-пи! муој Роро! — ваби Гарофола, пењући се опет с натегом уза степенице, којима готово захваћа дужину својим широким крстима. — Пи-пи-пи, муој Ророн! Он јеште спи! Лак, полак, куонте млуоди. нимоте га оштро будити!

Та шјора Гарофола, прије тридесет година, уђе у двор као дојкиња, па оста као слушкиња и сврши као управитељка, која је и И-хану запредала. По граду бјеше находа и нахоткиња, које народ прозва Контићи и Контићке. Говорило се да је њих Гарофола науточ помагала и кућила.

Кад би стари посркао јуху, изашао би у обор, а за њим писар и сељаци. Стари би дигао главу пут прозора некадашње куле, а то би и остали учинили. Сад би И-хан и Гарофола отварали прозо-

ре и износили на сунце мноштво птица у крлеткама, па онда два ћука на тојагама, јејине, крагује, грлице и једног орлића, а свега тога пернатого народа стане цвркутање, гукање, ћукање и кликтање, да би та граја проглушила и глуха.

И-хан хитро сипље просо, улијева воду и чисти тамнице заробљеницима, а Гарофола им само тепа редом, држећи једнако оне кришке у руци.

Па онда се отвори крајњи прозор и укаже се висок човјек, од тридесет година, танак као трска, ћелав, крезуб, црвенијех јабучица, као да их бјеше омастио, риђа четкаста брка, ситнијех и модрих очију.

— Добро утро, куонте млуоди! — вичу острвљани.

— Добро јутро! — поздравља писар.

— Добро јутро, папе! — вели јединац, нашљедник конта Ила IX-ога, конте Иле X-ти, пак изнесе једног старог оперутаного папагаја.

Сад допане Гарофола, па њих двоје стану чистити крмеље птици, мажући јој преостала пера ракијом. Девети пажљиво мотри; најпослије повикне:

— Бон ђорно, Роро, бон ђорно!

— Одговори папи! — соколи га Десети.

— Јави се, Рорићу муој! — додаје Гарофола и обоје голицају Ророна, а он треска ћелавом главицом, као да му се тешко сјетити како треба отпоздравити. Најпослије закријешта:

— „Бон орно, онтеее!“

Ево ти сад весеља свијема. Ако је стари добре воље, стане први причати, како је Ронрон у младости био оштроум. За њим казују то исто Десети, И-хан и Гарофола. Ова често говораше:

— Ја вам кажем да је грихота, Боже прести, чаниј' кршћен, ер кад је бил млуод, имал је више памети него многи кршћени!

— А вирујемо, шјора Гарофола! — одговори који лукавац, да се препоручи моћној слушкињи.

— Вирујемо, зач не! Ето, господске тице малехне, малехне, па говоре више јазик, по нашки, по тали-

јански, по тудешки, а наша деца од пет лит' не знају толико рич' по матерјем!

Ако би Девети преплео прсте и стао обртати палац око палца, то бјеше знак да се присјетио ње-што важно забиљежити у каквој погодби, а пошто не могаше бити у писарници без слуге, то би викнуо, прије него уђе:

— Хајде, И-хан!

Девети још чека; хода и хода, пак ће планути:

— И-хан! Иле! Корпо дела воштра мадона!... Боже ми прости! Чујеш ти, магарчино, да толико дангубиш, када ти се каже да има посла, а?

— Као да сам ја крив, шјор! Као да је мени баш мило хранити тичурине!

— Доста сад! — викне Девети и прстима смр-ска кожу на челу, да прикупи сву памет, из које ће исциједити неку реченицу. Али је бивало дана, кад ту свету тишину побрка Ронрон. Накљукан и разгријан на сунцу, стари брбљов стане се дерати из свега мозга, мијешајући изреке што му преоста-ше у мозгу: — Адијооо! Мала би-ли ма-ло! Ком-па-њи, марш! Ајнс! Цвај!

Тада би Девети помаман:

— Иле! Корпо дела!... Заврнућу му вратом, ако га намах не уклониш!

И-хан би се тад подмукло смјешкао, јер му веома гођаше, кад би се господар с тога љутио. Али, усред тога, ако господар, казујући у перо, нехотице изостави какав важан увјет, И-хан, једнако ср-дит, напоменуће то, онако сурово. Тада Девети устане, ухвати га за пуце на кружату и гледајући га милостиво потапша га по рамену. Тијем је међу њима мир учињен.

Прије него се сврши посао, Десети сиђе и уко-чањи се на прагу, звјерајући очицама.

— Папе, ја ћу мало изаћи!

Свагда се мораше јавити. Ако је оцу до разго-вора, задржаће сина малко — увијек на прагу — тужећи му се на зла времена, на зле дужнике, на своје меко срце, због којег ће најпослије пропасти.

Ако није вољан, тада само одмахне главом, али ће свагда додати:

— Чујеш ти, немој се састајати с *онијем!*

— Бо-бо-же сачувај! папе мој! Ај-бо-бо, не-не-не! — ушепртљи се Десети, црвенећи на сав мах. Тако је тепао, чим се мало узнемири, а поцрвенио је с тога, што је лагао, јер се с *онијем*, с контом Славом, најрадије дружио у кавани.

Десети граби својим дугим крацима, а при томе му главица једнако игра, баш као у птице кад скакуће. Улица издушује на растоку другу улицу, пред лекарницу „код Спаситеља“.

У тој лекарници бивало је увијек пет шест доконе господе на посијелу. Главни бијаху: један гојазни каноник властелин, један стари богати скоројевић, који мишљаше да не би могао живјети два дана без лијекова, и један шаљивац, за кога се не знадијаше чим живи, али се знало, да добро живи.

Њима је Десети добро дошао, баш као поручен. Ако би он хтио да их мимоиђе, тада је доста да њеки испане преда њ.

Чим уђе, прихвате га као да га не виђеше Бог зна од када.

— О, ооо, каро, карисимо мио, — виче кроз нос каноник.

— Ма гђе си ти, човјече, а? Јеси ли опет болестан? — пита лекар.

— А ти не знаш шта је ново? — запитаће шаљивац.

— Не-не-не! Шта? Шта? — убрза Десети.

— Е, шта, мој брајко! само слушај! — И стану измишљати којешта, да га заплаше, на пр. по граду се кланча бијесан пас; утекао је из тамнице страшан разбојник, којегашаху осудити на вјеша-ла, тежаци се побунише против господе због дохот-ка и т. д.

Десети блиједи и зној га спопада, не сумњајући да је све истина што чује, и ако су га сличнијем бајкама препадали готово свакога јутра. Пошто се насите, пусте га, а он крене другом улицом, обилазећи псе и оружане људе, које удеси. Још му је

претријети пецкања и досјетке омладине свакојег сталежа — од пролазника, из дућана и радионица — безобразно намигивање младијех простијех жена, што га највише љућаше, па га ето у велику кавану.

Ту затече раднијем даном њеколико часника, који одвојени сјеђаху, њеколико ислуженијех чиновника и међу њима Слава Д. Десети веома учтиво поздравља свакога, Слава особито, који му увијек, без ријечи, пружи два прста десне руке, пак устане и приђе биљару.

Десети бијаше врло добар играч. С њиме се мало који у граду могаше мјерити, осим Слава, али га сваки могаше добити, само нека га збуни, нека му рекне на пр.: „Не броји вам се тај ударац, јер сте повукли штапом!” Или: „Откуда имате петнаест? Само двадесет, господине!” Толико бјеше доста да Десети изгуби. Славо то није чинио; штавише, он не допушташе да га задиркују.

Пред подне изађе и стари каматник, праћен својим дужницима, те се упути к манастиру. И-хан затвори прозоре и стане шетати испред двора. Девети, опростивши се с острвљанима, прихвати свога старог пријатеља гвардијана ффра Винценца, њекога дебелог Талијанца, кога народ прозва ффра Бачвом. Њих двојица споријем корацима, устављајући се у препирци свакога трена, пређу обалу, заоколе иза саборне цркве на трг, гдје је велика кавана и гдје им се придружи Десети. Одатле ће дугом улицом, која свршује код поменуте љекарнице. Та шетња траје добар час. Каматник стриже очима на све стране, неће ли угледати кога дужника, којег треба опоменути, а у исто вријеме пажљиво слуша од ученог пријатеља што је о чем рекао свети Аугустин, или свети Тома Аквински, или који признати свјетски мудрац.

И-хан приђе ка духовнику и пољуби га у руку, пак уђе у двор, за господарима закрачунавши оборска врата.

Са каменијех степеница улази се у висок три-

јем, гдје је строп дрвен, а под сложен од ситнијех камичака неједнаке боје, гладак сав као једна мраморна плоча. Петера су врата дуж тријема, врата висока, двокрилна, од мрка дрва, сва испуњена прелијепијем резбаријама. Кроза средња уђе се у пространу дворницу, гдје је под и строп као и у тријему, по стјенама голема млетачка огледала и слике старијех М-вића и провидура, опточене златнијем оквирима. Наоколо су широке столице, постављене зеленом свилом. Из те дворнице, кроз омања врата, улазак је у четири собе, такође испуњене старинским раскошнијем покућанством.

Са дна тријема воде степенице на горњи бој, куд сада кренуше сва тројица. И горе је слична подјела, само што дворницу замјењује ручаоница, а собе су мање, те их је више. Гарофола је поставила на пространом столу за четворицу и она се забавља са Ронроном, којег свакога дана кад се руча и вечера, пренесу ту из куле. Девети сједе у зачеље, Десети њему с десне, према овоме Гарофола, а И-хан мало даље, одвојен. Њека стара испијена кухарица, црвена носа, одјевена полак тежачки полак варошки, доноси јуху. У повратку не може ни она на ино, а да не рекне коју љубазну обожаваној тици.

Докле они једу, дед да чујете у главноме што је запамтио славни Ронрон.

Послије Деветога, папагај бијаше најстарији укућанин у двору М-вића. Он је гледао јединога конта Илу деветога као младића пуста и богата, у доба Француза, кад се прекидао закон, који дотле бјеше напосе за властелу, а напосе за пучане и кметиће. Ронрон је запамтио сватове Деветога и питан је био из руку контеше Матилде, одиве племенитијех Д-вића, бијесне и прелијепе властелинке. Ронрон бјеше свједок прве љубави, потоње мрзости, између Деветога и Матилде. Ронрон једини могаше поуздано знати, бјеше ли истина што се по граду говорило... Њекп млади пуковник бјеше чести гост у двору, и ако незван. Најпослије Ронрон запази кад једне ноћи зацилика у великој спаваћој соби,

на првome поду, мали Десети, а истог дана пред вече испусти душу Матилда. И тако не би суђено ни матери, да се нагледа дјетета, ни пуковнику да му кумује, како бјеше обрекао.

Ронрон бјеше велика разбибрига млађаном властеличићу, који се одхрани више лијековима, него Гарофолинијем млијеком.

Кад је Десети по годинама могао изучити малу школу, тада му отац најми „мештра“ Лују, ислуженог учитеља. На већој муци бјеше сада Лујо са болешљивијем племићем, него њекада са 50—60 живолазнијех тежачића. С овијем је, додуше, морао бити по цео дан, ал је бар царевао над њима: један клечи на пиљцима, други дуби на једној ноzi, трећега разалео, овоме испрашио тур; ономе длане, — често, борме, спопани „божји потребач“, те млати њим лијево и десно, по главама и труповима. Тако је бивало двадесет година, са гомилама ђаволића, а сад пред једнијем... поста мањи од макова зрна! Њему Лујо тепа, тобож од милоште. Само кад се племенити ђак са свијем проневаљали — рецимо кад иглом боцне мештра у стегно — тада Лујо скочи и.... шмркне духана два пута више него обично, пак ће озбиљно:

— Молим, шјор конте, да никада већ то не учините! Сад слушајте: бе, а, ба, бе, о, бо...

— Шта је Ронрону, шјор мештре? Што се врпољи? Да му није још под крилом? — прекиде га дијете.

Лујо лагано растегне крило папагајево, те издрељивши очи кроза зеленкасте наочари, тражи зарезнике. За тијем, ред бијаше позабавити се канаринком, „Мими“ и једнијем дрозгом, по имену „Киком“. У толико и шјора Гарофола донесе мештру чашицу ракије и поприча се с њим — Лујо би вазда стојао пред њом — и тако се сврши час предавања.

Девети се разгоропади, дознавши да је Лујо почео кришом доносити птичице, које Гарофола такође науточ, храњаше у старинској кули.

— Ти, кењедеру један! — викну му пред писарницом, — да нијеси већ прешао мој праг! Ја те плаћам, да ми учиш дијете, а ти му пуниш главу којекаквијем лудостима!

— Илуштришимо шјор конте, вјерујте да не знам...

— Шта „не знам!“ Ено горе десет птица! Синоћ је дијете брбљало да му купим вапца и љепак, да иде у лов! А? Зар нијесу то твоји савјети, кењедеру најзадњи!

— Немоте се гришит, конте! — умијеша се Гарофола. Нимоте офендиват права чловика, ер ја сам крива зач ја сам рекла муолом да ћемо га слат у лов, чим научи как ваја: а-бе-це. А, по Бога, ча је зла у том? Ниј ли медик река, да муолом триба хода и чисте арије, господине?... А, И-хан, јавле муњени, ча су се теби уста залипила?

И-хан, мудро, из далека, наведе говор о здрављу контићеву и подвали Гарофоли.

— Хајде, нека буде и тако, али све с мјером, корпо дела мадона, Боже опрости! — заврши Девети.

Послије те мале смутње, контић се приљуби уз Луја, а он, да угоди боље питомцу, под старост научи испуњати птице, те се старинска кула напуни и њиховијех тјелеса.

На крају пролећа, једнога дана, пред фра Виценцом и домаћима би испитан Десети. Гвардијан и отац чињаху се невјешти што је мештар дошаптавао готово свако слово. А кад малиша изрече на изуст сав „Оче наш“ и комад „здраве Марије“, Гарофола се заплака од милине.

Сутрадан поведоше контића први пут на птице. Напријед је ходио мештар, носећи ћука на тојази. За њим Девети, водећи синчића за руку. За њима И-хан, носећи двије крлетке вабаца и снопић прутућа под пазухом. Пошљедњи, једно тежачко дијете, са котарицом на глави.

Птичари надоше далеко од града, на контову баштину, гдје, чамајући до првијех хладова, намамише два дрозга.

То се понављало два ш у недјељи, с том разликом, што у походима замјењује Деветога и И-хана њеки Туклин, жилав млад човјек, по занату кројач, који је радио само кад би га глад нагнала, али бјеше страстан и вјешт птичар.

Силно кретање по чистом ваздуху поможе метиљавом контићу, а тај бољитак у његову здрављу накнађиваше староме приличан трошак и велику досаду у кући, која постаде као њеки преградак Нојева ковчега. До краја јесени сјатило се бјеше око Ронрона, Мими и Кика мноштво пернатијех другова. Колико је пута с почетка Девети плануо у писарници:

— И-хан! Корпо дела мадона, Боже ми опрости, избаци их ван!

Али би га намах укротила мудра Гарофола:

— Ако ћете да убијете муолога, ондак муожете то учинит', ер то би исто било ча и заклат' га!

И ето тако старинска кула постаде птичњак.

Три године јоште учаше мештар Лујо малога, па га предадоше фра Винценцу. Наскоро иза тога, мештар промијени свијетом. Фратар је предавао Десетом за три-четири године на претрг, кад би се младих наканио. Али како растијаше, тако је марљивије полазио у лов са вриједнијем Туклином.

Још нам је споменути, како Десети оболи смртно у 18. години и у тој болести изгуби косу и зубе.

За тијем никакве знатне промјене не би у двору М-вића до онога часа, кад их ето остависмо за ручком. Ронрон, Девети, Гарофола, И-хан и Десети, за толико и толико година, два пута дневно бијаху на окупу, измјењујући једне те исте мисли.

Послије обједа, стари би одспавао два часа, а млади конте са И-ханом и Гарофолом опет око птица. Кад стари устане, син га је пратио на вечерње у манастир, јер и ако му гледаше кроз прсте јутром, вечерње не смијаше пропустити. Из цркве би се прошетали са гвардијаном истијем путем којим и пред подне, пак на вечеру и у кревет.

Ето како је бивало, с дана на дан, у двору М-ко-

вића, осим када би конте Иле Х-ти кренуо зором са вјернијем Туклином у лов.

IV

Протекло је четрнаест година од смрти Ике Булинове. Њезина мала кровињара узвисила се и раширила се у лијепу тежачку кућу на један под с прозорима, са стрмијем кровом, са дрвенијем степеницама, које узлазе из чиста ограђена обора.

Недјеља је послије подне у почетку јесени.

На слару сједијаху двије жене и троје дјеце. Обје су жене младе, стасите и плаве. Из даљине рекао би сличне су, само што је једној на глави црна повезача. Изближе видио би да је она у црнини по лицу оспичава, а да тога није, љепша би била од друге.

Жене гледаху, преко сусједнијех кућа, на далеку главну улицу, куда је врвио народ. Одједном, иза рогља њихове уске улице, изађе њеки војник, са штапићем у руци. Војник упита њешто једнога дјечака показујући штапом Булинову кућу, пак се упути управо к њој, те прије него жене могаху измијенити своје мисли, бијаше он у обору.

— Помоз Бог! Је ли ово кућа Булинова? Може ли се напријед? Камо их? — питаше војник пењући се.

Она с бијелом повезачом измаче се с клупе, а она друга, сједећи на прагу, покри лице рукама. Дјеца се збише иза прага.

— Бог помогао! Јест кућа Булинова. Кога тражиш? — одговори она с бијелом крпом.

Војник сједе на њезино мјесто, скиде шајкачу и стаде брисати црвену кожу на лицу и риђи снажни брк. Кад увуче рубац под огрлицу, да и врат протре, изговори на претрг:

— Сакрамент, ала је врућина! Дакле обогатили, а? А камо их, камо? Ја, данас је неђеља, у крчми су одиста... Е, е, е, прави двор, прави двор!

— Ма, молим вас, ко сте ви? — запита жена иза њега. Глас јој мало дрхташе.

— Ја сам ти... мислим да сам ти ђевер, знаш Илија, онај.... јеси ли чула?

Обје акнуше изненађене. Крастава се прибра одмах и устаде.

— Здраво били!

— Но, но, а ти која си? — запита Илија, извадив из шпага један фишек.

— Ја сам Ана, удовица Перишина.

— Шта?... Умр'о Периша! — рече он. На лицу му изби чуђење, али то потраја тренутак. Помњиво наче прстом из онога фишека малко масти, па засука брк. — Сакрамент! Дакле умр'о! А ја ништа знао нијесам! Тако ти је, кад не маре браћа за брата! Ја им писах неколико пута, па ми не одговорише ни једном! — Опет нагну плоском.

— Ми нијесмо примили писма! — рећи ће она друга.

— Таа-ко! Но, но, ти си Јаковљева?

— Марија. Ја те се сјећам. Било ми је десет година, кад оно тебе... ти оде у војску. Добро сам ти запамтила обличје, али те сад не бих познала. Ја сам, знаш, кћи Марка Томића.

— Е, е — чуђаше се Илија, палећи дебелу цигару. Па уприје штапом пут малише, коме је могло бити испод шест година. — Је ли ми ово синовац? Е, наликује на покојнога ђеца. Како ти је име, а? Пу-у! Што се плашиш, козлићу! Амо ти цурице! И она се мрди! Дивље, па дивље! Гле, и друго женско! Чије ли је које?

— Све су моја, — одговори Марија. Од покојника не остаде ђеце.

— Боље је тако. Што ће сиротињи ђеца?

Марија поцрвени и заусти њешто, али је прекиде јетрва:

— Ето браје!

Врх улице примицаше се гомила за онијем дјечаком, који бјеше вођ Илији. Од те гомиле одвоји се висок човјек, те пође брже. На њему је био нов, опточен гуњ, који није обукао, него се огрнуо њим, па сад, у брзу ходу, намицаше га непрестано раме-

нима. Тако чине наши тежаци, кад су потресени.

— Са-кра-мент! Је ли то Јаков?

— Јао! — пљесну се Марија, показујући народ.

— Јао! као на комендију!

Чак бијаше и жена са малом дјецом у наручју.

— Сакр... Како си ми обркатио, оплећатио! — викну Илија, крочивши у сусрет брату, па га ухвати за рамена и пољуби се с њим.

— Како си? — једва изрече пренеражени човјек.

— Здраво, а ти! Сакрррр... прави гранадир! Ти се окућио, напунио кућу ђеце, сахранио брата, а ја ништа за то не знадох. Но, но, опет добро!

— Ја... брате... ја ти већ никад...

— Сервус, земљаци! викну Илија пуну обору чељади.

— Здраво, Илија! Добро дошао! Јеси ли у животу? — вичу оздо.

— Ја сам мислио да си одавно на ономе свијету и душе сам се твоје сјећао — поче Јаков.

— Ха-ха-ха! та је добра! Душе ми се сјећао. Ха-ха-ха!

— Онај покојни Шкулић, што је с тобом отишао, причао је у повратку да си погинуо у једном боју у Италији! — настави Јаков. До сад, ево свак је од нас мислио да си мртав.

— Шкулић је то причао! Дакле, велите, отегао је папке!

— Право, по души, брате, хвалио те покојни Шкулић! — поче њеки старчић, одбијајући димове из кратка камиша. — Што јес, јес, брате, казивао је да си се добро поднио у њеком рату, где те капетан...

— Ја сам био у двадесет и пет бојева! — прекиде га Илија, окренув леђа својима на слару и ширећи руке по пријечази. — У двадесет и пет бојева, разумијете ли? И мал да не у сваком другом био сам смртно рањен, а камо ли што је причао губави Шкулић! Десет пута био сам смртно рањен. То не може човјек вјеровати, али је тако. Ја панем, од-

несу ме у болницу, лекар ме прегледа и каже: „тот!“ То ти је нашки: „ум'ро!“ Алзо, десет је пута лекар рекао: „инфантерист Илија Пулин тот!“ Они тако изговарају: Илија Пулин! А ја одлежим по мјесец; по два, докле не истече отрована крв, па јачи поста-нем. Ако, три су ми се пребијене кости срасле: ло-патица, једно ребро и гњат. И гњат — разумијете ли? Тога лекари никад не виђеше. Него, идимо редом. Свакога пута, кад се опоравим, кажу ми старјешине: „Пулин, ви сте топили слатна метаља, сат можете на кућа!“ А ја њима: — „Јок, господо! Пулин остане! Илија Пулин прави Далматинац! Докле буде рата, будем остат!“ И тако ти, мој роде, овај витез издржа двадесет бојева и осам смртнијех рана! — сврши Илија, бубнувши се у груди, па по-нова принесе плоску к устима.

— Попусти за двије ране! — рече њеко у сред пригушена смијеха.

— Молим вас, браћо, да нас оставите на миру, а имаћете кад наслушати га се! — пресијече Јаков, осмјехнув се мало чемерно. — А ви двије, што сте се укочањиле? Зар ти, Марија, не мислиш да треба зготовити вечеру, а? Та нећеш ми тако брата доче-кати. Хајдемо, Илија, у кућу.

Жене уђоше и поведоше дјецу.

— Ма биће и цар слушао за твоје јунаштво? — поче опет онај старчић с лулицом у устима, баш кад сви остали кренуше да излазе.

— Ко? Цар? — прихвати Илија, сучући брчи-ну. Болан не био, ја сам са царем говорио, баш као сад с тобом, не буди примијењено! Кад је доходио у Млетке, те држао смотру над свом војском, у један-пут викну с коња: „Ко је Илија Пулин?“

Ја крочим три пута испред врсте, па викнем:

— Ево вашег вјернога војака!

Цар ми добро загледа у очи, одјаха, па хајд, хајд к мени, те ме удари, што икад могаше, дланом по рамену, вичући:

— Бра-во Далматинац, бррра-во! Да ми је само десет регемента таких војника, па да освојим другу

краљевину!... Жао ми је, жао ми је, жао ми је — (баш тако три пута рече) — што си рђаво забиљежен, а да тога није, с мјеста бих ти дао заповједништво над свом овом војском. Него иди кући, а даћу ти добру службу, да ти буде обилато до вијека. А за сад ево ти сто дуката...

— И даде ти толики новац! — викну простодушно једна жена, цупкајући дијете у нарамку.

— Стан', не прекидај ме!.. Они официри, што бијаху око цара, попадале на кољена:

— Свијетла круно! — рече најстарији — молим те да Илији опростиш погрјешке, те нека нам остане као наш друг и наша дика. Јер, најпослије, шта је крупна згријешо? Готово ништа! У љутини и завади посјекао двојицу, тројицу, као но ти жесток војник. А то се може опростити витезу, који је издржао тридесет бојева, који је допануо петнаест љутијех рана...

— Придаде опет! — напомену онај оздо.

— Шта ти то мрмољаш, младићу! Језик за зубе пред старијим! — Еле, цар се насмија и дохвати за кајиш, да отпаше сабљу своју, па да је мени припаше, — то цар чини један пут у животу, кад хоће да почаста највише што може. Али га ја претекох:

— Немој, свијетла круно! Хвала ти до Бога, али сам се зажелио мира! — Ту је било свакојаких рјечи: молбе, вике, па, борме и пријетње, али ја остадох при својој, узех онијех стотину дуката, опростим се с друговима, ођенем се лијепо, па к мојој контеши....

— У-ха! — стаде гломот у обору.

Јаков пљуну и уђе у кућу.

— Не обзирати се на ћечурлију, Илија! — рече стричић. Што је одрасло с говедима, не зна господске работе.

— Тако је! — додаде други, тобож озбиљно. Ко би та контеша? Жена ти, што ли?

— Одлазите, ако Бога знате! — викну Марија с прага.

У кући се зачу тутањ њеки, вриска дјеце и

пригушен глас удовичин, — као да се рваше с ђевером.

— Станте, још десет ријечи! — издера се Илија, предушујући с плоске, већ трештен пијан. Ко је била, питаш? Најљепша, најбогатија удовица у Млещима, море! Контеша Вивалди...

Јаков, зелен у лицу, искочи и упути се низа стешенице, а на то гости заграбише.

Снахе уведоше дјевера и поведоше ка постављеном столу.

— Чудна блутиша! — рече старчић, кад Јаков затвори оборска врата за њима. Ни мало се измијенио није!

— Истина је да лаже и паралаже, ама бих га слушао цијелу ноћ! — дода њеки.

То потврдише сви и договорише се да га сутрадан часте у крчми, а бити ће још дружине, јер је свечаник.

Јаков слушахаше то иза зида. Пошто отидоше, дуго јоште оста погружен, пак му се натушти око срца, те бризну у плач као дијете. Уђе под сларски свод, испра очи водом из виједра, а убриса их рукавом, те се врати у кућу.

Илија хркаше на сав мах, наслоњен челом на ивици од стола.

Без ријечи једне, Јаков га ухвати испод пазуха и одиже; жене га шчепаше за ноге и легаше га на кревет у нуглу. — Цијела пространа сухота не бијаше испреграђивана, а било је њеколико постеља наоколо. — Брат му изу чизметине и откопча му мундир, пак се врати ка столу. Ту се налакти и покри лице рукама. Марија и Ана посједаше, па чекаху да домаћин изреже оне двије пласе печене говедине, што већ окорјеше на сред стола.

— Јакове брате, батали бригу! — рече му жена. — Дед, брате! — па му потури јело, али у тај исти мах и њој грунуше сузе.

Јаков опсова, скочи, нагло свуче кружат, отпаца се и изу, све то у тињи час, као да мишљаше у воду скочити, па се пружи на кревет.

Жене су дуго шаптале за столом, те и оне полијегаше.

Зором забрујаше звона у граду, навијештајући благодан, „јесенски Божић“, како његдје у Приморју зову Свисвете.

Јаков бјеше источне цркве, али из љубави према својој Марији не работаше о великим католичким годовима. Тога јутра, уз јеку звона, договорно, обукоше тежатно рухо, препоручише Ани кућу и дјецу, сађоше у обор те погнаше мазгу у поље, не да ради, него да се разговоре подробно, на осами.

Грану топал дан, као у сред прољећа, какав само у Приморју у то доба године бити може.

У обору играху се дјеца, Ана замишљена сједијаше на слару; пред њом бјеше рукомија воде, спремна за дјевера, кад устане.

Шкрипа оборских врата тргну је из мисли. Уђе један опћински стражар, њеки тутуш, коме сабља допираше до чланка.

— Добро јутро! Ово је кућа Булинова, рекоше ми. Јели ту Илија Булин, солдат?

Илија искочи на праг.

— Ко ме тражи? Шта је?

—Порука од опћинског тајника, да му се пријавиш до подне. Истина светац је, али...

Пљусак му прекиде објашњавање; Илија му изли сву рукомију воде на главу.

Мали стражар, спуштајући с неба све вишње силе, истрже сабљу и потече уза степенице, али видећи како рутаве засукане мишице Илине држе столицу, врати се пријетећи.

Илија не упита за брата, ни за другу снаху, нити изашто, него ће на поласку:

— Са-кра-мент! Овђе се не пије кава из јутра, а ја навикао. Да немаш... овај... један бановац? Тешко ми је мијењати педесетицу.

— Погодио си, брајо, да немам! Ми смо жељни виђети бијелу пару, а ти ћеш цедуљу исто морати размијенити, ако је...

— Е, гле мудровања! Дај, немој се мргодити,

голубице. Знаш да ћу ти вратити десетоструко. Више ће ти донијети што ћу у један мах поклонити, него што доноси за по године оно — треска! — треска! — показа штапом стативу.

Удовица, дршћући, одријеши рубац, у коме, на њезину жалост, бијаху саме плете, те му мораде дати једну.

Илија поносито одшета у кавану. Из ње, с начетом цигаром, крену да се нагледа свога родног мјеста, а и оно њега. По живљим улицама сретао је мноштво црквара, понајвише младог женскиња, а тада би се уштапио и сукао бркове. Сврну и у двије три цркве. Најпослије отиде у опћинску кућу, гдје му чиновник прегледа војничку буквицу, па му ишчати дугу буквицу, због крштења стражарева.

Пред градским вратима удеси мноштво тежака, те њеколико од онијех што га синоћ слушаху.

— Здраво, Илија!... Сервус, шјор Илија!... Жив био, витеже! — вичу што који.

— Сервус, сервус, земљаци! — одазивље се он и пружа свакојем по два прста.

Није га требало молити да пође с њима у крчму. Гозба се наче ракијом. Кад му засузи једно око, стадоше се надметати ко ће га частити најприје јелом, и нуде га да бира. Илија их гледаше, као жалећи их, па одмахну руком:

— Та чим да ме частите ви? Мени су тргле на нос препелице и јаребице у Млецима! У пошљедње вријеме све ми поста пријетрано, осим рибе, што је овђе нема... А, гле, муке ми, што ми паде на ум! Могао бих мало печења, овнујског печења с ражња, по нашки! Сакраментхинајн! Да ми је то ко рекао прије мјесец дана! Али опет ко је што навикао...

— Сакраментхинајн! крчмару, донеси овоме чо-вјеку по оке од бубрежњака, и вина дај амо! — викну њеки.

Док Илија јеђаше овновину, — баш властеоски спочетка, онако шмедлајући, пак стаде буцати — дотле младићи причаху старијим људма све што

чуше синоћ од њега; а пошто се обредише вином њеколико пута, навале на њ, да настави.

— И ти се, Илија, ожени у Млецима! — поче један. — Како бјеше име оној контеши удовици?

— Каква удовица! Зар би Илија узео удовицу! — прекиде га други.

— Добра ти је момче! — намигну му Илија. — Бјеше контеша, али ђевојка као вила, од осамнаест година. Еле, она се заљуби у мене по чувењу, — та новине не престајаху говорити о мени, — а такве удаваче траже људе на гласу. Ја сам се као мало устезао, знајући да се тијем начином женско јаче намами, пак је испросим и послије двије неђеље вјенчамо се.

Имали смо десет мраморнијех дворова. У једноме смо ручали, у другом вечеравали, у трећем дочекивали пријатеље и проводили игре, у четвртом ноћивали, у петом... али ви то неможете разумјети. Осталијех пет дадох под најам великашима, те ми је доносило дохотка преко триста дуката на дан. Али, вјерујте Богу, ни један ми не омрцаше у шпагу! — Жена је имала своју прђију напосе. — Рећи ћеш: у што потрошиш толико благо? Ево чуј! У јутро ме повезу моја двадесет и четири веслара у шетњу, на мојој гондоли од злата. Куд год пролазим дочекују ме свирке, пеливани, играчице, сиротиња и ђечурлија, те се деру: „вива ел конте Пулин!“ — А ја сипљем, и сипљем. Ручали пак ни једном нијесмо без двадесет по избор гостију. Послије ручка засједнемо у великој кавани пред светијем Марком, а око мене се скупе: адмирали, ђенерали, конти мали и велики, и све их ја частим. Али у вече, у четвртом двору, ту сам највише трошио. Једном затекох другове у игри, те викнем с врата: „Банко!“ — Њеки властелин пришапта ми: „Немојте, свјетлости, јер је у гомили педесет хиљада талијера!“ — „Ништа за то, рекох, конте Пулин не пориче своје ријечи! Вуци карте!“ Овај извуче и ја добих. Све то поклоних ономе младићу. Дакле, осим трошка, бијех и раздарушан. Цијели се Млеци томе чуђаху...

— Ја се Бога ми чудим овијема што те слушају! — прекиде га један стари, па изађе.

Илија се нимало не снеби, него гледаше за њим презирно, а дружина запљеска рукама. Наста граја:

— Па што би даље?... Роди ли ти контеша сина?... Да те не покрадоше Млечићи?...

Док су га тако питали, он натезао из врча, па једва предуши.

— Збиља, не би човјек вјеровао да је тако било, да не свједочи конте Иле М-вић! — уплете се њеки враголан. Лани, враћајући се из Млетака, казиваше како се један наш тамо богато оженио. „Заборавио сам му име — говораше — али је вртоглав, све ће истрошити у мало времена...“

— Он је то говорио!! Овај наш каматник? — викну Илија. — То ми је хвала, што сам га гостио три дана и што му зајмих силни новац... него имаћу ја с њим рачуна, чим...

— Немој, брате, сад сврћати на друго, но сврши!

— Трајаше тако годину дана. Ја сам већ био видио да ми нема опстанка, да ми о глави раде, те наумим да скупим што више блага, па да умакнем, али ме претекоше. Једне ноћи, тек што се свукох, затутњише кораци у тријему, дотрча мој дворник: — „Бјежи, господару, погибе!“ па га нестаде. Ја натегнем малу пушку у лијевој руци, а десном истргнем сабљу и станем наврх степеница. Одоздо их наврије педесет. Опалим једном у гомилу и мислим да сложих на земљу барем четворицу, али руља рикну: „морте далмата!“ и потече. Не би ми друге, него из собе у собу, па онда с једнога прозора: ђипац! Срећом бућнух у море, а да падох на калдрму, не би ми остале двије кости заједно! Испливам, те онако кишан, аврљ-баврљ кроз улице, докле доспјех у велику касарну. Ту испричах све по реду, а на то војници хтједоше кренути да ме свете, него их устави заповједник, наш човјек, чини ми се родом из Баната. Он ме поведе насамо

и рече: „Мој друже, оразуми се! У овоме су послу сви племићи, а ко зна?... ко зна?... и ко још? Они имају стотину начина да те смакну мучки — па да тако човјек погине мучки? Него иди ти у Далмацију, а за бољу сигурност обуци се као прост војник. Ја ћу све цару јавити!“ — Ја га послушах. Сад, како видите, ствар није свршена.

— Е, баш ми је криво што се тако пусти талијанцима! — викну њеки.

Илија диже мишицу високо:

— Показао сам ја стотину пута мачкарима, ко сам ја, а за ову ћу, како ја знам! Не учите ви мене, ђедо!

Дуго је он још тако кишио, па у мрак, посрћући, дође к брату на ноћиште.

По граду, по баштинама, говорило се о чудном војнику, те који га не бјеху слушали, једва чекаху свечаник.

Кад нигдје није било части, Илија би се скрасио код куће и задовољио сухим хљебом и расплаченијем смоквама, обичном храном приморских тежака. Уз то би увијек помало искамчио што од снахе, јер их је плашио да ће заврћи парбу око дијела. Јаков је знао да ће се најпослије до тога доћи, да ће морати одвојити скитачу дио у име очинства, с тога је вјешто обилазио и измицао се, да се не сукобе.

Деси се пак њешто што га скиде с врата Јакову за њеко вријеме.

Једне недјеље, првијех дана месојеђа, пред каваном на обали, посједало мноштво тежака према зимскоме сунцу. Илија им се придружи тешковољан. Бјеше у тежачкој ношњи, у одорама покојног Перисе. Већ га не чашћаху, него је обично мољакао. Него, весели су дани, а људи жељни шале, те му ревенком поруче пиће. Мало помало, њему се изглави жестока машта, те прича и прича онако „својски“.

— Е, сад ћемо виђети, може ли се теби што вјеровати, — прекиде га њекоји. Спомињеш ли се

да си нам казивао како си у своме двору у Млеци-ма гостио конта Илу М-вића?

— Па јесам. Губа једна, каматник, људо...

— Псс! не псуј! И ти се њему не јави откад дође?

— Нијесам, ама хоћу, колико данас!

— А да ну, погледај, ко је оно с онијем фратром?

Илија избочи груди и упути се к двојици пријатеља, који, као обично, примицаху се лагано, размахујући рукама. Један потече за Илијом и врати га.

— Њекако није лијепо да човјека устављаш на улици, него хајдемо пред његову кућу!

Сви кренуше уз обалу, па уз улицу светога Фране, гдје удесише И-хана у обичној његовој шетњи пред ручак; одатле изађоше пред љекарницу „код Спаситеља“.

Пратиоци Булинови раздвојише се и одмакоше како се примакну Девети са гвардијаном и са сином.

Илија састави пете, дотаче се капе прстима:

— Јављам понизно: Илија Булин, дете конте Пулин, ваш познаник из Млетака.

— Што?... Што?... Ко си ти?... Шта хоћеш? — пита Девети, крочивши натраг.

Фратар разјапи усне, Десети побјеже, докоњаци из љекарнице изађоше, пролазници застадоше.

— Шта хоћеш ти? — издера се опет конте.

Илија зарешета главом и диже руку да потапше конта по рамену, али стари измахну тољагом.

— Натраг пијани лупежу, јер ћу ти главу расцијепити.

— То ми је хвала за оно што сам те частио!

— А, лупежу, ти мене частио?... чекај!.. стан! — завика конте, и стаде махати штапом, а Илија се увија тамо и овамо, докле га са страга не обори И-ханова нога. Грохотан смијех са свију страна пропрати витежев пад, али то потраја тренутно, јер

Илија падајући истрже конту штапину, скочи, па И-хана: удр! удр! удр! по прсима, трбуху, леђима... И-хан, вриштећи, најприје се обрну дваши у ковитлац, па даде махове ногама. Тада се Илија врну ка конту, те и њему одалами десетак тојага, чувајући му главу. Једва већ и редари допадоше и раздвојише имењаке.

Девети и слуга му одлежаше неколико дана у постељи, а витез шест мјесеци у тамници.

Пошто изађе, подијелише га добри људи од брата. Илија скунатори до 300 талијера за свој дио.

Непрекидно су трајале пијанке и причања до друге јесени, докле нестане новаца. Тада Илија поче мучити муке да трбух напуни, те досади цркви, сусједима, а највише брату. Крчмари му не допуштаху к себи, осим кад би с прага показао новац. Мирнији људи свртаху с пута испред њега. Факини и дјечурлија кињаху га ругом, те поста пакостан — да Бог сачува!

V

Свакога прољећа Иле Девети отплови у Млетке, на одмор, и остане тамо по мјесец дана. Писарница се ипак зором отвара; острвљани, истина у мањем броју, али опет се купе око И-хана; конте Славо, свакога јутра, у исто доба, поносито прође туда; гвардијан, шетајући с једнијем млађим фратром два пута у дану застане пред двором и поразговара се са слугом. Да још млади конте и шјора Гарофола живе по старој навици, могло би се рећи да се ред мало помјерио, али кад старога није, млади рано одлази у лов, а она лешкари до подне.

Само једанпут путовао је с оцем Десети, али умал се не разболи у дуждеву граду, чезнући за птицама...

Еле, прољеће је у свему маху. Зора руди.

Илија Булин пробудио се на каменој клупи, пред градским вратима, баш кад млади конте и

Туклин пођоше. Птичари се зачудише, што их пропусти без поздрава. Најкраћи му поздрав бјеше овако:

— Здрав' уранили, два Г...вића! У лов, а? Лупешки сине, отац ти одире сиромаше, а ти хваташ птице! А тај дроњо дигао главу, откад се кљука твојим мрвама! А камо вам И-хан, мој стари знанац? Ваљај, платише ми: И-хан и стари јарац, а вас до згоде, сакраментхинајн!

Тако их је обично испраћао ријечима, а тога јутра ћутке пође за њима.

Кад бијаху на крају заграђа, стаде Туклин, спусти двије крлетке вабаца, наслони се на тојагу с ћуком, као на бојно копље, пак ће оштро:

— Што си пристао за нама, Илија?

— Што ми је драго!

— Па-па-па, шта о'ш? — забобоњи конте, иза леђа Туклину.

— Па-па-па, свој пут, куд ме вољ-вољ-вољ! — запјева Илија, подражавајући птицама.

— Натраг! — издера се Туклин, машив се за пас.

Илија се раскорачи.

— О, о, чудна момка растрижењака! Што је то за пасом, болан? Дед: вајир!

Иза њих забакташе мазге и гомила чељади наиђе; тежаци уранили на посао.

Десети и његов помоћник једанак заграјаше: како им се насиље чини на царској цести.

— Идем путем. Ето што они зову насиљем!

— Па иди, али не за нама! — виче Туклин.

— Што си наумио, крвопијо? — тобож се обрецну неки младић.

— Моје ми душе, брате, немам никакве зле примисли! Рад сам научити како се лове птице, да тијем штогод зарадим. Могу ли ми, дакле, они бранити да не идем за њима?

— Не, борме! — рекоше сви.

— Али, ако баш то није по вољи шјор-конту,

онда... е онда нека се маши у шпаг, нека ми да штогод.

— Подај му, контићу, нека га ђаво носи! — рече онај младић.

— Подај! Подај! — говоре и други.

— Не, ни пребијене паре! — викну Туклин.
— Хајдемо, па ћемо виђети!

И опет пођоше птичари, а Илија им се придружи, те ухвати корак с њима, подвикујући: ајнс! цјав! Туклин стане. Десети склопи руке, молећи свога пратиоца да не замеће кавге, а тежаци се смију грохотом.

— Не скиде га с врата, без откупа, конте!

Десети извади кесу. Булин тада скиде капу.

— Браћо, ви знате да сам метао крв на њихову кућу, а знате, да сам имао и право! Али кад примим поклон из његове руке, е тада је мир углављен за вазда. Је ли право овако? Одзад, заиста ћу гинути за њих, сакррр... Аааа, конте, ви ми пружате бановац!? Да узмем бановац, ја?

— Не, борме, мање од талијера! Такав човјек да опрости крв за бановац!

— Немој, Илија, што ти неће дати све што је у кеси.

Конте додаде још један, али видећи да га се неће моћи отрести, баци одједном пет.

— Е, сад се пољубите, као што је ред при углави мира! — викну њеко.

Илија рашири руке, а Десети устукну. Женске га опколише. Илија почео играти, подвикујући и у томе омјери њеколико пута своју поплату о Туклина, који се мучаше да искобеља господара.

Илија се у повратку сретао с другим тежацима. Сви га питају, шта је то било, а он само весело одмахује руком:

— Помірио се Булин са М-вићима! — вичу они предњи... Дао му је контић дно, у име очина дуга!... Није, него му је платио ловачину!... Аја, богме, то је само за овај крај, а за остале баштине биће нове погодбе!...

Илија зором бахнуо у кавану.

— Дај каву, ракију и цигару! — викну с врата, трескајући новцем.

— Нанијела срећа одњекуда, а витеже? — питају га људи. Илија ништа не одговори, него пошто доручкова и закурњави, удари се дланом по челу и зарешета главом, као да ћаше рећи: „гђе је мени досад памет била“.

Али се и он сутрадан у прозорицу веома зачуди, кад изађе кроз градска врата И-хан са двоцијевком о рамену, па Туклин са вапцима, па Десети, па једна момчина тежачка са тољагом у руци. Сви, осим Десетого, чикаху погледима Булина.

— Сакрм! — почеша се он по глави, али се није дуго предомишљао, него пође за њима.

Нико се необазрије на њ докле не минуше далеко од заграђа, а тада се осу град камења на њега, те он, храмљући, врати се натраг.

Још је два пута И-хан предводио дружину, али како Илији не бијаше нигдје трага, трећег јутра изоста војвода. Туклин намјестио вапце и поперо пруте, те се сврати ка конту и момку, и леже поред њих на ледину, кад закликта нека птичурина и замаха крилима, на врху једне гомиле, иза виноградарске међе. Птичари устадоше и кренуше тамо, да отјерају орлушину, али се она преобрази у Илију Булина, и прије него се разабраше, звијукаху бубуљи око њих. Десети први заграби, и то срећно, јер га згодише само два камена у ноге, али Туклин и његов млађи отрчаше пуни масница. Сав прибор и вапци остадоше плијен побједитељу.

Догађај се брзо разгласи. И-хан јави опћини, а она нареди пударима да хватају кривца. Протече неколико страшнијех дана по чељад М-вића, јер се Десети превијаше мање од бола, него од жалости, што неће моћи више у лов. И-хан је сваког трена трчкарао на опћину, да чује је ли зликовац ухваћен. Аја! богме! Илији нигдје стрва. Поче се чак говорити да је заглавио. И-хан се радовао томе гласу и потајно обећа награду ко га о томе увјери. Нађе се њеко ко прими награду — и тада већ не бијаше сумње, те се И-хан опет заврже двоцијевком

и испрати господара и Пуклина. Онога младића тежака не хтједе више у службу; назва га „млакоњом“.

Земља бијаше прхла, праши се гдје станеш; зрикавци узаврели са свију страна; птице у клеткама жалостиво цвркутаху, као да опомињаху слободне друге, нека се чувају замака. И-хан, леђима уза маслину, пушком преко крила, куњаше као и господар крај њега. Туклин је крпио своју подерану ногавицу.

Усред тишине крцнуше гране под мећом, њима с бока. И-хан стрекну. Мртвачко бљедило проже му кожу, зенице му се раширише од ужаса, јер Илија Булин натегнутијем штуцом цјаља пут његове главе. Конте се изврати, Туклин се стровали на бок.

— Баци двоцијевку далеко од себе, или си с мјеста мртав! Алзо: ајнс, цвај...

Прије него зликовац својим промуклијем гласом изговори: „драј!“ И-хан баци пушку и једва изговори: „Немој!“

— Нећу! — прихвати Илија — али се одмах вуци у град! За господара се не бој! Моје ми части, ни прст га неће забољети, јер ми није крив! Иди!

Конте се ухвати за И-хана, но Илија настави оштро:

— Пустите га, шјор конте! Не бојте се! Ако га непустите биће зло!

И-хану клецаху кољена; једва изађе из винограда.

Тада зликовац диже двоцијевку, примаче се и стаде ногом на ногу премрла Туклина.

— Што сте ви дигли хајку на мене, а? Ви сте ме испребијали као пса за то, што сам ходио за вама, а ја не тражих суда, него се осветих, једном за једном. Је ли тако, контићу?

— Је-је-јест!...

— А што ћемо сад?

— Да-да-даћу, колико речеш...

— Ај-бо! Остаћу овђе с вама и врнути се с вама, нека види свијет да се нијесам похајдучио!

— Хајдемо од-мах на-траг! — поче Десети малко ослобођен. Ја ћу свакоме рећи да нијеси ни мало крив, свакоме, и опћини, и...

— То ће бити лијепо! — прекиде га љубазно Илија, — али, конте мој, није хитње! Зашто да остављате лов?... Ти, дроњо, тркни тамо под међу и донеси вапце и прутиће, што сте оставили пошљедњи пут. Ето видите, конте, да ја нијесам рђав човјек! Иди, дроњо, иди, не предомишљај се, него да си тамо и амо за тренутак. Немој бјежати, јер мој штуц стигне докле око допире, а небој се ни ти, дроњо, и ако нијеси заслужио да те штедим. Нећу те, ваљај, због образа младога господина... Ви, господару, причекајте мало! С вама сам одмах!

Илија отиде са двије пушке о раменима, а врати се само с двоцијевком, јер му штуц бјеше зајмио пудар.

У повратку прва му је брига била, да у два душка испије сву ракију из пљоске контове, али од тога као да се Десети опи, те поче у говору уплићати: „Илија брате!“ Илија пак њему с поштовањем: „шјор конте имењаче!“ По његову свјету, одмах се премјестише подаље, под њеки хумак. Пошто су ту залуду дуго дреждали, премјестише се у једну долиницу, и ту их срећа послужи, птице се хватаху као луде. Око попаснијех доба, Илија и трећом премјести око. Заиста, конте мораде помислити да му је нови, незвани помоћник, прави вијештац, јер толико птица није другдје ни у пет дана нахватао. Од силне радости Десети се подијети већма него што дотле бјеше, те се поче шалити с имењаком, а несретни Туклин, слутећи своју скору пропаст, ћуташе мраморком.

О сунчаном смирају, тежаци, враћајући се с поља ка својим кућама, нагледаше се правог чуда! Конте Иле Десети и Илија Булин греду весело заједно, а за њима Туклин, прости измећар, погнуо се под силнијем теретом!

Весели усклици праћаху нове пријатеље.

— Сретна ортачина. Илија!

— Са срећом, контићу, нови друг!

— Живили витезови!

Илија лијево и десно отпоздравља по војничку, прислањајући прсте на капицу.

— Не чудим се што их Бог створи, него се чудим како их састави! — рекоше многи. А други на то:

— Ко ће као Бог! Два изгомета, један од господске руке, други од наше, састаше се да буду заједно на ругло народу!

Те вечери, Илија тријештен пијан чашћаше знанце у крчми, што се одавно не бјеше видјело. Газумије се да је на свој начин искитио знатни догађај, али, што је најљепше, тврдио је да он није тражио контића, него овај њега. „Стари јарац — међу нама буди речено — стари је писао сину овијех дана из Млетака: да се свакако спријатељи са мном. Јарчина је дознала ко сам био ја, и да је све истина што сам казивао, па сад онако пулитички хоће да ми се примакне. А ја се чиним као невјешт, докле не куцне мој час“.

Сутрадан прије зоре бјеше Илија на уласку улице Светога Франа. Десети изађе весео и сам предаде двоцијевку имењаку. И-ханова тужна глава промоли се часком кроза прозор доње собе, па се И-хан прекрсти десетак пута, каоно ти човјек, који не може да дође к себи од чуда. Туклин понизно пође за њима, носећи вапце. Још — али то ћете тешко повјеровати — још климну главом пут скитача, назвавши: добро јутро, шјор Илија!

И тако је бивало прекосутра, закосутра, накосутра, еле свакога божјег дана. Илија се дању ломи уз контића по баштинама, а ноћу „сеирн“ по крчмама!

Тако их затече каматник, вративши се из Млетака! Криво му је било — још како! — али што ће? Хоће ли „у гроб отирати млуодога куонта, ако му забрани ча је навикал!“ како рече Гарофола. Једино, пошто Девети преузе стари ред, уведе нову препоруку, коју даваше сину, јутром у писарници.

— Чујеш ти! немој се састајати с *онијем окла-
машем* — бар по граду немој, коршо дела мадона! —
Боже ми прости!

— Ај-бо-бо-бо, па-па-па, не-не, нијесам га ви-
дио има.... има и не знам кад! — одговори Десети, а
поцрвени одиста и по цијелом животу, кад тако
слаже.

А Илија га чека. Десети грабећи својим дугим
крацима, обрће се свакога трена од страха да папе
не „шпија“.

— Бро јутро, шјор конте имењаче! — поздрав-
ља га Булин. — Здраво осванули! Спавали добро,
ја? Добро, борме, као млад! Јутрос сте добра лица,
Бога ми као лилић, као ружа, дивота вас погледати!

— Чу-чу-јеш онај, да-данас нећемо...

— Та знам да нећемо, него ми ви јуче рекосте да
вас причекам.

— Ај-бо, нијесам рекао!

— Како!? Дакле ја лажем, сакраментхинајн!
Дакле...

— Не-не то, имењаче, него, знаш, папе...

— А што папе?... Већ ми је досмрдио тај ваш
папе! Он ме зове да сам окламаш, да сам...

— Ни-ни-није то рекао...

— Није једном, него стотину пута, сакррр...!
Али све до једном, докле ми не прекипи, јер ја ни-
јесам измењар, него царски војник, сакррр...!

— Иди сад, ево ти. на!...

— Шта: „ево ти на?“ Не бих ја из постеље
устао за пљеснива два бановца, а камо ли чекао
двије уре...

— На, ево ти плета, е немам више у ситно.

— Хајде, узећу и толико, кад већ немате у сит-
но... Па, кад заповједате, шјор конте имењаче? Ис-
тесао сам двије нове тољаге за ћукове... Да, паче, ју-
че сам ходио иза градишта, старијем путем, на ону
пољаницу, знате? О, мој добри господару, не би вје-
ровали, не би вјеровали!...

— Што што-а?

— Божја даћа! Божја милост! Тушта! Тма! Не-
бројено мноштво сјеница... да се прича, па ето!

— На, ево ти још два бановца! — рећи ће контић, а затрепећу му од мила блиједи капци, и облизне се језиком, помишљајући на „поменту“ са спрженим сјеницама.

— Да — дакле иза градишта? Па-па-па да идемо у четвртак, али молим те, прије сунца!...

— Прије зоре сам овђе сакраментхинајн! Од поноћи бићу овђе, аптак! Дашто него: аптак! у четвртак! — Бог с вама!

Докона господа из љекарнице, трговци и занатлије из дућана и радионица, свако испане пред врата; жене са вједрима на глави и пролазници зауставе се, да гледају имењаке. Многи питају Булина колико је искамчио, а он смагне раменима, као одговара: којешта! зар му ја мамим што!

Него право је казати и у похвалу Булинову, оно што јест. Као што је тај храбри „војник“ њекада таманио мачкаре Талијанце, тако је сад, под старост, покор чинио од дроздова, чижева, сјеница, вуга, чворака, косова, шева, славуја и осталијех крилатијех непријатеља. Небројене су побједи његове у Талији, а тако исто небројене по околини града Х.

Такође право је напоменути и невоље што витезови заједно поднесоше. Ево њешто:

Једном, о сунчаном заласку, опколи њих двојицу десетак огарнијех људи, па им саставише леђа и опасаше их јаким ужем; за тијем стегоше им мишице, бедра и чланке од ногу; па онда натакоше Илији контеов клобук, а конту Илину капицу; међу леђа њихова усадише тојагу, на којој чучаше ћук; најпослије нагнаше их да ходе.

Булин је вукао краке свога господара; уз команду зликоваца: ајнс! цвај! И тако их изведоше на цесту, пак зликовци попадаше иза међа, те их гађаху земљанијем грудима.

Цестом, као обично, враћаху се тежаци, те старији пролажаху, а младеж гураше двојаке, и све тако, докле их не дотураше пред град, где се око њих склопи градска фукара. Страховита вика проглуши прве улице, те од свуда потече чељад. Најближе ко-

ло око конта и Булина збијало се и збијало, заглушујући њихову дреку; остали народ моташе се, те свак у чуду пита: што је! Стаде се измишљати: Убио Булин контића!.. Није, него контић њега!.. Није, него острвљани убише обојицу!.. И Бог зна шта јоште и како ћаху свршити витезови, да не дотрчаше стражари, мало касно, по своме обичају.

Десети је опет боловао неколико дана. Илија да побјесни од љутине и од невоље, те се домисли и ћуши љекарника „код Спаситеља“, рашта се одмори у шљепићу, — у својој старој кући.

Многи мишљаху да ће се Десети оканити птица, али кад Булин удеси свога господара, овај се заплака као дијете. Заиста чудан случај бјеше, да се њих двојица састану пред градом, у вечерње доба, кад највећма жељковаху један другога! Бјеше већ мркло, а устока витлаше прашином, те сузби шетаче. Илија, сједавши на клупу, протрља крмељаве очи.

— Е, чу'ш, имењаче, има ли проклетијег народа од нашега? — поче Десети.

— Шјор конте имењаче, реците правије: има ли сметенијег човјека од Илије Булина?

— Ка-ко-ка-ко то?

— Гђе је мени памет да ја вас пратим без оружја?... Ви машете главом, као тобож: то не би помогло, а? А, опростите... сјетите се кад оно имаћах зуб на ваше људе, на И-хана и Туклина, кад но се прогласих да сам се похајдучио... та већ знате! Е, лијепо! Не устаде ли поточ на мене са свију страна, па смједе ли ко примицати се, сакррр...! А мислите да не хоћаху укубати ме, да су смјели? Та превластило би брата ми онолико мито што је нудио И-хан! Али: чик му га ко ће на Илију Булина, кад је он оружан, сакрамент!

Ти разлози помјерише контића. Илија још надовеза како је ружна она шала смутила заградскога кнеза и све честите домаћине, како су се људи зарекли открити кривце и т. д. Разговор је дуго трајао, а пошљедак би да те вечери Илија прими обилату напојницу — једва већ! — да је сутрадан И-хан

свраћао ка виђенијим тежацима, те даривао жене и дјецу, и да треће зоре опет витезови кренуше на витешки посао.

Ко би достојнијем начином побројао сва њихова дјела? Срећом, нашао се човјек, коме то не бјеше тешко. Послије смрти нашега пјесника *Дон Јосифа Б.*, међу његовијем артијама, наћи ће се потпуно дјело у класичном језику далматинског приморја, коме је натпис: *Писме Ластрице Врху Конта Иле М-вића и Илије Булина, спиване од Д. Ј. Б.*

Остаје нам још да летимице испричамо свршетак витезова.

Смрт их раздвоји у жеку њихове љубави, последије осам година. Најприје понесе Десетого. Било је овако:

У пучини љета, једнога дана врати се из лова, ознојен, мртав гладан и жедан, пак се ситан наједе и напије, пак, не промијенив рубља, отиде с попом на вечерње молитве, јер је било у очи великог празника. У повратку из манастира, пробадало је Десетого у грудима и плећима, те одмах леже и заковрну. Клапио је у грозници три дана; четвртога се освијести, али домало опет забунца и издахну.

Илија поста као аветиња, те се потуцао од немила до недрага цијело љето.

Једне вечери пред Лучин — дан, уждио љути приморски сјевер — носи дрвље и камење.

Илија уђе у кавану на обали.

— Дај ракије! — вели. — Новаца нема, него ево ти гуњ.

— Та нећеш голорук по овој студени, убио те лед! — кажу му.

— Не брините се за то, сакрамент! Ево гуњ! — и баци га на тезгу.

Пошто попи четири чашице засопке, изађе, па чврстим кораком: ајнс, цвај, драј, скочи с обале у море, на очиглед многима.

Мрнарци ускриваше у броднице да га спасу, али га валови заклопише.

Конте Иле Девети преживи фра Виценца, Гарофолу и И-хана. Бјеше се погуро и осушио као укљева, те докатура до деведесете.

Све његово имање оста манастиру. Стари двор М-вића даде се под најам, те се данас по њему шири каква чиновничка глота.

НОВИ СВИЈЕТ У СТАРОМ РОЗОПЕКУ

Тридесет година прије, град Розопек са подграђем имађаше њешто више од хиљаду душа.

Становници се дијељаху на старосједиоце и дошљаке. Старосједиоци бијаху Срби, дошљаци „свака вјера“. И једни и други дијељаху се засебно на три сталежа. Српску аристократију чињаху стари поморски капетани; средину трговци и имућније занатлије; фукару сиромашнији радници, лађари и рибари. Дошљаци се дијељаху по овој степеници: судија, комесар, њихови пристави, два лекара (срески и опћински), инжињер, апотекар, управници: поште, телеграфа, пореза, царине, писари, преписивачи, канцеларијски пријавници, два тамничара, жандари и послужитељи, њеколико крчмара и радника у подграђу — усве око тридесет породица.

Осим тога, у Розопеку бијаху четири духовна лица и два школска: прото са капеланом, капоник са кооператором и два учитеља. Тијех шест људи бројаху се као двије засебне касте, са два одјељка.

Најзад, у тврђави розопечкој бијаше око дваест официра и батаљон војника.

Гле, прије тридесет година Розопек је био у њечему налик на Индију!

Али ондашњи Розопек могаше послужити за углед, што се тиче реда. У њему је живот правилно текао; његова била откуцаваху једнаком мјером.

Зором, сви капетани сјеђаху на својим терасама, пушећи из дугачких чибука; мало касније, отвараху се продавнице и радионице; још касније, отвараше се кафана „код Аустрије“; још касније, купљаху се у њу чиновници, па иђаху одатле на свој

посао; још касније, кренуо би се начелник (кмет) у опћински дом, а за њим би ишао пандур. Једино ђачићи бркаху тај ред.

Пошто би свако отишао на свој посао, опет би завладала тишина у граду. Кроз његове четири улице ријетко би се кад видио гдјекоји сељак, или би, до подне, прошла која слушкиња, или који факин (амалин)... Бога ми, било је јутара кад госпођа Тереза, порезникова жена, која је увијек сједјела крај прозора, не би видјела живе душс.

У подграђу било је живље.

Уторником, као пазарнијем даном, настала би велика врева и у градићу и по подграђу, само до подне.

Али свакога дана, без разлике, кад би велико звоно на латинској цркви св. Фрање огласило подневницу, кад чиновници излажаху из канцеларија а ученици из двију школа, кад би се прозори око градскога трга испунили женскијем главама, тада би то срце розопечко тренутно, али јако живнуло.

Па онда, послије ручка, опет би настала тишина, — управ онда би тек и завладала мртва тишина јужне „сијесте“, која зими траје до два часа, а љети и до четири, која има њечега свечаног и величанственога, што ти напомиње (Боже опрости!) главни дио богослужења у цркви.

У то „глухо доба дневи“, (како зову сијесту у Розопеку), један човјек и његова жена имадијаху највише посла.

То су били Бепо и Магдалина, власници кафане „код Аустрије“.

У подграђу било је десетак буцака, који се зваху кафанама, гдје се купљаше фукара, али за „отмјени сијет“ бијаше једина кафана код „Аустрије“ на једном розопечком тргу.

Трг је пољаница, по којој може шетати око стотину особа, кад свака тачно држи свој правац. Око трга су најљепше куће, у којима становаше дошљачка аристократија. Ту онда бјеше опћински дом и апотека, а међу њима поменута кафана, са четири

прозора на лицу. Дуж цијелога тржнога руба, од опћине до апотеке, бијаше тротсар, три лакта широк, једини тротоар у Розопеку, чист и гладак, као под какве господске дворнице. На четири краја бијаху четири стародревне мурве (дуда). На средини другог руба, лицем ка лицу кафане, бијаше једна грдна кровињара, без прозора, која је кварила сву љепоту трга и која је заклањала море. Замислите човјека у новој и лијепој одјећи, а са пљешњивом капом на глави! — ето таки је утисак чинио и розопечки трг због неспретне кровињаре. Странци јако замјераху мјештанима због тога, а мјештани тврђаху да ће „нови начелник“ одиста срушити кровињару... Тако су говорили, али нијесу вјеровали. — јер, за четрдесет година у програму свакога кандидата за начелничко мјесто бјеше у ирвом реду рушење кровињаре. Не може се рећи да Розопек није имао и енергичних начелника, али свакоме сметаху вијећници у тој намјери, — управ главни им задатак бјеше да га спријече у томе, да се тијем не би прославио. С тога се често и мијењаху начелници, стога је... но да оставимо ту жалосну историју.

Бепова кафана бјеше дугачка до двадесет корака, широка десет до дванаест, висока толико да ни највиши човјек не би допро главом до таванице. У њој и пред њом бијаше пет столова са мраморним плочама и десетак обичних. Пошто се у Розопеку, готово три четвртине године, може сједјети изван куће, то већи дио столова и столица бјеше на тротоару. Иза тезге, у полици, на пет-шест преградака, бијаху лијепо поређане скленице, са ликерима. Врху полице, између цареве и царичине слике, бијаше мала Богородичина икона, пред којом увијек чкиљаше кандиоце.

Оне године кад је настао нови свијет у Розопеку, Бепу је била седамдесета. Бијаше омален, надутијех блиједијех образа и сав изгледаше као да је труо. Носио је увијек некакав угасит капут до кољена, а на глави капицу налик на црногорску, само што на његовој бијаше срмена кићанка. Његов

главни посао бјеше да срачунава и да тјера са тротоара псе и „берекинчиће“ (мангупчиће). Тога ради држаше иза врата мотку и гомилицу каменица, те, макар била пуна кафана људи, само нека чује босе ноге или шапе по плочама, Бепо потрчи мотком и каменицом.

Мандалина, двадесет година млађа од мужа, бјеше збојита, широкијех плећа, мало врљока, прилично глупа, вриједна и учтива.

Увијек држаху слушче, које не излажаше из кујинице, а ниједно се не шћаше скрасити код њих по године.

Као што рекосмо, у глухо то доба дана, Бепо и Мандалина имађаху највише посла. Посао им бијаше да поређају здјелице, шећер, воду, лимунове, фрамбоа, да приправе карте, — јер ће послије имати мало слободна времена.

Господа дођу готово одједном. Свакоме се зна мјесто. Судија и комесар и њихови по чину најближи другови одмах започну „бришкулу“. То је једна старинска, врло проста талијанска игра, при којој другови један другом давају знакове, мигајући очима, бурећи усне, плазећи језике, разумије се, кад уграбе да то скрију од противника. Управници разних канцеларија и остали нижи по чину, из пакње према највишој господи, начетају се око играча до краја прве партије, па се и они разреде те се „бришкуља“ на све стране. С почетка се то ради тихо, па настане мали жагор међу најстаријима, па жагор нарасте до граје, па узаври цијела кафана од вике. На једноме столу друг је погрешно бацио карту, или је дао противни знак, па је због тога изгубљена игра, те није право плаћати кафу због туђег сметењаштва! У тијем приликама парбеници зову Бепу да суди, премда унапријед знају да ће се он дипломатски извући, а он опет унапријед зна да се „спорне“ кафе неће платити докле се питање не ријеши, а то је питање дуго као и источно. Ако је случај сувише заплетен (што се позна по крупнијем спсовкама), онда приђу и други играчи, те се помије-

шају, без обзира на касте, — толико играчка страст изједначује људе! Деси се и догађај, који привуче опћу пажњу и без велике галаме. Ено комесар извадио цигару из уста и дигао обрве; стари судија иронично гледа комесарова тајника; овај се зајаприо и гриска усне; пристав замануо високо картом, па је тако држи, предомишљајући се. Најзад, буннењом о сто, а тада спопане смијех његове противнике. Ма како ћеш, бога ти! Добише партију, којој се никако не могоше надати, партију, каква није забиљежена у љетопису бришкулану! То треба да се свима исприча, свима без разлике, и то потанко, и зато се сви окупе...

Мањи део муштерија играше се домина. Шаха играху само два љекара, али не често. Кад би то било, Бепо је морао ићи по апотекара, који је то врло радо гледао, премда љекари увјераваху да се он разумије у шаху, колико и сви остали у Розопеку, т. ј. да нема ни појма.

Од Срба долажаху код „Аустрије“ њеки имућнији младићи трговци, али никад ниједан капетан не привери у њу.

Из кафане би разметнули трагове, сваки на своју страну. И опет би трунташ Бепо узео перо да срачунава, и опет би завладала тишина до вечерњег хлада.

А тада би измиљеле госпође и госпођице, па се помијешај са господом на тргу. Залста, ни једна пед земље, на тој пољаници, не остајаше да не буде чепана хиљаде пута свакога вечера, (кад киша не падаше), јер шетња трајаше два три часа. Шетаху по талијанској моди, не само младићи и дјевојке, удовице и удовци, но и ожењено и удато, и маторо и старо, свако по своме избору, свако према себи избираше предмет свога обожавања, па мимогретке гледаху се млијечним очима и измјењиваху сентименталне фразе. Али се не тражаше сталност у узајамним наклоностима, него баш дуга привезаност сматрана је била као знак простоте, те готово свакога мјесеца кавалер би се додворио свијем дамама,

па би почео с почетка. Тај чудновати обичај остао је из млетачкога времена, кад не бјеше никакве друге слободе, осим таке. Дебела шјора Тереза тјераше тако далеко, да је ашиковала с двојицом, тројицом у исто вријеме, што би се, иначе, свакој другој замјерило. Пошто се шетачи сити начепукај по тргу, онда би сви посједали испред кафане, гдје је сваки кавалџер дужан био да части своју даму. Зазорно бјеше особито дјевојкама, које би случајно остале без кавалџера, те за које мораше плаћати отац или брат. Стога је на чуду био јадни царински управник са својих шест кћери, од којих средња, Вица, бијаше лијепа, двије приличне, а три као авети. Вица никад не бијаше без кавалџера, али кад би се свијех шест сестара појавило на тргу, онда би и Вицин кавалџер шмигнуо, јер, најпослије, ради њезиних њеколико слаткијех погледа и ријечи, морати платити шест слаткиша, шест лимунада, или сладоледа, то је сувише! Ако опет царинар дође само с Вицом, или са половином свога порога, онда не фале пецкања и одвише јасне алузије, те, опет велим, човјек бјеше на чуду. Управ, он једини од вишег лацманског сталеза не радоваше се вечерњем хладу.

Најзад, кад би на тврђави труба окупљала војнике на спавање, тада би се и шетачи разилазили. У томе пошљедњем издушку розопечкога живота узаврио би трг; топот корака одјекиваше по плочанику; пси би урликали; берекинчићи, у гомили и смијући се, трчаху на градској капији, а слушкиње бјежаху с врата, гдје су дотле ашиковале, по својој моди...

Град би се затворио, свијеће би плануле, настало би куцкање столскога посуђа, орило би се сребрнасто кикотање Маргарите, Амалије, Милеве, Стане, закликтала би флаута докторова... па онда би се капци нагло затварали једни за другијем, и Розопек би једнодушно захркао.

Ето тако је с дана на дан пролазио живот Розопечана, осим...

Дабогме, осим онијех дана, кад је Розопек имао своје трзавице. Ви ћете признати да и најмирнијег и најуреднијег човјека не мимоилазе трзавице, од којих су њеке предвиђене, друге сасвијем ненадне. Е, што бива с појединцем, то бива и са скупом појединаца, па макар се они звали Розопечани. —

Не могу тврдити да су Розопечани, сви махом, истински побожни били, али је истина да су сви листом ишли на божје службе. Свакога свечаника, на вечерњи, на јутрењи, на литурђији, на весперу, на матутину, на малој и кантаној миси, на проповједи уз велики пост, итд. обје цркве бијаху дупком пуне. Стари поморски капетани, који иначе нијесу радо остављали своје терасе и своје цардиниће, у томе су предњачили својима; тако исто даваху добар примјер својима: судија, комесар, и управници канцеларија. Шта ћете више! Доктор Зането, (срески љекар, који је вечером свирао у флауту), млад, неожењен човјек, који је у свом кругу тврдио да је атеиста, а црквене обреде називао „поповским комедијама“, тај исти др. Зането својим лијепим баритонским гласом пјеваше у цркви свакога већег празника. Особито је дивно пјевао „санктус“, а велике недјеље „стабат матер“. Због те ревности, Розопечани обију вјера бијаху на гласу и бијаху хваљени по осталим градићима. Православни владика, кад год би дошао у каноничку посету у Розопек, увијек хоћаше рећи: „Ево ме у моме маломе Сиону! Једва сам чекао да дођем у мој мали Сион!“

Међу Розопечанима бијаше дакле утакмица у побожности.

Најосјетљивија пак бјеше утакмица међу звонарима обију цркава. На св. Фрањи бијаху четири звона, а на св. Николи једно више, те чим би почело звонити на једној цркви, одмах би се одазвало и на другој, просто да човјека проглуше. Официри су „сакраментирали“ због тога непрекиднога тандарикања и говорили јавно против тога. У њеким приликама сав Розопек са зебњом очекиваше, који ће звонари више истрајати.

О великим празницима, који нијесу једнога дана објема вјерама, Латини су ишли у православну цркву, а православни у њихову, с једном намјером да траже што, чему ће замјерити. Уђу на пр. српска господа: капетан Марко, капетан Јово, шјор Глишо, шјор Симо... уђу људи у св. Фрање, и крсте се својски, и клањају се лијево и десно, и сваки начини лице, да би човјек рекао: „Е, ако ови нијесу побожни, онда и нема побожности на свијету!“ Мудри Латини чине им мјеста и учтиво одговарају на њихове поздраве, али испод ока добро мотре на израз лица „невјернијех Грка“. Несрећни кооператор на проповједници спете се и постане смијешан, као оти човјек који тражи да се допадне и онима који га мрзе, који траже длаку у јају. То се исто дешавало и проту и његову капелану, кад Латини дођу. Није дакле чудо што су свећеници увијек раздражени били, те, кад увјерени бијашу да се око њих налази само њихова паства, онда... већ разумије се шта проповиједаху.

Али то су ситнице. Главно бијашу литије. После одласка Француза из Приморја, Латини уведоше три годишње литије: на дан св. Фрање, на Брашанчево и на велики петак. Православни у старовријеме „ношаху крсте“ само једном у години, око Спасова дне, доцније и они заведоше три литије: с Богојављењу, о Никољ-дану и о Великој Госпоји. И у свему се поведоше за Латинима. Којим су улицама ови пролазили, онуда хтједоше и православни; којим су редом они ходили, хтједоше и ови, — напријед дјевојчице, па ђачићи с рипидама, па свећеници под „небом“, па главари са свијећама, па одјељак војске, па опет главари и свјетина... Тако је трајало двије или три године, па Латини заведоше четврту литију, а православни пету. Па онда опет након двије године „царска вјера“ придаде још једну, а тада православни придадоше још двије. Даље се није могло, јер војници одлучно одрекоше своје учествовање у више од дванаест литија. — а без војске каква је парада!

Због тијех дванаест годишњих литија, Розопек је имао дванаест редовнијех трзавица, јер је ваљало да свака литија буде љепша од „њихове“, те је за сваку требало најмање недјеља дана припреме, а за сваком наступише бар по толико дана препирке и хвалисања.

Него, све то не квараше Розопечанима сна, колико двије годишње игранке.

У Розопеку су бивале двије годишње игранке. Одличнији грађани приређиваху своју у Бепову стану, на горњем спрату кафанском, гдје бјеху четири собе. Ради тога, три дана прије, Бепо и Мандалина изнијели би сав потребни намјештај и сами се преселили код њекога рођака. Тада би одбор отишао ка капетану Јовану К., најбогатијем Србину розопечком, да га моли нека позајми њешто од свога намјештаја и све своје егзотично цвијеће, које је старац гајио у великијем лонцима. Затијем би одбор украсио једну од четири Бепове собе, крстивши је дворницом, иако не бјеше виша од осталијех. Дотле је било мало трошка, али кад требаше одабрати онога, који ће отићи у котарски град да погоди и доведе свираче, тада би, редовно, сваке године настала начелна препирка: „Хоће ли се ревена плаћати по особама, или по породицама?“ Разумије се, то би питање поставио један од нежењених, а управник царинаре (онај што је имао шест кћери), устао би први противу тога, и к њему би се придружили сви ожењени, дакле већина одличнијих грађана...

Много прије тијех пошљедњих припрема, дошла би из котарскога града једна стара кројачица са двије помоћнице, те би се настаниле код судије. Долазак тијех шваља узроковаше голему узрујаност међу женскијем свијетом. Шваље нијесу излазиле из судијине куће но вечером, мало у шетњу, готово кришом. За вријеме њихова бављења, госпођа не примаше посјете. Најзад, послије њеколико дана, шваље би прешле ка комесару, од њега ка приставу, па тако даље по хјераркичној лествици. Пошто свака госпођа и госпођица хоћаше да јој хаљине и по

боји и по кроју што мање наликују на туђе, можете замислити на каквом је чуду била стара модискиња. А опет је била на чуду како да не ода туђе тајне, јер јој то свака на душу стављаше! Колико јој хитријех замака намјештано бијаше, колико је вјештијех извидница уходило, колико је препредене женске дипломације улагано било око тога посла, — то већ да се не прича, докле би омркла знаменита ноћ кад би се нове новишате, сјајне тоалете појавиле у кафани „код Аустрије“. Већ с вечера разлијегаше се свирка. Фукарске жене и берекинчићи загушили би улазак с поља. Улазак је био кроз кафану. Одборници, у фраковима и налицкани, сједијаху до врата. Није им требало да буду на опази, јер би познали на публици пред вратима, да се примиче гомилица учесника. Спштени шлепови, као паунски репови, пападали би по поду, па брисали тијесне и стрме Бепове степенице. Озго сретаху улазнике најприје силна јара, помијешана са задахом од капетанова цвијећа и дуванскијем димом из пушионице; па онда, у тријему, дочекиваху даме, жељне што прије да виде тоалете. Међу узајамним „ах!“ и „ох!“, међу руковањем и грљењем, укрштаваху се оштри погледи, живе муње, које немилостиво тражаху узајамне мане у одијелу, — што је изазивало особиту веселост међу официрима. Најзад, затутњили би ситни одмјерени скокови, па би се почео трести под Бепова стана, па би дрхтавица обузела цијелу кућу, тако да би поигравало и кандиоце пред „мадоницом“, а скленице цокотаху, као зуби у грозници. Жене и берекинчићи одмакли би се до средине трга, пиљећи кроз прозоре. Тако су и слушкиње господскијех кућа око трга, (ако им бјеше до тога) могле тачно знати кад који пар пролијеће испред прозора, јер дерани свакога тренутка викаху: „Ено гле, шјора Тереза са мађором!... „Ено Вица рицевитурова са Анзулетом!“... „Јао, па и стари претур бала!!“...

Послије „обртнијех“ игара удесио би се кадрил, којим управљаше сухи пристав. Његов кријештави глас допираше до средине града. те су каноник и

кооператор могли јасно чути француске команде: „ан плас!“...“, „месје“, „медам!“... Шен англез!... које пристав, као прави јужњак, изговораше: „ан плаш“, „мешје“, „англеж“...

У поноћи, сашли би сви у кафану да вечерају, а горе би се отворили прозори. Вечерало би се прилично хитно, али здравице трајаху дуго. Бивале су три: једна храброј војсци, од начелника; друга грађанству, од мајора; трећа омладини, од судије. После прве, отпјевали би одборници са неколико госпођица химну; за другом би шљедовало громко „хура!“ — за трећом пјеваше Тереза једну романсу, коју праћаше доктор Зането уз флауту. Па онда би опет отишли горе, и опет би се под затресао, и цијелу кућу ухватила дрхтавица, и... све тако до зоре.

Сутрадан Розопек изгледаше као да је кугом поморен. Сви прозори око трга цијелог дана затворени, па затворена Бепова кафана, па нигдје берекинчића, ни паса. Али куд и камо бјеху претежнији и трајнији трагови те бурне ноћи на духовима, но што бијаху на тјелесима! Најмање за петнаест дана игранка бјеше главни предмет разговора по кућама, међу бришкулантима у кафани, по канцеларијама, а највише вечером на тргу. Нажалост, бјеше она и извор задјевницама и раздорима, бјеше узрок да се прекидају дотле трајне срдачне везе, да се из темеља помјерају дубока убјеђења и стални погледи на свијет, — на розопечки свијет. Грађани бијаху љубоморни на војнике и осјетљиви на њихове увреде. — Њекако увијек након два три дана проналажаху се увреде. Грађанке су баш противно мислиле о војницима. Отуда раздор између њих и људи, па би се и једни и други дијелили на безбројне огранке, те се међусобно гложаху као жути мрави. Трзавица би престала у томе правцу онда, кад би стигле позивнице на официрску игранку; престала би у томе правцу, да се настави у другом.

О томе се мало шта има причати. Главно је ово. Велики број дама мијењаху једна с другом хаљине, те су се тако без трошка и дангубе, појављи-

вале пред официрима у друкчијим тоалетама. Официри су били савршени угоститељи. Њихова дворница у тврђави бијаше права дворница, а побочне собе одликоваху се и простором и удобношћу. Музиканата бјеше више (четвртина војене музике) и свираху боље.

Пошљедице војене игранке не разликоваху се много од пошљедица грађанске.

Ето вам, у главном, какве бијаху редовне трзавице у мирном Розопеку.

Међу нередовне трзавице, које ремећаху мирни ток розопечког живота, треба, на првоме мјесту, споменути каноничке посјете владичине и бискупове; долазак кога ђенерала, да прегледа тврђаву, или иначе какве знатне особе; па онда вјеридбе, женидбе и удаје; непредвиђене и предвиђене случајеве смрти и пошљедице тога. Али пошто се сваки тај догађај не разликује, готово ни у потанкостима, од сличнијех догађаја по осталијем паланчицама у свијету, пошто су читаоци одавно засићени описима, у којима се говори о пуцању прангија и витлању застава, о свечаним обједима, о војничким смотрама, о женскијем плеткама при углави бракова, о лажнијем сузама младијех удовица, и т. д., то ћу се овдје ограничити да изнесем само два догађаја из розопечког живота, за које ми се чини да заслужују нарочитог помена.

Један младић, *капетански син*, заљуби се у госпођицу, сестру једног вишег чиновника. Госпођица се истом мјером одазва младићу. Мора бити да је та мјера допрла била до вршка, кад обоје помишљаху на брак, а не страхаху се големе препреке на коју су знали да ће наићи, на разлику вјера. А мора бити да су веома вјешто крили од других узамну љубав, пошто ни шјора Тереза ништа не дознаде о томе до онога дана, кад стари капетан изненади чиновника прошевином. Старац, намрштен, каза укратко, шта га је довело.

На први мах чиновник не могаше доћи к себи од чуда. Пошто се мало прибра, прва му мисао би

да одлучно одбије, али као учтив и обазрив човјек, послије њеколико: „хм! е! ха! ко се томе надао? Извините, ја сам заиста сувише изненађен, иако ми част чините!“ — поче се изговарати тијем, да треба најприје дјевојку саслушати.

— То је и моја жеља, прије свега! прихвати одмах стари горски вук, смијући се испод брчине. Поред свега тврђења онога мога заврзана, ја нијесам увјерен да ће госпођица пристати. Зато бих рад био одмах чути њезину ријеч. И треба да се то одмах прекине, овако или онако, јер ја не мислим више с тога долазити, а већ сами знате о шта ће запети!..

Чиновник је баш о томе мислио, иначе није имао шта да замјери ни просиоцу, ни његову дому. Видећи пак да ни капетан не вјерује, е је брак могућан, а помишљајући да ће боље бити да се што прије изађе начисто, дозове сестру и поче околишујући.

Али старац прекиде:

— Ја сам дошао да вас просим за мога сина. Је ли истина да сте дали вјеру једно другом?

Дјевојка поблијеђе, али потврди.

— Је ли истина да ћете пријећи у нашу вјеру?

Дјевојка обори главу пред запрепашћеним бра-
том.

— Молим да речете: „Хоћу, или нећу“, па је свршено све! убрза капетан.

— Шта? Како? поче чиновник, једва долазећи к себи.

— Извините, али ме је мој син увјеравао да су се и у томе сложили. — иначе ја не бих ни дошао... Дакле, госпођице, корађо! реците једну ријеч, па сте ми снаха, или нијесте!...

— Хоћу! једва изговори цура.

— Шта? Како? Да пређеш у...

— Молим, молим, — прекиде га опет поморац, смијући се отворено, — послије се извјестите шта су они углавили, а сад смо начисто да дјевојка пристаје и да вјером промијени. Дакле, сад остаје да ми донесете одговор до њеколико дана. До виђења!

— И не давши му да дође до ријечи, стиште му руку, па изађе веома весео.

Бомба прште посред Розопека.

Јер поред свега настојања чиновникова да се ствар затаји, поред његова надања да ће се сестра предомислити, шјора Тереза истога дана дознаде тајну, те оде од куће до куће да изненађује. Могуће је, да јој је њеко од родбине младићеве или иначе њеко од „Грка“ то „просочио“, баш с намјером да она то разгласи.

Еле, прште бомба.

— Шта? Да пође за Грка? Да пријеђе у њихову вјеру? Нечувено! Је ли могуће! Срамота! Брука!

— Шта „нечувено!“ шта „немогуће!“ И као зашто је ваша вјера боља од наше! Ви сте брука!... говораху православни.

И распра нарасте до вршка, те се побрка сваки ред у Розопеку.

Несрећни чиновник не бјеше ни на небу, ни на земљи. Јави у канцеларију да је болестан, али не могаде затворити своја врата канонику, који га посети сутрадан послѣ мале мисе. За каноником приста гомила женских, предвођених Терезом. Жепске се уставиле пред кућом чиновниковом. Дуго су чекале. Најзад, дебели каноник изађе, црвен као рак, и прође оборенијех очију испред жена. Само што одмахну једанпут рукама. То се већ разумјело шта значи. А то је у исто вријеме био знак и новим покличима цијелом латинлуку розопечком.

Трећега дана отиде кооператор у котарски град. Знало се да носи бискупу опширни извјештај о нечувеном догађају. Дознало се, да је девојка и пред каноником одлучно изјавила, да је ништа неће помјерити у накани.

Кооператор се врати, а чиновник отиде у град. Нагађало се да и он иде ка бискупу, али чим се врати, јави да је премјештен чак у Истрију и поче се спремати на пут...

Међутијем стиже од бискупа посланица, којом се наређује свијем правовјерним да држе „новене“

(нарочите вечерње молитве), ради спаса једне душе, која је већ на прагу вјечне пропасти. Посланицу је прочитао кооператор, послије мисе, а пропратио је каноник са њеколико ријечи. У исто доба поучавао је православни прото своју паству: како се Бог по-
 њекад служи средствима чудним, да омили једној души праву вјеру; свјетова домаћине да добро пазе на избор одива синовима, али да иновјерку, која би хтјела пригрлити православије и они приме свесрдније но својевјерку и т. д.

Ти наговјештаји духовника падоше као уље на ватру у оба табора. То ускори одлазак чиновников, који предаде сестру једној тетки вјерениковој. У теткиној се кући дјевојка прстенова и, три недјеље послије, изведе се, те право у цркву св. Николе, — већ можете замислити уз какву грају...

Дуго је времена требало да се поврати стари ред у Розопеку

Други је догађај, сам по себи, мање весео.

Бјеше се убио један официр у тврђави.

Поред све писмене увјере љекареве, да је несрећник дигао руку на себе у наступу тренутнога лудила, католички попови ни да чују да га испрате и опоју. То озлоједи другове покојникове, али нијесу знали шта да чине, пошто ни у котарском граду не бјеше војенога свећеника. Обратише се узалуд бискупу. Па онда поче, због тога, да ради жица између Беча и Розопека. Најзад, стиже дугачка депеша од родбине официрове, чак из Чешке упућена проту. Родбина га мољаше да он опоје мртваца.

Прото смјеста пристаде и смјеста отпрати још дужи одговор, тјешећи родбину.

Такоме се расплету није нико надао, а цео Розопек, у највећој трзавици, очекиваше како ће се то свршити. Није шала, царски човјек, а *царске звјере*, па да се сахрани као некрштен! Чак и дошљачки главари гунђаху на упорне своје попове.

И би погреб, каквога Розопек не запамти.

Прото и капелан, са још шест попова из околине, са двјема врстама ђачића, иђаху пред сандуком; за њим сав официрски збор; за збором сви поморски капетани; за капетанима два реда бубњара и готово сва војска из тврђаве; за војницима остали розопечки старосједиоци. Кад би престало потмуло тутњање црно обавијених бубњева, онда би сва пратња (осим војника) једноглице и из свега мозга запојала „свјати Боже“. И све тако на измјену. Спровод прође свијем онијем улицама, куда обично пролажаху литије. А како каноникова кућа бјеше на распућу, прото устави спровод пред њом и учини помен, који је трајао толико колико другда парастос.

Нико дотле не би се усудио ни замислити да ће се то моћи десити!

Предосјећало се да се примичу „потоња времена“, о којима прориче Апокалипсис.

Бјеше дат Устав пространој ћесарији, те се устасаше сви народи и „запљескаше рукама“ од радости, али ти таласи не запљуснуше Розопек, нити до њега доприје шум тога пљескања.

У Розопеку се мало и говорило о томе догађају. Старији и ученији објаснише млађима, да је то један нов начин, по коме ће се бирати људи, који ће градити законе. И Розопек ће бирати човјека, који ће ићи с осталијем у Беч да гради законе. А мари њеко, хоће ли тај посао вршити они што су и досад или њеки други! А кад се већ мора бирати човјек, изабраће се „шјор претур“ (судија), а да ко други!..

Дакле не би Устав вијесник никаквијех промјена у Розопеку. Он се појавио у јесен у цијелој ћесарији, а *онај други*, што навијести наступање новог времена у Розопеку, дође с прољећа.

Једнога прољетњег јутра, прве уставне године, урани пред розопечку кафану њеки чудни странац. Замислите Бахуса у ношњи деветнаестог вијека! Право бахусово угојено и весело лице, а према лицу и сви остали дјелови тијела. Могао је имати до четрдесет и пет година. Одјевен је био новим ха-

љинама, пепељасте боје; на глави је имао црн, мек шешир, голема обода. Судећи по његову великом златном прстену на кажипрсту и по златној верижци, која му обавијаше врат и падаше низа широке груди, странац је био имућан.

Он закуца прстеном по мраморном столу.

— Од-ма! одазва се Бепо, дигнувши очи са рачуна. Манде! дај кафу за шјор-претура!

— Дијеге, дај кафу за шјор-претура! понови Манда слушчету, које јој дода кафу да је дода Бепу, а коју Бепо лагано изнесе и умал не испусти, видјевши Бахуса на претуровом мјесту. Хтједе да рече:

— Извините, то је претуров сто!.. али се на вријеме сјети да је човјек странац, који не зна розопечки ред, те не би било лијепо опомињати га. Најзад и сувише је рано, а кад претур дође, то ће се учинити. Зато Бепо само рече: Изволите!

Бахус га погледа зачуђено, па му синусе тридесет и два крупна, бијела зуба. Такав изгледаше као пун мјесец

— А ви сте још у животу, шјор Бепо! А ја сам мислио, да сте одавно... *како зовеш*... да сте давно на ономе свијету! (Кад то рече, једним шмрком испи кафу, па извади кутију пуну цигара и ражанијех сламака). И носите још капицу са кићанком, као и прије тридесет година! ха-ха-ха! И Бахус се тако слатко смијаше, да му поиграваше верижца на трбуху.

Бепо се намршти због те примједбе и уопће због његова сувише домаћег понашања, па рече сухо:

— Дакле, ви нијесте *фурешт** кад ме познајете тако одавно?

— И јесам и нијесам, одговори Бахус, ређајући пажљиво по столу ражане сламке. Како зовеш! Донесите ми једну повећу чашу добра коњака, па ћемо се разговарати.

Видјело се да је странцу „како зовеш” врло че-

* Странац.

ста узречица, али као да наглашаваше багателисање према Бепу, те овај оде по пиће, рекавши опрхо:

— Донијећу каква имам.

Али кад Бахус увуче сламку у коњак, па поче кроза њу усисавати, Бепо разрогачи очи, иза леђа закуца прстима на вратима и махну рукама. Тако је обично чинио кад хоћаше да му жена дода каменицу, којом ће гађати псе, с тога Мандалина му брзо тисну бубуљић у шпаг, али зину од чуда, видјевши необична госта и шта ради.

— Годем! рече странац, предушивши. Не ваља вам ништа овај коњак.

— Хоћете ли мадере? запита Мандалина, да привуче пажњу на се.

— А гле! шјора... како зовеш, шјора Мандалина! Нијесте се ни ви много измијенили! Постарија, како зовеш, али се добро држите! рече, запаливши дебелу цигару.

— Дакле нас ви одавно познајете? рећи ће Бепо.

— Још како! Служио сам код вас два мјесеца, — по цио дан пекао се у кујиници. Је ли и данас тако млађему код вас!

— То је давно било, ако збиља говорите. Или се шалите? запита Мандалина.

— Давно, богме! рече Бахус. Има пунијех тридесет година. Ви онда бијасте невјеста. Спомињете ли се малюга Амруша из... (каза најближе село Розопеку), који вас је послуживао, па отишао у Америку?

— А, учини Мандалина, али је Бепо гурну палцем у ребра, па рече:

— Амруш! Америка! Хм! Не знам! Не спомињем се! Колико ли је њих служило код мене!

И Бепо даде свом лицу израз презирања и немарности, а да то оснажи удари непажљиво крпом по столу, тобож да обрише прашину.

— А држите ли пива? запита Амруш, и испири пуна уста дима у Бепову главу.

— Коме треба пива, тај иде код Бороја, у подграђе, одговори Бепо и врати се у кафану.

Амруш се окрете на столици, којој зашкрипаше ноге, па се нагну и звирну кроза прозор.

— Годем! Све на длаку као и прије тридесет година. Како зовеш, препотопни свијет!

— Кумпатите (извините)! рече газдарица, сва зајапрена, купатите, шјор Ам...., како оно рекосте да се зовете? Свеједно, звали се како му драго, али је ово прва кафана у Розопеку, господска кафана! Ми држимо: коњака, мадере, розолија, фрамбоа, лимунаде...

— Знам већ, знам! прекиде је Амруш, — него, реците ми: колико највише кафа можете продати за један дан?

— Колико кафа?! рече газдарица и јаче се зацрвени, чак до вратнога коријена, јер она не могаше слагати, а да се на њој не позна. Колико кафа?! Па има дана, када их продамо и до стотину.

— Лијепо! прихвати Амруш, смијући се. Стотину кафа по шест солада, како зовеш, то чини шест стотина солада. Па онда, рецимо, нека продате свега осталог пића још толико, то би чинило, како зовеш, дванаест стотина солада. Кад би тако било, што не вјерујем, онда бисте имали чисте добити на дан око два фијорина! Та то је спрдња, а не радња. Годем!

Докле је он то срачунавао, Мандалина се бјеше уздрхтала. Очи јој сијеваху. Тако се не бијаше наљутила бозна откад, чак ни онда, кад јој је слуга разбио три скленице пуне ликера. Није знала, коју ће срдиту ријеч прву пропустити, толико их наврије на уста. У томе се појавише чиновници на тргу и она рече:

— То је мјесто за претура и за осталу господу... уклони се, жив био!

Али Амруш не бјеше чуо те ријечи, нити опазио господу, толико се бијаше задубио у њеко друго срачунавање; ипак уста, по својој вољи, и уђе за њом у кафану, па, безобзирно, ста прегледати полицу, баш као да хоћаше да тачно ухвати вријед-

ност све садржине у флашама, и свијех судова, и свега покућанства, свега до пошљедњега солда.

— Шта?... Или вам је њеко рекао да продајемо кафану? запита Бепо, смијући се на силу.

— Хајде, жив био, хајде, ми имамо другог посла! дода газдарица, усиљавајући се, да буде весела.

— А, гле! и стара мадоница* је још на мјесту, као и прије тридесет година! Годем! чини ми се сад млађа, ха-ха-ха! рече Амруш као за се.

Бепо плану.

— Корпо дела воштра мадона, већ прелази мјеру! Ко вама даје право да на тај начин пребирате туђе послове и да *чините инвентар* о туђој имовини? Јесте ли то у Америци научили?

— Јесам, одговори мирно Амруш, и баци талијер на тезгу. Немојте се, шјор Бепо, љутити за ситнице. Ја имам њекога разлога што ово прегледам. Ја сам, како зовеш, науман да отворим кафану овдје на тргу, — праву, модерну кафану.

Бепо поблиједи, Мандалини заокоташе здјелице, али се одмах обоје прибрасе, погледаше се, па ударише у кикотање.

— Хајде, жив био, ми имамо посла, није нама до причања, понови жена...

Амруш узе кусур, па се одтега преко трга ка кровињари, и ста пред њом, окренувши широка леђа господи.

— Ко је тај? запита судија.

— Један... мој некадашњи слуга, вели Бепо... Било берекинче најгоре врсте...

— А види се, — да није ни сад бољи! дода Мандалина.

— Чини ми се да нас је и крао, је ли, Манде?

— Како не! Ја се спомињем, као да је јуче било....

— Ако ћемо тако, ви нећете свршити до подне! прекиде их комесар. Ко је он? Шта је он?

* Богородичица.

— Било по свијету, каже да је било у Америци, па сад, вели, хоће да отвори кафану.

— И замислите, господо, пије коњак кроза сламку....

— А што је најгоре, руга се госпи!... Боже опрости, каже да се наша мадона подмладила!...

Тако су муж и жена испричали своје утиске о Амрушу, па најзад казаше како му је име и одакле је. —

Међутим је Амруш омјерао кривињару, — звирио је кроз пукотине од врата, прође испред ње лагано, као да бројаше колико је корака дуга. и пропе се на прсте, да погледа преко високога зида, са којим бјеше везана напуштена кућа.

Пред кафаном господа ћутаху, очекујући шта ће рећи судија.

— Хм, учини најзад овај. — Шта све то значи?

— Баш сам и ја хтио да то запитам! рече порезник, гледајући пут прозора своје куће, гдје се појави његова дебела Тереза, са шеширом на глави.

— Не значи ништа, рече комесар. Зна да га гледамо, па се чини важан. Пустио је ријеч, да ће отворити нову кафану овдје на тргу, па сад хоће да нам покаже, како намјерава купити кривињару, па на њезину темељу подићи нову зграду.

— Баш би вријеме било да то њеко учини, па макар и он био, вели судија. Али, модерна кафана у Розопеку! За кога?

— Баш сам и ја хтио то да запитам! рече порезник, који је увијек хтио да рече оно што је судија већ рекао.

— А ја вам опет кажем, да из тога нема ништа, да су фанфарони сви наши људи, који се враћају из Америке. Ви их не познајете, јер одавде се мало ко сели, али у моме мјесту има их много... Прије свега, ниједан „Американац“ неће да те поздрави и сматра да је учтивост слабост...

— Па ево овај свакога часа говори: „како зовеш!“ послѣје њеколико ријечи, све, „како зовеш!“

и још њешто... како оно?... А, „годем!“ — умијеша се Бепо.

— Да вам испричам један случај са једнијем од тијех, — настави комесар, али га нико не слушаше, јер се у тај мах Амруш упути к њима.

Судија поцрвење. У очима му се могло читати: „Ево ћу дочекати да ме у сред Розопека једна сељачина не поздрави.“ И сви остали, вјерујући тврђењу комесарову, мишљаху од прилике то исто.

Амруш се примицао, гледајући врху њих у горње прозоре Бепове, сјећајући се, ваљда, како су ту држане игранке прије тридесет година. А кад бјеше према њима, диже лагано руку на тјеме, па начини големи лук у ваздуху, спуштајући шешир до кољена, што тако изненади судију, да и он скиде свој цилиндер, више но што чињаше обично. И сви остали шљедоваше примјеру најуваженијег друга.

— Ето видите да је учтив... управ фин човјек! рече порезник весело.

Али се сви збунеше, погледавши Бепу.

Судија погледа на часовник и одмах устаде, рекавши:

— Ми смо се прилично закаснили.

— Баш сам и ја то хтио рећи!... С врагом и Американац! дода брзо порезник.

И они отидоше сви заједно на једну страну, а Амруш на другу, јер изађе из града.

Оставши сам на вратима, Бепо поче звјерати на све стране, неће ли угледати пса или берекинчића да га гађа каменицом која му бјеше у шпагу још од онога тренутка, кад је Амруш сркао коњак кроза сламку. Али, не видећи такога живог створа, на коме би могао искалити свој јед, уђе у кафану да се издува над рачунском књигом.

Магдалина сједијаше иза крајњег стола, заклопивши лице рукама.

Мали „пеци-кава“ отшкринуо врата од кујне и промолио руку, те се мучи да украде два комада шећера.

У тај мах допаде шјора Тереза.

То је било тако необично, тако противно стародревном реду розопечкога живота, да муж и жена избуљише очи пут ње. Бепо се намршти више но прије, јер разумједе шта је њу довело. У исти мах наметну му се једна страшна слутња.

— Доиста, мора да је, на један мах, све почело ходити тумбе у старом Розопеку, кад се господа клањају једноме скитачу, који не поштује мадону и пије коњак кроза сламку, — кад њихове жене долазе у то доба у кафану, да се извијесте о том скитачу!

Није баш тако говорио у себи, али га, у томе смислу, обузе слутња. Познато је, да се дешава незнатнијех догађаја, на које нико не свраћа пажњу, али који не само што претходе бурама у животу појединаца, или гомила, него су у тијесној узрочној вези с тијем бурама, што последије сваки види. Али има људи, које ти тобож незнатни догађаји одмах такну у живац и веома узнемире.

И импјегатица¹ као да тек тада, под пријекорним погледом Беповим, виђе неупутност свога поступка, те измисли да јој се слушкиња разбољела, а млијеко проврело, па ето дође да доручкује у кафани, што јој се никад није десило. И поручи кафу с млијеком, па заподједе говор које о чем, докле се најзад, случајно, не сјети да је видјела њекога странца пред кафаном.

— Збиља, шјора Мандо, знате ли ко је тај ђиганат² са великијем клобуком?

Манда једва дочека то питање, па започе:

— А, онај? Хи-хи-хи, замислите...

Бепо баци перо па изађе на тротоар.

Протекло је више од полак часа, докле импјегатица изађе, поздравивши га иронично, а на то Бепо потече ка Мандалини, викнувши с врата:

— Корпо дела туа шантинма мадона верђине... (Твоју ти пресвету богородицу дјеву).

¹ Чиновничка жена.

² Гигант.

А Тереза отиде најприје ка претурици, да јави необични догађај. Од претурице свратила је ка комесарици, па све редом по аристократским кућама око трга. А како јој бијаше досадно понављати свуда једне те исте ријечи, она је мало пречињала, мало допуњавала свој извјештај, те је пошљедњи, у главном, овако гласио:

— Не чудите се што ме видите у ово доба!... Душо моја, велика новост, и баш дођох да јавим вама првима. Дошао је из Америке њеки Амруш, који је тридесет година тамо био и постао милијонер... Милијонер, кад вам кажем! Он има на верижици њеколико драгих каменова, од којих сваки вриједи по њеколико хиљада форинти. Амруш је сељак из околне од „њихових“ (православни), али када је тамо прешао у Луторе, јер не трпи иконе. Јутрос, кад је био у Беповој кафани, грдио је Бепа што ће му мадона. Боже опрости! Жена му је засад остала у Трсту. Она је грдна мулатка (видјела сам јој фотографију), али има дивну једну кћер (и њезину сам фотографију видјела). Но то је све ништа према овоме што ћете сад чути. Амруш ће да купи не само кровњаару, него сав доњи руб трга, па ће на цијелој тој дужини да сазида кућу... какву кућу?... прави двор, на четири пода. Замислите, при дну, на средини, оставиће велики свод, на коме неће бити врата, да се види море са трга и да пролази ко год хоће на обалу. Јер, разумије се, Амруш ће иза куће изидати обалу и саградити купалиште за себе... А има њешто и смијешно да вам јавим: Бепо се препао да ће Амруш отворити кафану, јер му је Амруш то јутрос рекао, ха-хаха! Треба да знате да је Амруш служио код Бепе, као дијете, па га сад боцка...

Баш кад је та легенда излазила из главе Терезине, Амруш је сједио при чаши пива код Бороја. Изашавши из града, он је шврљао по подграђу и завиривао у дућане и радионице, неће ли познати кога вршњака, свога друга из дјетињства. Једва наиђе на њекога обућара, кога познаде и коме се

каза. Послије обичнијех узвика и сјећања на давно вријеме, обућар му исприча који су другови по-мрли, а који су јоште у животу, те их заједно потражише, и нашавши их пет шест, Амруш их поведе на пиво.

Боројева кафана бјеше мрачан и прљав буџак, иако се у њој јединој точаше пиво у Розопеку. Другови затекоше њеколико подофицира. Окусивши пиво, Амруш се намргоди, али се одмах разведри и исприча друговима своје „житије“.

„Како зовеш“, житије му бијаше врло просто. Тридесет година провео је као кафански момак по разнијем градовима Сједињенијех Држава. Двије трећине тога времена живио је „како ваља“, не мислећи за сутра. Пошљедњијех десет година штедио је колико је могао, и заштедио је њеку цркавицу, па се, ето, под старост врати у завичај. На дому је затекао само једнога синовца, већ матера, са пуном кућом дјеце. Не остаје му, дакле, друго но да се скраси у Розопеку и да се прихвати каквога малог посла, то толико, да му се не измакне оно мало заштеде...

— А нијеси се женио? пита обућар.

— Како зовеш, Бог ме од тога сачувао! Батали, брате!..

Тијем краткијем одговором Амруш је јасно изказао своје мишљење о браку, као што је малоприје такође језгровито изнио и своје погледе на живот уопће.

Амруш братски почасте своје старе другове, те изађоше мало ђорнути. Он пак оста да руча код Бороја.

Тај Бороје бијаше добродушан сељак, невјешт своме послу, од кога Амруш убрзо дознаде све што му требаше знати — и колико пива и вина прода дневно, и одакле набавља пиво, и пошто, и колико плате има који од неожењених чиновника, који се храњаху код Бороја и т. д. Највише зачуди Амруша, што су и официри пили то рђаво пиво. Они нијесу далазили у Боројев буџак, но им је он слао

у тврђаву, свакога дана по једну бачвицу. Тај извјештај, канда, и развесели Амруша, те је частио Бороја и пјевушио, одбијајући густе димове из хамбуршке црне, дебеле цигаре.

У то исто вријеме говорило се о Амрушу по свијем кућама око трга и у подграђу. А шта се све није говорило и нагађало! Додуше, не бјеше примљена цијела легенда Терезина, ама зар није доста кад се повјеровало и једноме дијелку? Заиста, да је Амруш постао био предсједником Сједињенијех Држава, не хоћаше, ваљда, имати толико важности у американским главама, колико је стече једнога јутра у Розопеку само тијем, што се појавио на тргу и „пробаратао“ њеколико ријечи са Бепом и Магдалином.

Наравно, то највише одјекну послѣје ручка у кафани. Сви „бришкуланти“ бијаху тако расијани, да су киптиле грјешке. Бепо је био јако нервозан. А кад га њеки пецну јаче по што требаше, Бепо викну:

— Корпо дела мадона, зар би, најпослије, могло и то бити, да опћина допусти једном... једном скитачу да отвори кафану?

— Е, али ако је тај Амруш тако богат као што кажу! рече опет онај пецкало.

— Нека је богат, нека је и милијонер, али је он увијек један факин! И ко зна куда се он скитао и шта је све радио по свијету! Па ето и јутрос ругао се мадони! Па зар такоме скоту да се да право да држи кафанску радњу, је ли?

— Јест, али... поче њеки истјерани писар, сух, висок младић, необично дуга врата, упалијех авентињскијех очију, најгора бекрија розопечка, који је у пошљедње вријеме животарио пишући молбе и жалбе сељацима.

— Али шта? шјор адвокато! издера се Бепо.

„Адвокато“, или како га обично зваху „Жирафа“, достојанствено устаде испрси се, мутне му очи сијевнуше, те ударив песницом о сто, викну:

— То, трунташу Бепо, што сад имамо *кошти-туцион* (устав). Разумијеш ли? Нема више робова

ни у Розопеку, ни нигдје, јер сад влада коштитуцион!

То би први пут да се њеко у Розопеку позове на коштитуцион.

Сви поблиједјеше.

Судија, комесар, пристави, управници... сви „бољи“ одмах отидоше, а од осталијех начини се гужва. Бепо спопаде чашу и замахну њом, да је управи пут главе „адвокатове“, али га ближи задржаше.

— Забрањујем ти, берекину, да већ привириш у моју кафану. Ако већ и једном... викаше Бепо.

— Коштитуцион имамо, коштитуцион! дераше се Жирафа.

— Нека те враг носи и са твојим *коштитуционом!* викаше Мандалина, ломећи прсте... Шта ово би, какав је ово дан данас, блажена Госпо! Блажена Госпо, уби несретнике! Одиста је онај Амруш подмитио ову гадну *Ђирафу*, да чини буну овдје. Одлази, рђо јадна, није наша кафана за *галабардине* (Гарибалдинце)...

Та кафанска буна, једини догађај те врсте у граду, брзо се рашчу и немило дирну грађане. Разумије се да је догађај допро преиначен и до најближих. Сви су разумјели да је завада потекла од Ђирафе, и да је била због Амруша. То је већма раздражило радозналост, те сви једва чекаху да га виде. До вечерње шетње по кућама и не бјеше о другоме чему говор, до о томе: хоће ли се појавити на тргу необични човјек.

И необични човјек дође на трг, баш кад је чепакање било у највећем маху. Он сједе на крајњој сто на тротоару, пребаци ногу преко ноге и натаче свој велики пешир на кољено. Његово пуно, бахуско лице, тек обријано, сијаше љепше него изјутра, а у томе тренутку оно поста као њеки големи магнет, који привлачаше све шетаче, те свака врста напусти свој правац, наста гуркање и чепање, какво се никад није видјело. Амруш се малко снеби, осјећајући толике погледе упрте на себе али видећи

да га многе госпође љубазно гледају, он се разведри и оста са трајнијем осмјејком. Госпође су налазиле да је он човјек у пуној снази и да има необично лијепе зубе и косу, (он дијељаше по средини своју густу, смеђу, гургураву косу, у којој не бјеше још сиједијех длака). Мало помало, ред се поврати. Шјора Тереза узе правац, који је водио ка Амрушу, те, при свакоме обрту, управљаше му и сувише значајне погледе. „Како зовеш” спочетка није могао вјеровати својим очима, али, најзад, увјеривши се, да то њено понашање не буну никога, поче и он њој намигивати, због чега се заврже препирка између Терезе и поштареве жене, са којом шеташе. Поштарка тврђаше да је то простачки, а Тереза говораше да јест простачки код нас, али код Американаца да је то уобичајено и у најбољем друштву, јер, нема сумње, да је Амруш као милионер припадао најбољем друштву у Америци. А да увјери своју другарицу, е Амруш зна правила витештва, испусти из руку лепезу, а Амруш (бога ми, прилично хитро, према својој либини) дохвати је и предаде.

Сједећи тако, Амруш је узалуд њеколико пута закуцао. Видећи е се Бепо чини да не чује, Амруш уђе у кафану, раскорачи се и запита га:

— Како зовеш, иштем ли ја њешто за своје паре, или просим, а? Какав сте ви кафеџија? Одмах да ми се донесе лимунада!

Мандалина му је дршћући донесе, а он је проли, плази и отиде.

То бјеше пошљедња његова појава на тргу као „неизвјесна човјека”. Кад опет дође, осам дана послије, бјеше законити власник кровињаре, коју је купио од цркве св. Николе за две хиљаде форинти. С њим дође и инжињер, који узе све могуће мјере од историјске зграде, па отиде да нацрта нову кућу, њешто на својој наснови, а њешто по упуству Амрушеву.

То је било двадесет друготога дана мјесеца марта друге уставне године (рачунећи календарски, али у истини прве).

Првога јуна поменутог године, прије зоре, око двадесет адраповаца попеше се на кровињару, те у трен разметнуше гњилу сламу, па поодбијаше гњилу дрвенарију, па почеше ћускијама рушити најприје ластавице, па бокове.

Све је то брзо попадало, као бабји зуби.

Амруш, у тежатном руху, у широкијем хаљинама од „сегелтуха“, са великим сламним шеширом на глави, и уза њ прото (настојник) сокољаху работнике.

Раноранилци стари капетани, сједајући на своје терасе, видјеше још половину стародревне зграде; Бепо и Мандалина затекоше је јоште трећину, а кад се господа скупише пред кафаном, на мјесту гдје још синоћ стајаше суморна и замишљена кровињара, због које се стрмоглавише толики начелници, на томе мјесту бјеху њене кости и пепео, преко којих се видјело море.

— *Sic transit!* рече судија сјетно.

— Бога ми, овђе се може примијенити: *intelligentia transit per omnia!* дода др. Зането.

Порезник, који није разумијевао латински, мислећи да се судија и љекар слажу, поче:

— И ја кажем: бравос! Овај ђаволски човјек као да ће одржати ријеч, јер је обећао да ће радња ићи „а вапор“ (брзином парне силе).

Бепо и Мандалина гледаху ћутке иза астала. Кад порезник рече своју, Бепо обрати тобоже Мандалини ријеч:

— Видјећемо послије је ли „бравос“! јер, бога ми, није никоме изашло на добро, ко је рушио црковину!

Судија и комесар одмах праметнуше разговор на друго. А код они отидоше, изређа се готово сав Розопек на тргу.

До шетње, пред вече, од зграде не оста до темељ. Сви отпаци бјеху бачени у море, или их занесе сиротиња. Камење, које ће се моћи употријебити, бјеше наслагано под онијем зидом, који везива-

ше кровињару са поштаревом кућом. С почетка кад се шетња заврже, радници бјеху отишли, а на камењу сједијаху: Амруш, Бирафа, прото и онијех Амрушевијех пет шест другога из дјетињства. Амруш их је частио пивом.

Тереза са својим редним кавалџером (на реду бјеше апотекар, црномањаст, сух, неожењен, 30 година) узе правац пред Амрушем, погледајући га као и оно прије, а он јој се такође одазиваше „американским начином“.

Опћинство се бавило питањем: да ли ће Амруш позвати попа, да му освети нови темељ, као што је обичај у Розопеку? По томе ће се моћи судити: је ли прешао у Луторе. То питање, канда, лебдијаше у ваздуху, јер и прото помену тај обичај. Амруш слегну раменима. Бирафа се још наједи.

— Каково освећење, какве бапске, у наше вријеме, кад влада коштитуцион!

— Али то је обичај, шјор Амрушу! опет ће прото.

— Како зовеш, мени је мало стало и до обичаја и до коштитуциона, али, Годем! зашто да плаћам за празне ријечи? Како зовеш, ја бих по ваздан мрмољио на овој пијаци, кад би њеко био луд да ме зато плаћа!

То његово мишљење о обичајима, о уставу и религији, брзо се разгласи међу шетачима, те се изведе да је Амруш, просто напросто, „фрамашун“. Тереза му погледом изрази да је малко увријеђена, али у другоме обрту рече гласно своме редном кавалџеру: „Ви знате да сам ја католичкиња, још каква католичкиња! али поштујем свачије убјеђење. Кад бих била слободна, ја бих се удала за човјека, који ми је мио, па макар он био и — — фармасон.“

— То си ти! вели Бирафа Амрушу. Она је одјек розопечке аристократије. Још ће те Розопечани тужити владици.

— Годем, нека дође и владика и патрика! Збиља, како зовеш, *колико ваља* наш владика? (У ње-

гову језику „колико ваља“ значило је: колико има плате, ако је чиновник, колика му је имовина, ако је трговац, спахија и т. д.) Амруш је већ био тачно дознао колико ваљају сви розопечки чиновници и остали знатнији људи.

— Па, колико и њихов, хиљада флорина на годину, одговори један мајстор, православне вјере.

У томе се опет примицаше Тереза, спорије но прије, те рече, наглашујући сваку ријеч:

— Ја цијеним независне људе, који не страхују да кажу своје мишљење. Ја обожавам такве људе.

— А још више људе дебеле шије! рече гласније Ђирафа, нашто сви мајстори прснуше у смијех. Амруш га погледа, као да не бјеше одмах разумио, па онда и он удари у грохотан смијех.

То је био нечувен скандал. Господа, која су четрдесет година, готово свакога вечера, шетала се по тргу, не запамтише да су се ту икад мајстори купили, за вријеме шетње, а још мање да су се кикотали! А сад ето ругају се једној импјегатици, која, ма како била лакоума, опет је импјегатица! Корпо де дио!

И сви кавалјери, и све даме, пијући шорбете и лимунаде, говораху о скандалу. Тереза, да забашури ствар, препираще се сувише гласно са апотекарром, доказујући му да су бољи многи домаћи лијекови но његови, али слушаше пажљиво све што се говорило о њој. Можете већ замислити какво је бреме однијела кући! И сви се остали разиђоше зловољни.

Ето, како протече најзнатнији дотле дан у розопечком љетопису. Из тога можемо црпсти поуку, која није нова, али није на одмет и кад се понавља, наиме: сви велики и корисни догађаји имају и своју смијешну, па и жалосну страну!

Пакосни Ђирафа окупљаше и даље људе, вечером, пред зградом, али то не бијаше опасно. Ко бијаху ти људи? Непозната, препланула лица из под-

грађа, на којима се читаше неизмјерно чуђење, кад им Бирафа говораше о „коштици“ (како је Мандалина скраћено звала „коштитуцион“). Шта више, ти људи свакога тренутка скидаху капе претуру, комесару, рицевитуру, што је, у њеколико, веселило шетаче и мамило досјетке апотекару, који је сам себе цијенио као великог домишљана. Он прозва дроњавце слободњацима, Бирафу Мацинијем, а Амруша великијем мајстором Бахусова реда.,

Али мало помало, почеше се вечером јављати на тргу преписивачи, канцеларијски пријавници и послужитељи, тамничари, који се спрва либљаху и као долажаху из радозналости, да виде напредак нове зграде, па се наскоро одомаћише. Ка њима се послије придружише два школска „бидела“ (фамулуса), два црквењака и све калфе. Већ с тима и Амруш поста разговорнији, те их је заносио, како зовеш, својим причама о новом свијету.

Бепо и Мандалина ликовашу, слушајући, вечером, жучне примједбе импјегата на тротоару. Особито је Бепо вјешто подјаривао раздраженост.

— Видите, забога, шта се ради! говораше он, Доскора ћемо дочекати да се фукара шета међу вама! О, блажена Госпо, до чега се дошло!

И дође до тога да, једнога вечера, порезник, муж Терезин, предложи јавно комесару да употрејеби „силу своје власти“ да нижи сталеж не смета на тргу.

— Прошла су та времена, кад се сила власти могла на то употребити! рече др. Зането, који сједијаше са инжињером, без дама. Од њекога времена та два младића не вршаху уобичајене кављерске дужности.

— А настала су времена, да се сваки покаже у својој правој боји, онакав какав је! рече телеграфски управник, који је сједио са својим поштарским колегом, те оба ашиковаху са „узајамним“ женама.

Судија и пристав са својим госпођама одмах отидоше.

Сви се погледи стекоше на Занета, али се он не

наједи, него мирно поврну:

— Добро сте рекли, г. управниче! Дошло је време да се покаже...

— Та знамо да сте слободњак! прекиде га Тереза, која бјеше с мужем, без кавалера. То знамо, али то ваљда не може сметати слатким осјећањима, а? Напротив, та слатка осјећања могу човјека навести да намијени и своја убјеђења?

— А жену још прије! рече инжињер.

Сви се насмијаше, осим комесара и апотекара. Гађање Терезино значило је: да се Зането заљубио у ћерку фамулуса католичке школе, једну стаситу плавушу, гргураве косе, — што не бијаше тајна цијеломе Розопеку.

— Ја ћу њешто друго рећи, не обзирући се на лична задиркивања, преузе Зането. Вама се чини, господо, да се пред вашим очима ствара њеки нови свијет у староме Розопеку. Ви се бојите тога повога свијета. Ја вам кажем, да је њега увијек било, само му не достајаше прилика да га изазове на окуп. Жерава, штоно кажу, тиња под пепелом, а нека дуне погодан вјетар, она ће планути.

— Алегорија је јасна! рече апотекар. Само, ко је вјетар? Је ли Амруш?

— Нијесам о њему мислио, нити сам толико духовит да о њекоме говорим у алегоријама, али пошто ви исмијавате Амруша, ја кажем да је оно човјек енергичан, од онијех, пред којима се преклањају и појаче интелигенције од ваше, г. фармациста!

Фармациста хтједе да скочи, али му комесар ману руком.

— Дакле, баш тако, докторе? вели комесар, а глас му уздрхта. Дакле ви постајете демагог?

— Не ваља! Не ваља! прогунђа друг Занетов, стари опћински лекар.

— Господине, нијесам ја демагог, но слободан човјек, а као такав говорим што мислим! викну Зането.

Сви се умијешаше, а највише госпође, те претеклоше пошљедице.

Али може се поуздано рећи, да од тога тренутка и раздор напредоваше „а вапор“, баш као и Амрушева кућа.

То је било три дана прије светога Антонија, кад се ношаше пета годишња латинска литија. На велико чудо канониково и кооператорово, литија остаде лошија но икад, — поворка учасника бјеше за трећину краћа но обично. А на још веће изненађење импјегата, у вријеме шетње, осим већ познатијех пријатеља Амрушевијех, сједијаху уза њ: Зането, вижињер, оба учитеља, четири писара и трговачка омладина, која је дотле на њеки начин само припуштана била „код Аустрије“.

Тада свако отвори очи, — свако разумједе да се „промолио пламен из потајне жераве“, да је Зането главом онај „погодни вјетар“, да настаје вријеме кад ће престати старе подјеле на касте и на вјере, а њих да ће замијенити двије странке: слободњачка и конзервативна. Свако предосјећаше да ће сукоб бити страшан, каоно ти кад се судари силовита новина са старинском установом, која може бити мало и гњила, али је добро уређена.

У Розопеку завлада грзавица, према којој бјеху ништаве све пређашње због проповиједи, због литија и игранака, због официрова укопа и удаје чиновникове сестре! Ријечима „наш“ и „њихов“ даде се друго значење. Конзервативци имадијаху још имена од милоште, као: гњиле конзерве, санмаркини, назадњаци, мрачњаци, поповске скутоноше. А без тога не осташе ни слободњаци. Они су још звани: гарибалдини, фрамасони, црвењаци, атеисте и т. д.

Попови заратише с учитељима; виши чиновници посташе груби са потчињенима; апотекар истјера свога помоћника; звонари обију цркава договорно скратише трајање звоњења.

Најжалосније бјеше вечером на тргу; гдје слободњаци извојеваше своју половину простора за шетњу. А како сад бијаше много више шетача, то су, и једни и други, једва се могли мигољити. Пет шест најљепших конзервативака бијаху јако сјетне.

јер толико најљепших кавалера ускочи у противни табор, гдје већ бијаше дама из „новог свијета“, међу којима цареваше лијепа плавуша Занетова. Тереза, порезникова жена, и Вица, царинарева кћи, дакле најхитрија жена и најмилија дјевојка из дошљачкога свијета, у шетњи, држаху правац самијем мртвином двају табора, тако са једном ногом бијашу у консерви, а другом у републици. То је унижавало достојанство странке, али ко ће шта женским главама!

Једино стари поморски капетани не мијешаху се у ту борбу. Они осташе на својој висини, — у правом и пренесеном значењу те ријечи, — јер сједијашу као и дотле на својим терасама, гдје примаху редовне извјештаје о комешању слободњака и конзервативаца (које су они упорно звали: „беповци“ и „амрушевци“). Старцима то бјеше трајна потка за шалу. Колико пута дозиваху један другог овако:

— Оо, капетан-Лазаре!

— Чујем, капетан-Марко!

— Је ли шта нова од наших крајишника, беповаца?

— Нијесу се још, брате, војске судариле, али је рат на прагу...

И кад помислиш да је све то било прије но што се и ставио кров на новој кафани!

Она је била изидана. Имала је шест великих прозора на лицу, а шест на наличју, који бијашу напрема се, те се кроза њих видјело море и с трга. Кућа бјеше на један под, али до таваница бјеше мало мање висока но Бепова двоподница до крова. Темелј и зидови стали су Амруша колико и земљиште. Дакле, не бијаше баш тако незнатна његова „црквица“, коју донесе из Америке.

Пошто се у новој згради намјести: тезга, полица, билијар, столови, голема огледала, четири велике слике (четири жене, које престављаху годишња доба), да и не помињем остале ситнице, — кад, дакле, бијаше већ готов логор слободњака, онда се розопечки расцијеп разгласи далеко, далеко изван граница старога града.

Први допис изађе у „*Католичком Дневнику*“. У дугачком допису, први јуриш бјеше на Амруша, „који већ својим повратком у домовину показа се какав је, јер ушав у кафану, акопрем грчко-источњак, загледа се у прилику Блажене Дјевице Марије, па узе један лимун са тезге и баци га на дјевичину прилику и т. д. „Тај је Амруш пијаница прве врсте и о његовој се прошлости много приповиједа од наших људи, који су по свијету били. Приповиједа се на пр. да је он похарао дилићенцу у Америци, па побјегао. А само његово лице свједочи да је у тому послу кадар био бити. *Наравито*, то није ништа сметнуло да му је наше Славно Опћинско *Оправитељство* издало *допушћење* нека бо отвори кафану у сред града, која је већ готова“.

У другоме је допису прочешљан др. Зането, за кога се рекло: „Наш ђентилни др. Зането (вулго: др. Сардела), организатор и вођ розопечких првењака, који сад *отворито* проповиједа, да је малој дјечи шкодљиво ићи у цркву, а и одраслима да дангубе. Тај млади човјек, који је оставио за собом красну успомену у Падови, гђе је учио (треба зато питати његове другове), сад, у један *хип*, *оћути* у себи велико својељубље, да...“

И сви остали виђенији слободњаци, сви редом, такијем начином, прођоше кроза ступце „*К. Дневника*“.

Али ни слободњаци не осташе дужни, но у низу чланака, које донесе „*Уставност*“, изнијеше биографије конзервативаца. Особито ружан утисак учинише два откровења из прошлости каноникове и судијине; првога потсјећаху на њеку госпођу, која се због њега морала преселити из Розопека, а другоме напомињаху њеко нашељедство њеких сирота...

Због тога се, напосе, ухватише у коштац *К. Дневник* и *Уставност*, те Розопек поста познат свијету само са зле стране.

Како зовеш, могло се рећи: зло као у Розопеку! На малу Госпојину, у зору, доплови под Розопек лађа на четири весла, са дванаест свирача, који

отиђоше пред нову кафану, посједаше око највећег стола и почеше куњати. Пошто их већина захрка, дође одњекуд десетак сељака, међу којима бјеше један дјечак од шеснаест година, јак, бутрастијех образа, крупнијех зуба и коврчасте косе. Сељаци опколише свираче; дјечко поче мрдати око „наћава“ (виолина) и око великога бубња, а старији почеше запиткивати свираче: кад су дошли из града, шта је тамо ново и т. д. То, најзад, досади људима, те пробудише поспале другове, и сви сложено почеше „удешавати“ инструменте. И настаде оно штипање и стругање по жицама, оно нескладно дување и пискање, што је кадро и сељаке одбити. Али та не-обична граја у то доба изазва на прозор најприје г-ђу Терезу, па и све остале становнике око трга. И на новој кафани отворише се врата, те се промоли Амрушева глава. Сељаци пођоше к њему, вичући што који: „Добро јутро, земљаче!.. Добро јутро, стриче!.. Здрав освануо!..“ Али како Амруш затвори врата, они се вратише и посједаше.

Онај што назва Амруша „стрицем“, човјек ома-лен, плећат, збрчкана лица, налакти се, пљуну и погледа мрко дјечка.

— Што се кезиш, будало? И што си сио међу људе? Зар се пристоји да ти сједиш међу људма? Подај му, кнеже, по турину!

Мали, постићен, устаде.

Кнез, човјек висок, сух, риђа брка, бијаше такође зловољан. На лицу му се видјело да би радо коме дао „по турину“, да се искали ради Амрушева поступка, али он се искали на својој дрвеној лули, којом поче јако ударати о сто, да је испразни. Сви га погледаше. Мало помало, кнежево се лице ве-дрило, те, најзад, диже главу пут дјетета и поче:

— Слушај, Мићане...

Али и кнез, као и сви остали, обрну главу ка свирачима, који, у тај мах, проглушише грајом. Већ давно двојица се бијаху поцавела, а сад, на-костријешени као кокоти, почеше подносити прсте један другоме под очи. Један их раздвајаше виоли-

ном, други ухватио јачега састраг за рамена, тројица као да држаху страну нејачега, а сви чаврљаху талијански, псујући српски. Сељаци се почеше смијати. Њеки од њих викну:

— Ха, соколови! Нијесу тако радили ваши стари, него по двије крупне, а трећом по глави! Ха, лацмански синови, јуриш! Пустите их, тако вам Богородице, да се огледају!

Мићан се превијао од смјеха, пљескајући рукама. Отац му зађе с леђа и већ диже руку да га ђуши, али, видећи стрица Амруша на вратима, он скиде капу, а сина удари ногом у пету. Сељаци поустајаше, називљући Бога. Свирачи ућуташе. Амруш их хладно омјери погледом и вели: — „Ако ћете ви тако, ја ћу сад дозвати полицију, да вас оћера, јер, годем, ја вас нисам звао да ми чините ларму овђенак! Дакле, сједите љуцки, или одлазите!” Послије тијех ријечи, гледаше их још за њеколико, па отиде ка „земљацима”.

— Добра ти срећа, кнеже! Бог вам помогао, људи! вели Амруш, па се загледа у синовчева сина, који га пољуби у руку и запита: „како си, стриче?” —

— Нема ту ни: „како си”, ни „стриче”, хо, како зовеш, ја сам теби господар. Зар ти није то отац казао?

— Јесам, богме! прихвати прави синовац, а у истини он бјеше научио Мићана да се онако јави.

— А још је неуго, ко сељанче, кошто је од говеда дошло, али ће се брзо приучити, виђећеш, јер је исте твоје памети, кошто сасвијем наликује на тебе, кад си био његовијех година, поче кнез.

— Јес, Бога ми, пљунути Амруш, кад је био мали...

Амруш се намргоди, али како му у тај мах поглед отиде пут Белове кафане, он зипу, пак развуче усне. Имао се чему и зачудити и насмијати. Врата и сви прозори и цијело лице кафане „код Аустрије”, бјеху застрти зеленкастијем и ружичастијем огласима — Амрушевим огласима, штампани-

јем у граду, који, већ од осам дана, бођаху очи по свијем ћошковима розопечким, али он није наредио да се лијепе на Бепову зиду. Напротив, иако се насмијао, сад му је криво што ће се моћи помислити да је он кадар чинити дјетињски инад. И Амруш се опет намргоди, разумјевши да је го Ђирафина работа.

— Како зовеш — поче он, обративши поглед на Мићана — ја хоћу одмах с почетка чисту работу. Дакле ја сам ти, по разлогу, ћед, а не стрц, (а, како зовеш, мени је мало стало да ме њеко чини млађим него што сам), али ја нећу ни то, ни ово, но ме зови: „господару!“ и говори ми „ви“. То је прво. Па онда, ово су твоје дужности: лијегаћеш када те ја пошаљем, а устајаћеш зором. Прије него легнеш, помешћеш кафану, а чим устанеш, обрисаћеш прашину и распирићеш огањ. Већ, воду доносиће други. Што ћеш, осим тога, работати, то ћеш послије дознати, а сад добро утуви ово: ако те ухватим да се шалиш с млађима, или да шгребаш пршут, или да пијеш вина, бире, ракије, — ја ћу те добро истомезгати, па ћу те отпавити откуд си и дошао. Јеси ли ме разумио? Је ли ово „чисто“ казано?

— Не може бити ништа чистије, Бог ти да! рече отац Мићанов. Е, валимо те Боже, што ти је чоек, који је обишао свијета! Зар бих ја умио своје дјете овако свјетовати?

— Богме, страјић козе пасе! доса кнез. Без страха од Бога и од старијих, нема ништа. Ако те, Мићане, стриц ишћера...

— Богме, ако га ишћера, кући нека не долази, но куд зна главом, јер сам ја на чуду са јеш седмеро! рече отац љутито. Зар он, гладна уш, да...

— Е, оставите сад! рече Амруш, гледајући пут своје кафане, на којој се отвараху прозори. Па гледну на свој златни часовник. Хајде, дијете, тамо пред врата, па ме чекај!

Пред вратима Мићан се размину са једном дје-

војком у наранџастој хаљини, са бијелом опреглачом, која се устави разгледајући трг. Бијаше опуна, бјелолика, великијех, плавијех очију и бујне рудасте косе. На први поглед, не би се рекло да је лијепа, али кад се насмија на једнога свирача, који се ње што нашали, тада јој синусе бијели, здрави зуби, и тада заиста изгледаше мила.

— Фани! зовну Амруш и поче јој „пркелати“. Она често климаше главом и слободно посматраше сељаке, па отиде.

— Ово ти је к'о млађе? запита кнез.

— Јес камаријера (келнерка), одговори Амруш, гледајући преко њих.

Бепо и Мандалина помолише се на тротоару. Она прва видје покор и ста грдити; Бепо јој се придружи, пријетећи Амрушу руком. Амруш пође к њима, вичући: „Чисти ми моје, то је учињено преко моје наредбе, а ја ћу платити да се то иструже и обојадише“. „Фала на љубазности!“ рече Бепо.. „Видјећемо се на суду! Хајде, мали, зовни полицијота. Одмах полицијота!“ обрати се једноме берекинчићу, који, мјесто да га послуша, звјездну Бепу у лице. Други берекин поче гласно читати оглас, у коме Амруш јављаше да ће 8. септембра отворити своју нову кафану и пивницу „код новогa свијета“, у којој ће П. Н. Опћинство увијек бити послужено пивом и вином најбоље врсте и хладном закуском. При дну листа бијаху насликане двије руке, а међу њима маснијим словима писаше: „Такође снабдио сам своју кафану једнијем елегантнијем билијаром. То је први билијар у Розопеку“. Бепо међутијем бјеше накупио каменица, те почео гађати берекине. Амруш, надимљући образе, врати се ка сељацима, гдје га чекаше њека средовјечна жена, којој вишаху образи. То је била Марица, куварица, која заједно са Фаником бјеше дошла из града уочи тога дана. Она поче „нашки“ (управ „њезински“, — била је Чехиња) да говори о гуљашу, ризоту, али је господар прекиде и отиде у кафану.

Сељаци пођоше за њим и стадоше пред прозором. Кнез одмахну главом. Сви то учинише, а си-

новац још ћакну језиком. Мићан стоји гологлав, наслонио се једном руком на мермерну тезгу и бленуо. Фани метнула прст у уста, па се њешто дубоко замислила. Амруш изађе иза велике полице, што је предвојила тезгу од огњишта, па баца пред Мићана пар ципела и рече му њешто, а мали сједе, изу опанке и чарале, па навуче ципеле на босе ноге. Затијем Фани одведе Мићана иза тезге. Господар свуче црни гуњ и баца га на билијар, па узне с полице маљиц и велику, мједену славину, те је утјера у бачвицу пива. Мићан се врати — преображен. Мјесто кружата и сељачкога гуња, имао је на себи заковчану блузу, налик на војничку. Гаће пак не бјеше смијенио, а како још незграпно иђаше у ципелама, а збунио се и зацрвенио, то изгледаше веома смијешан. Кнез гурну лактом сељака до себе и сви прснуше у смијех, пак се одмакоше да сједну.

Сунце бјеше већ одавно грануло.

Ђирафа и велики број „слободњака“ није врсте бијашу већ заузели мјеста.

И пред Беповом кафаном бијашу обичне муштерије, али не сјеђашу као обично, него сви окренули леђа „Новом Свијету“. Огласи бијашу истругани, колико се могло, те се видјело грдно шаренило.

Најзад дођоше: др. Зането, инжињер, истјерани апотекарски помоћник, пет-шест писара и толико трговаца, — дакле слободњачки „штаб“. Тада Амруш нареди музикантима да се наврстају подаље и даде још њека упуста њиховом старјешини, па зовну синовца, и њих двојица изнесоше кафански натпис. Завлада највећа тишина. „Капелмајстор“ диже палицу. Амруш и синовац с натегом дигоше тешку гвоздену плочу и обреше је. Музика засвира. Слободњаци завикаше „ура“ и завитлаше шеширима према слици Слободе.

Цимер је био израђен у Трсту и држат сакривен до пошљедњег тренутка. Био је обличаст и малко испупчен. Озго, у полувијенцу, плавијем словима на бијелој постави, пасаше: „Кафана и пив-

ница код новог свијета“. На плочи бјеше насликана млада, једра жена, у бијелој хаљини, расплетене косе, голијех руку до рамена и ногу до кољена. У десној руци држаше распламтјелу зубљу. Лијеву ногу превила у кољену, као да поиграва.

— Живјела слобода! Ура! викну Ђирафа.

— Живјела! Ура! поновише многи и посједаше.

Амруш, Мићан, Фаника, и Марица почеше износити кафе, пиво, ракију, вино, пршут, саламу. Млађарија задиркује Фанику; вуку је за руке и за сукњу. Госпође са прозора напериле дурбине пут ње. Мићан се спотаче два три пута, што изазва велики смијех.

Усред те граје др. Зането уста и ману музикантима. Сви поустајаше, а свирка преста. Љекар изговори подугачку здравицу, у којој поздрави „дух новoga времена“, који ето вије и кроз стародревни, заспали Розопек. Пионер тога напретка јест енергични Амруш, којему честита на смјелом предузећу, којему топло захваљује што је узео за девизу слободу и свјетлост, око којих ће се вазда окупљати розопечка омладина.

— Живио Амруш! заори се из педесет грла.

— Живео мој мили стриц, који... поче одвојено синовац.

— Пс! пс! заћуткују га. Музика удари „туш“.

Амруш, зајапрен и умивајући руке „на сухо“, одговори:

— Ја вам од свега срца зафаљујем. Ја, како зовеш, не умијем што друго рећи, до... ја не умијем...

— Умијеш, Богме! Умио си ти и у Омерици! поче опет синовац.

— Та мучи, бестијо! издера се Амруш.

Слободњаци забашурише јачим „живио“, а музика удари поново.

И опет наста граја.

Сељаци, одвојени за једнијем столом, пијаху пиво, мезетећи пршутом. Пошто кнез престаде и запали, загледа се у слику разголићене жене. То опази.

Ђирафа, те им се придружи и поче им објашњавати шта значи запаљена зубља. Сви га пажљиво слушаху, докле га не прекиде синовац Амрушев:

— Ама зашто је дигла ногу, Бог је посјеко?

Сељаци се згледаше, па, као договорно, прснеше у смијех. Ђирафа их погледа презриво, па отиде к музикантима и нареди им да засвирају једну „обртну игру“, па се ухвати са Фаником и поче се с њом обртати око билијара. Помоћник узе Марицу, остали, готово сви млађи људи, загрлише се по двојица, па за њима. Мићан се опет превијао и пљескао рукама.

Послије игранке, лекар позва Амруша да „начну билијар“ партијом карамбола. Амруш се за неколико нећкао, па најпослије пристаде, али у кратко, у дванаест поена. Омладина се начета око њих. Танки Зането удараше елегантно, али не нађе трећу куглу. Крупни Амруш, поред свега тога што прегибајући се и што не бјеше лак поен, направи га, па још три засопке, па видџи да се Зането и инжињер диве, пропусти навлаш. Већина младића не бјеше никад видјела ту игру, те се Ђирафа и помоћник надметаху да разнијем примједбама покажу како су вјешти. Амруш надигра лекара, готово и не траиграо много боље.

— То је сасвијем природно, рече лекар посматрајући Амруша пажљиво, — али ја знам шта је карамбол и ја видим да би ти мени могао поклонити двадесет и тридесет. Дакле, ти си могао бити маркер у Америци, а то је посао који доноси пара.

— Е, мој дотуре, да сам ја могао бити маркер у Америци, ја бих данас толико *ваљао*, да ми не би требало држати кафану у Розопеку, *Годем!* рече Амруш, заповрнувши очима.

Ђирафа му јави да долазе официри.

Љекар замаха главом за њим и рече инжињеру:

— Такнуо сам га у живо, јер сам погодио. Нема сумње да је био маркер и да је много новаца зарађивао.

— Па зашто би он то крио?

— Зато, што се стиди да призна, да је био рас-
пикућа и да се, сад под старост, препао од сиро-
маштва.

Уђе мајор, предводећи гомилу официра. Чим
уђоше, учесташе „сакраментирањем“, толико бјеху
изненађени. Пошто прегледаше Фанику, садржину
полице, кујну, намјештај, слике, честиташе Амрушу
који их праћаше, објашњујући што-шта. Показу-
јући им бурад, он их увјери да је у њима најбоље
експорт-пиво градачко, а биће чаша само два „солда“
скупља од Боројеве мутљавине. У осталом, ако они
пожеле бољег пива, он ће поручити, јер, на крај
краја, ради њих га и држи, пошто га наши људи
мало троше. А кад заповједе да им се пошаље у
тврђаву, у свако доба биће тачно послужени.

Кад су опет прегледали Фанику, мајор је ухвати
за брадицу и поразговори се с њом њемачки.

Амруш додаде:

— Ето, због вас сам узео ову дјевојчицу, да... да
има у кафани њеко од вашег језика. А, ако она
сама не буде могла одољети послу, (пошто ће ја ми-
слим, и подчасници долазити), онда ћу ја набавити
још једну.

— Ама ово је шармантан човјек, овај Америка-
нац! рече један млађи официр.

— Ја, прави Американац!

— Ко се икад томе надао у Розопеку!

А кад окушаше пиво, онда се сви сложише да
би Амрушу требало дићи споменик још за његова
живота.

Послије сијесте залоче још већа бука код „но-
вога свијета“, јер са слободњацима дођоше и њихове
женске, а послије официра стигоше и подофицири.
Уз то, иако бјеше прилична врућина, кугле се јед-
нако котрљаху по билијару, а и музика је на махове
тандркала.

У Беповој кафани пак играше се бришкула је-
дино из поштовања према предању, а нити се пазило
на правилно давање знакова, ни на погрешке. Ко-
месар, слушајући куцкање кугаља, уздахну два три

пута и признаде да то потсјећа на весело доба његова ђаковања, али сад већ мало му је до тога. Апотекар, околишујући дипломатски, наговијести да би, најпослије, и они могли набавити билијар. Нико му то не прихвати. Стари опћински љекар поче доказивати да пиво шкоди, да од њега опсале цријева. Порезник је тврдио да пивопије не могу бити умјерени, да нема човјека који се може ограничити на двије чаше дневно. Бепо се шалио, али се познаде да је давао вољу за невољу, јер кад један млади човјек малко одгрну завјесу, Бепо плану и поче га слати међу „фрамасиуне“.

Амрушеви земљаци, пресити и трештени отидоше око заранака. Тада опет поче играња око билијара, с том разликом што слободњаци не играху са слушкињама, но са својим женскињем. Др. Зането поведе игру са плавом фамулуском.

Тога вечера није било шетње по тргу, но беповци отиђоше у подграђе, да протегну ноге. Тај ванредни догађај означаваше најбоље прелом у розопечком животу. У повратку шетачи посједаше на тротоар, али не сјеђаху леђима обрнутијем „Новом Свијету“ да не увриједе војнике.

Кад труба засвира на тврђави, беповци отиђоше, а да им се не рече послѣје е су се забављали слободњачком свирком, сви позатвараше капке на прозорима.

Тада Амруш поче пуштати ватрене змије, које летећи високо изнад суријех бедема старога Розопека, јављаху и даљој околини да се у њему отворио *Нови Свијет*.

Капетани, на својим терасама, као и дотле, исмијаваху беповце и амрушевце, али кад, послѣје трубе, плануше ватре а музика као да јаче узаври, тада и они застадоше. То им је будило успомене из њихове младости, то их је потсјећало на кафе — шантане по пристаништима Ливорна, Марсеља, Лијона... Капетан-Лазар, праштајући се са својим сусједом, довикну:

— Лаку ноћ, капетан-Марко! Међер се свијет изједначи! Нема ти више, брате, мирна закутка ни на Приморју! Е, Амрушу, убио те Бог! Лаку ноћ!

Крупни Амруш, гологлав и голорук, подбочио праг своје кафане, па задовољно гледа своју „војску“ (тако је звао своје муштерије) и надзире Мићана и Фанику. Његове особине свакако зна: не трпи попове ни једне вјере, кад псује инглески говори, цијени људе колико „ваљају“ и мило му је „истомезгати“ Мићана, али не пред другима, него вечером кад се кафана затвараше. Осим тога, Амруш је мрзио псе, али није давао маха срцу, не желећи да се ни у томе изједначи са Бепом. Кад год спусти поглед под стлове, те их види како се башкаре, њему се чело набере, а очи му нехотице траже згодну каменицу. Пси, канда су то разумијевали, јер су се увијек налазили подаље од његове ноге, а кад би га који погледао, као да говораше: „мрзи ти нас колико те воља, само нас не биј, као онај трунташ према теби!“ Амруш не миловаше ни берекинчиће, али, због поменутог разлога, допушташе им да се купе под мувром. Кад њеки од гостију баци догорјелу цигару, гомилица голуждравијех дјечака дотрчи, па се грабе. Амруш промрмља „годем!“ и стисне песнице, па се обично искали на Мићану.

Пред старом кафаном бјеше све по старом начину. Глатку калдрму пред њом не скврњаше пасји скот. Иза пет-шест столова играше се свечано бришкула. Стари Бепо, са својом кићанком на глави, обилази муштерије лагано, готово нечујно, као утвара. Кад га зовну, да пресуди у њекој спорној игри, он вазда мајсторски удеси, како ће бити: „добро јутро, чаршијо, на обје стране“. Кад га питају шта мисли о Амрушу и његовој радњи, он пророкује да ће све то мало трајати. — Ако има Бога, то мора рђаво свршити, јер, прво и прво (Бепо дигне палац), човјек који нема иконе у својој радњи; друго, (дигне кажипрст), човјек који пије ракију кроза сламку; треће, човјек који држи „тудешке“ камаријере и т. д.

Амруш није никада зло говорио о Бепу, ни о његовој „војсци“, а увијек је најучтиввије поздрављао: судију, комесара, порезника, старога љекара, апотекара, поштара, телеграфисту и остале, премда се често дешавало да му који од тијех не одговори на поздрав, кад Бепо види. Амруш није имао шта ни да завиди Бепу, тј....

Једнога дана дотрча на трг њеки сељачки рундов, који, ваљда, одавно не бјеше „слазио на пјаци“, јер се устави, па зачуђено погледаше час окупљену браћу пред *Новим Свијетом*, час чисту калдрму пред Бепом. У својој псећој глави биће се питао: зашто ли они изабраше за одмор пјешчану подину, гдје је још доста људи, кад је овамо глатка, сунчана калдрма, без сусједства људских ногу? И рундов се подвуче под крајњи сто, који мало прије напустише играчи. Бепо га угледа, па стратегијском вјештином, заокколи из далека, па му се примаче, те ногом у ребра! буп! и викну: „ајде тамо међу фрамашуне“. „Ајаој!“ врисну рундов, „ајао, ајо“, а то изазва тако гласно протестовање свију другова пред *Новијем Свијетом*, да су људима уши зујале. Амруш, који се тога тренутка десио на вратима, премда бјеше чуо узвик Бепов и с тога поцрвенио, премда га наједи лавеж, опет позавиће супарнику на мајсторском ударцу — и то бијаше једина ствар, на којој му позавиће, *Годем!*...

Тако је трајало цијеле топле јесени, а на крају ње, Бепову „војску“ осрамоти први бјегунац.

Први ускочи међу „фрамашуне“ порезник — Терезин муж.

То је невјероватно, али је истинито!

Било је овако.

Порезник, једнога вечера послије шетње, сједећи са Терезом, замјери да кафа није врућа.

— А ви тражите бољу тамо, одакле пиво доносите! рече Бепо опрхо. Свакога вечера слушкиња носи вашој госпођи по једну чашу. Мислите да се не зна?.....

— Шта то значи? плану Тереза. Каква је то безобразност? Ко има права да уходи шта ја радим у својој кући? Одмах... с мјеста хајдемо тамо! И Тереза одвуче пренераженог мужа у *Нови Свијет*...

Други ускок бјеше — комесар. То се догоди послије њеколико дана. Он се шетао пред вече са мајором између двију кафана. Најзад, мајор га учтиво позва да попију заједно чашу пива. То комесар није могао одбити. Али сутрадан отиђе сам и још се измири са др. Занетом, те су играли карамбола.

Па онда ускочише сви редом виђенији, — пошљедњи апотекар и стари судија. Ускоци добише свој сто пред *Новијем Свијетом*.

О месојеђама, игранка је била код Амруша.

Бепо се ипак држао до друге јесени. Он и Мандалина дочекали би кога муштерију (гдјекојег попа, или старијег поморца из околине) као што родитељи дочекују сина из далека свијета. Најзад, друге године дадоше под најам стародревну кафану једноме трговцу и тако се она прометну у обични дућан.

Послије четрдесет година!

Порезник и Тереза вечером изашли би пошљедњи искрај Амруша. Њих двојица већ говораху „ти“ један другоме и препираху се помало о политици. И посташе тако присни, да је једанпут Тереза пришила отпало пуце са Амрушева капута. А послије кадгод би му што тако требало, Амруш би отишао к њој у кућу, те оста ријеч у Розопеку: „Ено Амруш иде да му Тереза пришије пуце!“

Тако превлада *Нови Свијет* у староме Розопеку!

ДОКТОР ПАОЛО

Јесењег дана пред вече, стиже телеграм у Розопек о новом јуришу руске војске на Плевну. Знатнији православни Розопечани похиташе у читалоницу. Католички мјештани поврвјеше к цркви на вечерње, — прво новембарско вече за преминуле. У то доба доплови из Трста парни брод, заустави се, пола километра далеко од обале, искрца у бродиће њешто купље и три путника, па отплови даље.

Од тројице путника, двојица бијаху млади људи, трговачки агенти, познати возарима. Трећи, неознат, уђе у барку, па се раскорачи на кљуну, окренув им леђа. Агенти сједоше на крму, па надридуховити и брбљиви, као што је сва њихова врста, стадоше распиткивати парун-Ника, старијег возара, за розопечке новости, зачињући питања којекаквим досјеткама. Било је говора о гласовима са бојишта, али знајући да су возари православни, агенти бјеху опрезни. Путник на кљуну бродића бјеше средовјечан и елегантан, грбаста носа, блиједих образа, црне, тек прогрушане браде. Поглед му црних очију био је млитав и жалостив. Уопште, на његову фином лицу огледаше се сусталост и дубока сјета.

Чим се искрцаше, агенти журно отидоше, а трећи путник остаде на обали, поред своја два ковчега, не обзирући се на грају носача. Он је кроз сутон посматрао мрке куле и бедеме розопечког града, који се нагнуо к мору; гледао је предграђе, које се бјеласа међу вјечитијем зеленилом.

Најпослије, парун-Нико, старији возар рече гласно:

— Ма из кога је ђавољет дома, овај човјек, кад није ни наш, ни Талијан, ни Тудешак!?

— Може бити да је Француз! опази парунов друг, па се примаче к странцу и запита га: — Мошу, ке вуле ву?

Путник му окрете леђа, а то изазове веселост осталих.

— Ма баш сте ви луди, кад не видите да је човјек глух и нијем! опази њеки факин... Видите ли, за бога, да се човјек изгубио! Пошао је може бити, у Дубровник, или у Котор, па се искрцао овђенак, а сад не зна ће је!

Онда почеше покретима руку да му дају знаке, али човјеку млазну крв у блиједи образе, те измахну штапом и викну чистим розопечким акцентом:

— Марш, безобразна фукаро!

— О, о, о, учинише возари и факини, одмичући се... Ово је наш! Ко је ово, за светог Шпиридона!?

Један постарији носац стајао је мирно, прислоњен уз камени стуб. Њему путник ману штапом и пође пред њим.

Од најближих розопечких кућа спушта се к мору зелена падина, пуна јама и ровина, непоуздана за грађевине, зато и пуста. Уз ту срмен пење се и ломи се широк пут, дугачак, ваљда, тисућу корака. Блиједи човјек стави штап преко леђа и обухвати га мишицама, како ће се добро испрсити, па лаганим кораком иђаше узбрдицом. Након мало, устави се и окрете се к мору, да се издува. Тако је чинио наизмјенце. Најзад кад се примакоше првим кућама, стаде и запита носца:

— Ко има жив од Колнара?

Носац се удари по челу викну:

— Јест, он је!... Тако вам светог Шпиридона, јесте ли ви шјор-Паоло!?

— Одговори ми на питање! шапну човјек.

— Па жива су оба, шјор Иво и шјор Карло!

— Ба! рече путник изразом, који је могао значити и чуђење и немарност, али никако радост.

Онај настави.

— Шјор-Карло има сина од петнаест година. А шјор Иво још је као вук. Он и сад, као и прије

педесет година, фабрикује мастику! Увијек се богу моли и згрће паре.

— Ба! учини опет путник... То је добро! А шта ради Карло?

— И он има свој дућан. Продаје од свачега помало, а живи с оцем у старој кући.

Носац мрдну главом на једну двокатницу са пет прозора на лицу, коју је путник још од прије посматрао. Један прозор на крају горњег ката бјеше освијетљен.

— Иди преда мном! нареди путник.

— Куда?

— У кућу! Право у кућу!

— Ма... овај... зар нијесу знали да ћете доћи, кад вас не дочекаше!?

— Иди и ћути! рече мрзовољно путник.

Али није лако ућуткати приморског факина кад се једном „пусти од краја“. Чепукајући под бременим, онај настави торокање испод гласа:

— Они су, одиста, сви у цркви! И шјор-Иво и шјор-Карло и шјора Амалија и Зането! Не да богме стари да се у томе врда! А право има, ако ћемо право! Треба се богу молити! Нијесмо бестије, него људи! Ако заповиједате, ја ћу отрчати, да им јавим!

— Ћути и улази! рече путник, кад ступише у мрачни приземни ходник.

— Како год ви заповједате! Ја нијесам као они безобразници дољенак на мору! Ја да ми сад заповједите: „скочи у воду!“ одмах би скочио. Али ви сте мене, може бити, заборавили! Ја сам Кико, знате, онај њекада мали галијот Кико. Бога ми, старији сам од вас, али сте ме више од једном каменицама гађали! Еј, године пролазе! Шта је људски живот? Ништа!

Са дна ходника попеше се уз дрвене стубе. На заравни, гдје су се стубе преломиле видјеше се у помрчини стаклена врата.

— Спусти ту! рече путник.

Кико стругну кресавицом о стегно. У вратима не бјеше кључа. Ухвати за кваку и стаде трескати њом, па викну:

— Марија!

Горе затутњише тешки кораци и чу се женски глас:

— Ко зове?

— Наши смо! вели Кико... Брзо доље!

Њека крупна женска, носећи свијећу, тромо пође низа стубе, па, изразом неповјерења, заустави се и запита:

— Шта хоћете?

— Откључајте ова врата, одмах! рече путник.

— Бог с вама! поврну она... Кико!

— Откључај одмах, или ћу их разбити! викну човјек, сав дршћући, немило преображен. Кико устукну, те прошапта њешто слушкињи, нашто се она врати, оставивши их опет у мраку.

— Сад ће она одмах донијети кључ, рече Кико меко, меко.

Домало сиђе носећи кључ. Путник јој га истрже, узе и свијетњак, а њој махну, да одлази. Факин унесе оба ковчега, а онај, свијећом за њим, поче разгледати стијене, кутове, таваницу, као да тражаше њешто.

— Соба је суха и доста пространа.

— Јест, шјор!

— Али нема кревета! И претрпана је!

— Јест, шјор, све као што ви заповиједате!

— Ба, кревет ће се унијети, а изнијеће се ове драугулије, заврши он показујући руком на силне слике, огледала, столице, два канабета.

— Али има других камара! усуди се рећи Кико.

— Ба! дрекну човјек... Отвори тај прозор па иди! Нека те исплати Карло!

— Бог ви дао здравље! вели Кико отварајући стакла... Али шјор-Карло неће ми ништа дати! Знам ја њега!

Кико то изговори блатим гласом и погледом, али ономе отиде поглед на њеки црни углачани сто,

који се неспретно упријечио у куту. Он спопаде свијећу и отиде онамо, па кад видје да је то мали, елегантни клавир, одмах се његово лице разведри и готово весело запита:

— Чије је то?

— Па сигурно... овај... биће њихов! вели Кико чешкајући се.. А ја одох! А шјор-Карло одиста неће ми дати ни солда.

— На, ево ти! рече путник бацив му форинту. па поче куцати прстом по зупцима клавира и пажљиво слушати гласове.

— Фала ви, мој лијепи господару! Бог ви дао здравље и свако добро!.. Али, тако вам бога и великога светога Шпиридона, кажите ми, јесте ли ви шјор-Паоло? Ја бих рекао да јесте, али... опет.. ко зна?

Онај скрену главу и зажмури. На лицу му се указа израз највеће пажње, јер је огледао акорд. Два три пута куцну свима прстима и одмахну главом.

— А, шјор? Јесте ли ви баш шјор-Паоло?

Човјек се трже и сав се накостијеш:

— Шта хоћеш? Зар ти је мало?!.. Марш!

Гломазна слушкиња очекивала је носца, да јој објасни, какво је то чудо у кући. Кико јој даде знак да не улази у собу, јер да онај није при свијести, те би је могао задавити. Он је то казао покретима прстију, врло живо, али још живље то казиваше његово уплашено лице. И оставив слушкињу, стрча низа стубе, кроз мрак.

Пред кућом се устави. Најближи фењер чкиљио је пред читаоницом, на четвртој кући од Колнареве, идући ка градским вратима. Из читаонице изиде старији трговац, Васо Коренић. За Васом се низаше читава поворка. Сви ће тобоже у шетњу, у ствари, иду у сусрет католицима, па ће, као мимогретке, а гласно, говорити о Плевни, о побједама црногорским и србијанским. То изазивање бјеше на дневном реду све већма, откад се рат примицао крају. Кико стаде пред првога.

— Добро вече, шјор-Васо! Знате ли шта је ново?

— Шта је? пита трговац.

— Дошао је Паоло Колнаро, знате, Паоло Ивов!

— Паоло Ивов! понови Васо, домишљајући се.

— Је ли то доктор Паоло? пита други.

— Ја не знам је ли он доктор, али, за бога, Паоло, син старог Ива, млађи брат Карлов, онај што је отишао из Розопека, биће двадесет година, што се за њега говорило да се потурчио.

— Па он је одавно умро! опази њеко.

— Како је умро, кад га ено у кући, у камари од рицевер! викну Кико готово љутито... Ено га на арозору, пуши цигару!

Гомила се одмаче к средини малог трга, одакле се видио човјек на средњем прозору доњег ката куће Колнарове. На то се диже граја, мало мања него да је Кико гласник пада Плевне! Кико им на претрг исприча понашање Паолово и разговоре између њих двојице, па отиде низ подграђе, у сусрет Колнарима.

У гомили узеше ријеч вршњаци Паолови. Говорили су сви у један мах, допуњујући један другог. Био је, веле, веома несташно дијете. Нижу гимназију изучио је код мјесних фрањеваца, вишу у Дубровнику код језуита, па је отишао у Беч, да учи медицину и ту зачамао њеких десет, дванаест година, долазећи ријетко кад о феријама у Розопек. Најпослије, пошто се задоктори, спанђа се с њеком пјевачицом, с којом је њеко вријеме лутао по Италији. Говорило се, да је и сам пјевао на позорницама, јер је имао ванредно лијеп глас. Послије је био војни љекар у Србији, послије је одбјегао у Турску и говорило се, да се потурчио из љубави према кћери њекога паше. Најпослије се рашчуло да је умро.

Какво, дакле, изненађење и за Розопек, а камо ли за Колнаре!

Католици се враћаху из манастира са краја

подграђа. Предњаци, видећи гомилу на сред трга, помислише да се спрема каква демонстрација, те је хтједоше обићи, али чудна новост паде одмах и међу њих, те распали радозналост. Заборави се Плевна и све задјевнице! И прије него што Кико срене Колнаре, трг је био пун свијета и сви погледи бјеху упрти на жишку Паолове цигаре, ко да ће оданде праснути ватромет!

Кико срене Колнаре међу пошљедњим цркварима и стаде пред њих, задихан.

— Ке нова? пита га Карло зачуђен.

— Богме, велика нова, господару! Дошао вам је брат, шјор-Паоло!

— Шта!? викнуше у један глас Карло, Амалија и Зането, пренеражени. Стари Иво разјапи уста и стаде се обзирати.

— Јеси ли ти пијан, или си полудио!? викну Карло.

— Нијесам, него је шјор-Паоло дошао мало прије „Аустралијом“ а ја сам му однио пртљаг у кућу!

— Ђе у кућу? викну стари, таким изразом, као да се тргнуо иза сна и угледао ватру око зебе.

— Богме у вашу! Ено га у камари од рицвер! Ено сав се Розопек скупио под прозоре!

— О, Исусе! узвикну Амалија крстећи се.

— Ма... започе Карло, али га стари одгурну и замахну песницом на Кика.

— Ти, галијоте!... Ти, лупежу један, а!.. Како ти смијеш!.. Како у кућу!?!... Ко је теби рекао?... Зови ђендаре, Карло!.. Брзо ђендаре!.. ђен.. ђен...

Старац се заљуља, али га снаха и унук брзо прихватише.

— Тато мој! врисну Карло...

Иво даде знак, да га спусте на перваз од пута, па хукну њеколико пута и настави шаптом:

— Карло, синко, иди одмах у општину, или нађи судију, нека ти даду ђендаре, па ишћерај онога зликовца!.. Кажи: то је насиље!.. Кажи: то је разбојник!.. Реци: он нема права...

— Хоћу, тата! Разумије се, да то треба урадити, али сад, за име божје, смирите се!

— Иди! Иди! Ја у кућу нећу крочити, докле...

— Немојте тако! вели Карло. Ми ћемо најприје сви у фабрику, па ћемо се договорити шта да радимо, а ја вас не могу оставити на путу! Је ли тако Амалија?

Онда она поче заговарати свекра, а муж ухвати Кика за рукав и дрмну њим.

— За име божје, шта сам ја крив!? вели Кико...

— Не вичи! прекиде га Карло. Причај ми све како је било!

Кико исприча све што је знао. Онда га Карло отпрати, па узе оца под руку, те пођоше најлак, и он започе:

— Сад сам начисто и знам шта нам треба радити!.. Онај несрећник је дошао, о томе нема сумње, али нема сумње да је потпуно луд! Само слушајте!

Он понови што бјеше чуо од Кика, домаћући помало значајнијим потанкостима, на пр. да је слушкињу ужасно изгрдио, да је по клавиру лупао као бијесан.

— Јаој! запалиће кућу! јекну стари.

— Постараћемо се да то не учини! одговори Карло.

— Да, да, и то одмах! Одмах иди у општину!

— Не може то бити одмах!

— Него шта? викну отац... Шта мислиш? Зар да преноћи с нама?

— Ама, немојте да губимо свијест у овој тешкој прилици!... Вечерас се ништа не може, јер ни ти би суд, ни општина могли помоћи! Сутра је друго. Сутра ћу дозвати два љекара нека констатују шта је с њим, па ћу на основу њихове изјаве, направити га у лудницу у Дубровник.

Стари се већ није могао опирати, него је само јечао и вајкао се:

— Јао! смрти моја! Лако је вама рећи „сјутра“, али ја сутра нећу дочекати! Ја ћу још ноћас умри-

јети!.. Јао, казне божје! Двадесет година био ми је крвник! Све ми је појео и упропастио ме! Златом би га претрпао што ме је стао! Сувијем златом!

— Знамо, тата, али ништа не помаже! тјеша га син.

А стари настави:

— Јао, смрти моја! Сада дође да ми душу узме! Јесам ли ја то заслужио? Шта сам ја толико богу згријешо? Ево се исповиједам свакога мјесеца, сваког јутра идем на мису, сваког вечера на вечерње, сваке суботе дијелим сиромасима фиорин. пун фиорин, као што знате!

— Тако је! тјеша га снаха, узевши сина под руку, и стиснув му мишицу, као да привуче пажњу на њене ријечи... Сав свијет то зна, али бог шаље искушења баш онијема, које милује!

— Ти једно мислиш, а друго говориш! рече јој стари с горчином. Знам ја вас све! Лако је вама! Ви туђим зубма једете! Па ко зна! Може бити да сте у договору с онијем... с онијем разбојником, да ми душу узмете!

— О, о, о! учини Карло и застаде... Какве су то ријечи, тата?

— Ништа, ништа, хајдемо даље, хајдемо у дућан! Имам и ја свој план!

На тргу већ не бјеше много свијета. Угледавши свјетлост у „камари од рицевер“, они застадоше часком и Амалија узвикну: „О, Маријо, смилуј се!“ Онда, присјенком, испред низа дућана, што первазе трг, прођоше до рогља, гдје је Ивова чувена „фабрика“ мастике. Иво извади из шпагова два голема кључа, откључа с натегом, уђе сам, изнесе пред врата свијећу у свијетњаку са дугачким стакленим звоном, те је запали. До врата бјеху двије столице. Стари сједе на једну, Амалија на другу. Карло сједе на високу тезгу, син се наслони до њега.

У тој пространој, мрачној изби, осјећаху се мириси од шпиритуса, агниса, пелина, метвице, па као и од тамјана, од мире, и бог зна чега још! Прашина је просто гушила. Блиједи пламичак освјет-

љавао је полице пуне великих скленица чувене Ивове мастике, која је, по увјерењу Розопечана, била боља од праве грчке, сцијанске. У дну бјеше преградак, гдје су се видјели котлови, реторте, њекакве искривљене цијеви, кожна цријева, ковчежић и кутије без броја — права радионица средње-вјековног алхемичара. То је била Ивова „свјатаја свјатих“, гдје се вршила велика тајна фабриковања мастике, гдје људска стопа, осим Ивове, никада није крочила, гдје ничије око, осим његова, не бјеше завирило. И та је тајна за шездесет година до-нијела Иву велико имање, три, четири куће у Розопеку и готовине, говорило се, преко сто тисућа талијера. Карло не само што није знао очеву тајну, него, у јутрењим часовима, кад је стари фабриковао мастику, син није имао приступа у радионицу. Знано се само да ће му отац оставити само рецепт, да послѣ његове смрти настави богати занат.

Иво је био омален, плећат, обријане браде и бркова; иначе, основне црте лица: грбасти нос, развратаста уста — бјеху заједничке одлике његове, синова и унука Једино, стари је имао здраву боју лица, и у осамдесетој години бјеше необично живолазан. Карло је био сушта слика Паолова, такође блијед, такође млитава и ужасна погледа, само лица њешто ширег и тањих усана. Зането, у шеснаестој години бијаше виши од оца, а сјем Колнарских тјелесних одлика, имао је у лицу њешто на матер, особито израз доброћудности. Амалија, родом из Сеоца, бјеше стасита жена у тридесет шестој години, лијепо сразмјерена, дугуљастих, румених образа.

Дуго су ћутке сједјели. Најпослије стари устаде и поче ходати дуж тезге, па одједном устави се пред Карлом и започе љутито:

— Па добро! шта је? хоћемо ли ноћити овђенак, а! бистра главо, умјешни човјече, домаћине?

— Ја идем! рече Карло са њешто жучи, спустив се низ тезгу...

— Идеш, али не знаш ће, радиш али не знаш шта, као увијек, од постанка свог!.. Реци ми, ће идеш?

— Па у кућу!

— А ти, Амалија?

— Па шта могу? рече она уставши.

— А ти, Зането?

— Како ви заповиједате! одговори момчић, али се приби уз матер.

Стари их погледа са презрењем и злоћом. На његовим крезубим устима развуче се подругљиви осмијак, а очи му сијеваху младићским жаром.

— Идите, изгрлите се с њим и оправдајте се што нијесте одмах дотрчали! Зготовите господску вечеру! Дозовите музику... Збиља, Карлето мој, како би било да потражиш музиканте? Ти знаш, како он то љуби!...

Карлу задрхташе усне.

— Баш као да смо ми криви што је дошао, као да смо га ми звали! И сами не знате шта хоћете! Зар је боље да се без краја предомишљамо, а он да запали кућу?

Жена узне под руку мужа и сина. Пред кутњим уласком застадоше.

— Теби лупа срце! пита она Карла.

— Ужасно!

— И мени! дода Зането.

— И мени! рече она... Уђимо, па пријекајмо да се смиримо!

Уђоше у мрачни ходник.

— Боже мој, кад помислим да и не познајем јединог дјевера, да сам одавно мислила е је мртав!

— А мени га је жао! шапну Зането... Мени све долази да плачем! Је ли баш истина, да је луд, а тата?

Карло не одговори.

Амалија додаде:

— Не чује се! Може бити да је заспао!.. Хоћемо ли све троје к њему?

— Не знам! одврати Карло и пође пред њима, уза стубе.

Пред стакленим вратима опет застадоше. Карло закуца, отвори, крочи једном и остаде тако.

Паоло је сједио на канабету са прекрштеним рукама. Пред њим на поду бјеху растворена оба ковчега; хаљине и друге ствари бјеху разбацане по канабету. Свијећа догоријеваше.

Карло замумла њешто, држећи све једнако за кваку.

— Ба! учини Паоло устајући... Или напријед, или натраг! Остарио си и ти прилично!

— Године су, брате! рече Карло и покуша да се насмије. Они се дохватише прстима.

— Двадесет и једна откад се не видјесмо! дода Паоло, па се пропе на прсте, подбочи се, изврати главу и сави ртењачу, да се гимнастички протегне. Али се брзо исправи угледавши Амалију.

— Ово је моја Амалија! рече Карло.

Она, збуњена, приђе и стиште руку дјеверову.

— А ово је мој јединац, Зането! настави Карло церемонијалним покретом руке.

Дјечко приступи оборене главе, повлачећи очима. Стриц му положи једну руку на раме, а другом исправи му главу, рекавши:

— Гле! Већ младић!

Карло стаде умивати руке „на суво“ и започе:

— Е, па добро нам дошао!

— Ба, то већ — Паоло не доврши него додаде:
— Па изволте сјести!

Све троје сједоше на канабе, према Паолу и заћуташе. Онда Амалија скочи и изиде говорећи:

— Ах, та глупа Марија, могла је бар цијелу свијећу донијети!

Докле се она не врати, њих тројица ријечи не проговорише. Она донесе двије свијеће у сребрним свијетњацима, па их стави на клавир, а трећу угаси. Према већој свјетлости и снѣбивање постаде веће. Погледи су се летимично и бојажљиво укрштавали, само је Зането посматрао стрица, са разјамљеним устима.

— Па шта ради тај младић? запита најтослије Паоло.

— Учи код фратара, као и ви њекад, одговори Амалија.

— Ба! а напредује ли?

— Прилично! Сад је већ у петом разреду гимназије, а сваке године полаже испите у Дубровнику.

— Ба! то није добро!

— Зашто не?

— Шта ће код фратара? Није добро што се не мијеша са дјецом! Постаће као дјевојка!

— Та... оно... замумла Карло.

— А музику учиш ли? запита га стриц.

— Учим сваки дан, одговори Зането. Учитељ ми је један Талијанац, што се овдје настанио. Он је напулитански племић. Био је врло багат, па је, због буне, морао побјећи, па му је влада талијанска сва добра одузела. Има велику, риђу браду. Има пса једног великог. Никад не носи зимњег капуга, а увијек на лијевој руци рукавицу...

И Зането отиде без краја у дјетињасте потанкости о своме Талијану, а Паоло га слушаше и посматраше све са већим интересом, докле Карло не прекиде то силно брбљање. Он устаде и запита брата:

— Па хоћемо ли вечерати?

Паоло одмахну руком.

— Не! хвала! Пошаљи ми пола литра млијека! То је моја обична вечера.

У тај мах зачуше се тешки и спори кораци Ивови. Сви прекидоше дихање и скренуше главу к вратима, али се кораци наставише уз други ред стуба.

— Ба! учини Паоло и одмахну руком... Прође и ово!

— Мислиш: отац? шапну Карло.

— Мислим: све! Прође овај дан, рекох, проћи ће све!... А сад је главно, да се изнесе ово канабе и да се овдје смјести кревет! А већ сјутра изнијеће се све остало, што је сувишно.

Карло и Амалија згледаше се.

— За бога Паоло, ово је камара од рицевер! Ми имамо других камара за славање.

— Добро си рекао! одврати Паоло весело... Рицевер значи примити и она ме прима. Она је добра! Сунчана је и суха, и ја ћу у њој остати! Све су остале влажне, нијесам их заборавио. А и ово дијете спава у влажној соби, видим ја на њему, а то не смије бити! Е, сад лаку ноћ! Пошаљите ми млијека, па кревет!

И он се поклони снаси, а њих поздрави руком. Али кад мати и син изидоше, он повуче брата за рукав:

— Знам да ће горе бити лома, али изведимо одмах начисто! Ја ћу остати овдје докле не расправимо наше ствари...

— Какве наше ствари? запита Карло намрштено.

— Ба! учини Паоло гледајући га у зенице: — Ја се, ваљда, нијесам одрекао материнства, ни напљедства очева!

— Ти си потрошио трипута више него што бити припало! рече Карло загушено, изразом разјарена булдога.

— Може и то бити, али то ће расправити људи од закона! Немој се љутити! Ништа није нездравље, него лећи љут! А сад, лаку ноћ!

И он му окрете леђа.

Послије њеколико минута, слушкиња бојажљиво уђе и донесе здјелу млијека.

Горе је било лома и вике до поноћи, али је кревет ипак унесен, те се старославна „камара од ричевер“ ненадно претвори у ложницу неочекиваног госта.

*

*

*

Сјутрадан стари Иво устаде у зору и отиде на мису у манастир, па се врати и затвори се у фабрику. Тако је увијек почињао дан, али је тога јутра била велика разлика у његову изгледу и ходу, — чинио се десет година старији.

Као обично, и Карло изиде око шест часова и отиде у свој дућан. Он беше сав поднадуо.

Мало касније, изидоше Амалија и Марија, да купе житак.

Најпослије и Зането са бременом књига отиде у манастир.

С обје стране трга, трговци и занатлије стајашу пред вратима, гледајући на Колнареве прозоре. Кико се шуњао од врата до врата и понављао свој синотњи доживљај. Чиновници који становаху у подграђу, уранише да се прошетају тротоарима, испред оба низа дућана. Повелика гомила дјеце што иђашу у школу, задржаваше се на средини малог трга.

У осам часова, Иво отвори фабрику. Најближи му сусјед, трговац манифатура (галантериста), Бура Радиновић, дође пред врата, назва бога и започе:

— Код вас новост велика, шјор-Иво?

— Ето, мој синко, божја каштига! одговори стари, ломећи прсте... Луд! Сасвим луд! Умал није синоћ удавио факина, па онда је штапом ударио по пијанофорту.

— О, боже сачувај! Ама, одакле долази несрећник?

— А бог зна, мој синко! Зар он умије казати?

— Ама, како је умио доћи? Како га пустише?

— Е, како! Може бити, да га је консулат отпратио!

Карло је у свом дућану давао иста обавјештења.

Најзад раствори се средњи прозор и Паоло се указа и остаде, доиста намјерно, да пијаца напари очи његовим ликом. Па се уклони и домало изиде са штапом под мишицама, као синоћ, добро испршен. Најприје се упути, да ће испред дућана Карлова, али се предомисли и пође право к фабрици, гдје се устави пред вратима, боком њима окренут. Тако је остао најмање пет минута, да га се отац нагледа, па узе штап у руку и лагано пође даље!!

Бура Радиновића, који је био млад човјек није познавао, али га овај поздравиле капом и он му

учтиво отпоздрави. До Бура је имао опанчарску радњу Васо Коренић, стари Розопечанин. Паоло стаде пред њим и насмија се.

— Ба! Ти си се, Васо, угојио, а нијеси много ни остарио!

Васо, који га дочека забленут, порумени и весело му пружи руку.

— Дакле ме познадoste, шјор-Паоло?

— Ба! Како је с опанцима? Је ли више сељака босих, или обувених?

И заређа тако, устављајући се, предусретајући познанике најобичнијим опаскама, као да су се јуче растали. Једноме вели: „Гле, ти обрадатио као какав калуђер!“ Другоме каже: „Шта ће ти, болан, та трбушина!“ И питао је многе за породицу, за сроднике. Једноме, који му се тужио на упорне болов у пријевима и тражио савјета, одговори. — „Ба, и ја сам дођох да се лијечим у завичају! Не могу ја дати оно, што сам тражим!“

На пијаци се одмах створи мишљење, да Паоло није сугранут, као што би његови хтјели. Пошто му пак ријеч „ба“ бјеше најобичнији израз за чуђење и сажалење, за шалу и срџбу, за све, то му она одмах приону као надимак, — прозваше га доктор Ба.

У граду се Паоло такође јави многим, па уђе у кавану код *Приморске Руже* и узе читати новине. Дуго је читао, па се одједном стропошта са столице, пјенећи и трзајући се...

За тренутак одлети глас по Розопеку:

— Отрован је Паоло Ивов!

За тренутак стече се сав Розопек у град. Допадоше и љекари. Они кажу: „Падавица је!“ Народ виче: „Отрован је! Љекари су подмићени!“ Факини га однесоше у кућу. Иво и Карло затворише се у радње. Свјетина загуши трг. Жандарми с муком брањаху оца и сина...

Узбуђење се стиса тек сјутрадан, кад Паоло изиде из куће.

Па онда, свако чудо за три дана и у Розолеку! Паоло је увијек шетао са Занетом највише по околини. Очевидно је било да су се они чврсто шљубили и то је блажило немиле односе између одраслих, јер Паоло није говорио ни с оцем ни с брагом, а мало и са снахом. Иначе је Ба заглашавао сусједи музиком. По читаве часове из куће Колнареве разлијегаху се гласови, час умиљати, сјетни, њежни, час опори, громки, — гласови се извијаху, преплетаху се, слијеваху се, причајући доброћудним трговцима и занатлијама у сусједству чудне ствари, привиђења с Истока, љубав у Италији, дјетињство у Розолеку, очајање безбожне душе...

Јер је Ба био безбожник. Сумњало се да симпатише Турцима, зато што су патриоте „код Руже“ често опажали да се подругљиво осмјехне кад би дијелили турско нашљеђе. Али, што није крио, то бјеше његова неисказана мржња према цркви. Једном га Лојдов агент запита, зашто никад не иде у цркву, а он одговори:

— Ба! Спремите онамо добар ручак, однесите и шампањског, па ћете видјети хоћу ли радо отићи!

— А у цамију бисте ишли и без тога? пита она пакосно.

— Ба, у цамији је лијепо! Обично је хладовина и чистота, па се сједи комотно на ћилиму, прекрштених ногу, и комотно се размишља о глупостима свакојаким, ако хоћете, и католичким!..

Слушкиња се клела да Ба сваког јутра и вечера клања по турски. Само није могла разумјети, зашто клањајући држи тешке гвоздене јабуке! Ваљда због већег отпаштања?!

Други наступ дође доктору насред трга, једном пред подне, кад је, као обично, ишао са Занетом у шетњу. То је било, од прилике, десети дан. Тај је трајао много дуже од првога, и Ба се придиже савим испијен.

Онда отпратише Занета у Дубровник, да онамо учи гимназију.

Три или четири дана након тога, паде Плевна, и диже се бурно весеље у Розопеку. У вече је била читаоница освијетљена, младеж у гомилама иђаше улицама, пјевајући патриотске пјесме. Паолови прозори бјеху затворени, а сјутрадан њега нестане из Розопека...

Говорило се, да се Иво најпослије склонио, да му да десет тисућа форинти, под уговором, да више не уноси стопе у Розопек!

КИШОВИТЕ НОЋИ

Пошљедњег дана католичке године, киша је пљуштила цијелог дана, па и када кроз тијесне и пусте улице градске жмирнуше запаљени фењери. Са олука високих старинских кућа падаху слапови на калдрму. На све стране вода је шуштала, тутњила, ревала.

У крчми *Код Три Звијезде*, при дну дугачког стола, вечераху крчмар Мишо Селаковић и његова кћи Ивана. Никога другог у крчми не бјеше. Иза њих, кроз кухињска врата, пламен на огњишту свјетломрцаше, те се, на махове, на стијени приказиваше сјенка чупаве, женске главе, која је такође јела. То је била Јелена, надимком Јејина, сестра и куварица Мишова. Момка немађаху.

Пошто вечераше, Ивана узе распрематити сто, Мишо се стаде протезати и зијехати на столици, Јејина дође на кухињска врата и запита:

— Да запрећем ватру?

— Запрећи! рече брат преко зијеха. Да ми није због Пипа, одмах би затворио! Ово је, брате, ноћ за спавање! Ово је божји дар! О-хо-хо, ала ће се спавати!

И као да начини увод слатком спавању, које ће трајати дугачке кишовите ноћи, крчмар сложи мишица на груди и изврати главу. Ивана отиде на врата, да кроз пљусак посматра пусту улицу. Јејина се врати у кухињу и одмах започе грдње на „Латине“.

Латини су, знате, не само Талијани, него и Срби католичке вјере

Тако све троје показаше, шта је коме на срцу. Богати, размажени крчмар, бјеше жељан једи-

но одмора и безбрижности. Био је јак, здрав човјек, од педесет година. Глатки и румени образи, танки још црни бркови, напомињу оне ликове на берберницама, те је он увијек био идеал љепоте простијем жинскињу, а откад остаде удовцем, просто му се наметаху. Из навике, из честољубља, а не због зараде, држаше отворену крчму до поноћи. Његово добро вино привлачило је вечером занатлије, подофицире, мање чиновнике и мрнаре. Ту се „бришкулало“ и грајало до по ноћи, али на први откуцај часовника, кад показиваше дванаест, Мишо викне: — „Ол рајт, на ноге, дјецо! Свима и свакоме лаку ноћ!“ И томе већ не бјеше поговора. Дању њих троје једва могаху одољевати послу, навали сељака, који долазе у град, на суд, или због пазара. Јејина је готовила, он је послуживао, а Ивана наплаћивала.

Бриге велике бјеше се Мишо ослободио недавно, кад се Тони Фабри ожени. То је био дрводјеља, убојица и разметник, каквима је обилато Приморје. Тони је лудовао за Иваном, а и она за њим, те Мишо једва спријечи да је на силу не одведе. Нагађало се да Мишо жели удати кћер за каква чиновника, па да ће се и сам оженити.

Ивана, стасита дјевојка од осамнаест година, бјелолика, повијенијех образа и црнијех очију, доста личаше на оца, али ћуди бјеше сасвим супротне. Он, себична мирњачана, стамен, у свему срећен, а она под личином мирноће, бијаше фантастична, понесена за необичнијем. Гледајући с прага у језиву ноћ, она ствараше језиве догађаје, који би доликовали томе оквиру.

Баба Јејина, старија од брата десет година, удовица без дјете, ситна, сва чвораста, истицаше се вјерским православљачким фанатизмом, који се не изражаваше толико у вршењу обреда, колико у нештољивој мржњи на католике. То је била права болест ограничене а и обазриве бабе, која је могла само грдити. Она је више мрзила Тонија Фабрија због његове вјере, него због његова развратног жи-

вота; она би, одиста, радије задавила Ивану, него што би пристала да се уда за „Латинина“. Док је братанична стојала на вратима и маштала ко зна о чему, дотле је тетка прала судове и грдила:

— Потоп да Бог да! Потонуо им, да Бог да, и мали Божић и њихова Три Краља и њихов свети отац папа и све њихове фандоније! Ах, ниједна вјеро, да ми је доживјети да те Руси униште! Хоће, ако бог да!... Свјат, свјат, свјат, Господ Саваот! Удри по мозгу поганију!...

Округли часовник на стијени закврча и поче избијати осам. Ивана се врати к оцу и рече:

— Ено стрица Пипа.

Па донесе карте, таблицу и креду, па отиде, да наточи квартуч вина.

Пипо, рибар, становао је чак на обали, од прилике на километар даљине, а ипак, грмјело, пуцало. Пипо не изостане да по вечери с братом не одигра три партије бришкуле.

Уђе и скиде огртач од навоштенога платна. На глави му бјеше кожна рибарска капа, налик на шлем. Био је омален. Његово оштро, жуто лице, са поткушенијем, сиједијем брковима, са ситнијем смеђим очима, као да се вјечито подсмјеваше. Никакве сличности не бјеше између та два рођена брата, а сличност између Пипа и Јејине бјеше у грбастом носу и развращеним устима.

Пошто назва Бога и сједе, Пипо додаде:

— Оде им стара година плачући!

Па одмах узе мијешати карте.

— Нека валај! прихвати Мишо. Не бих дао ову кишу за десет вијорина! Чим свршимо, лећићу! О-хо-хо! ала ће се спавати!

Јејина из кухиње довикну:

— Је ли, рече, да *им* оде година плачући? Нека брате, нека! Плакала им свака, до вијека!

Ивана сједе према стрицу и налакти се.

Одиграше двије партије без ријечи, курњавећи из кусастијех лула. Кад започеше трећу, уђе Тони

Фабри, сједе подаље од њих и зајска получак вина. Ивана, збуњена, погледа оца и стрица, па отиде да га послужи. Јејина се промоли, накриви главу и учини: „ух! ух!“ Пипо запита шапатам брата:

— Ама, зар долази овамо!?

Мишу се одиже горња усна и бљеснуше вучји сјекутићи, што учини да му се обличје скроз измени. И он одговори кроза зубе:

— До сада није! Баво би га знао!

Тони, млад, снажан, необично широких леђа, плав, бјеше мила лица.

Он уздрхталијем гласом запита дјевојку:

— Па како си, Ивана?

— Добро, фала, одговори она, па отиде за тезгу. подними се и уприје очи у њега.

Мишо баци карте и упути се к вратима, рекавши:

— Вријеме је да се спава! Ол рајт!

Пипо се окрете ка Фабрију и рече:

— Оде стара година плачући, синовче!

Тони се трже. На његову узбуђену лицу видје се, као да у тијем ријечима тражи какву увредљиву наговијест. И, скрстив своје силне мишиће, запита опором:

— Шта хоћеш да тијем кажеш, барба¹-Пипо?

— Па ето, небо плаче, — тако се каже, вели рибар мирно.

— А као за чим би то плакала наша стара година, а? пита Тони и пркосно одиже главу! Хоће ли се ваша смијати, разумије се, нашој? Хоће ли се овдје, код Селаковића, увијек вријеђати наша вјера?... Која је старија овамо, у нашој царевини. питам ја вас?...

— Какви су то разговори? викну Мишо, ставши према њему, држећи руке за собом.

Пипо слегну раменима и затрепета очима.

Јејина из кујне дрекну.

— Разговори луда човјека! Свјат, свјат Господ! Удри, брате!

¹ Чича.

Тони устаде, баци крчмару грош и узвикну:
— Ол рајт! Ол рајт! Власи!

Јејина потече на њ, као бијесна; у руци јој се одњекуд обрете штапина. И викну:

— Ево ти рајт!

Па лупи штапом по столу.

Тони огртачем угаси и обали лампу. Зачу се цилик, њеко стењање, топот корака, и пљаска на улици...

То је све трајало тренутак.

А пошто Мишо запали свијећу, не би ни Иване!... Одјурише обоје у кишовиту ноћ.

НАШЉЕДСТВО

Бјеше у Ребенику судија њеки Фортис, човјек напрасит и настран. Једног јутра, примивши пошту и прочитавши њеко писмо, узвикну: „О, корпо де дио!” Па одмах зазвони, нашто уђе пандур, њеки старогоња, кратка врата, црвен, преугојен. Судија започе:

— Роко, ти познајеш све Беркасе?

— Познајем све!

— А знаш ли који је од њих најстарији?

— Најстарији!... Стар је и фра Ловре и онај бакалин Баре, али канда ће најстарији бити факин Антун!

— Она пијаница? По колико може имати година?

— Вјере ми, шјор, мало је млађи од мене, дакле, преко шездесет година!... А, молим, што то?

— Тај је Антун више пута осуђиван?

— Јест, за уврједе, за убојства, али не за непоштена дјела! Јер је чистијех руку! Што јест, јест! Нема трговца у Ребенику, који му не би повјерио колико хоћете! Али што вам треба знати његове године?

— Иди, доведи Антуна одмах! нареди судија и поче ходати по соби, упредајући кесерасту брадицу.

Роко бјеше по домаћу са господином, али кад овај почне ходати по судници и упредати брадицу, тада се Роко чува многих заштиткивања. Он се одтега, вртећи главом и питајући сам себе: „Шта ће му године Беркаса? Шта ће му сметени Антун?!”

Роко га нађе на „ложи”, гдје купи остатке од

цигара. Бјеше висок, снажан, танких, риђих бркова, под којима се бјеласаху вучји зуби. Роко га запита изнебуха:

— Колико ти је година, Беркасе?

Факин се исправи и пита зачуђен:

— А што?

— Тако!... Колико ти је, де?

— Шездесет и двије пуне!

— А ко је старији, фратар или ти?

— Ја! рече факин, тури у уста и запали ку-сатак.

— Кад је тако, ходи са мном! Зове те претур.

— Штааа! рече Антун и зашкиљи једнијем оком, раскорачи се, готов да излијема пандура.

— Да ме водиш? Зашто? Зато што ми је толико година?

Роко устукну и ушепртљи:

— Зовнуо ме је претур и заповједио: доведи ми Антуна Беркаса!

Антун слеже раменима:

— Доиста, зове ме на ракију! Па хајдемо, и онако ја капи од јутрос окусио нијесам!

Након њеколико корака, настави:

— Онај наш Подрипало, Баре, не хтједе ми јутрос дати чашицу на вересију! Вели: „Кад имаш новаца, пијеш код других, а кад немаш, онда тражиш од мене на вересију! Тако рече губа од губе!

— А да ли кадгод што искучиш од рођака фратра? пита Роко.

— Прије би ђаво од њега душу искучио! Ко се још од фратра помогао!

— А како живиш са осталијем рођацима?

— А, што питаш, кад знаш! Не трпе они мене ни ја њих, осим Јосипа и снахе Думке.

У судском ходнику затекоше гомилу сељака, а међу њима тамничара Борка, који управи поглед на факина, као да му каже: „А, ти си то, голубе? Одавно ми нијеси био у гостима!“ А Антунов поглед као да одговори Борку: „Боље је лежати и у шљепићу, под твојим кључем, него иначе бити

у твојим канџама!“ — Јер, пупави Борко, бијеле коже и његоване браде, као какав савјетник, даваше новац на камату.

Судија за дуго не проговори, него мотраше факинове силне груди, гвоздене мишице, руке као лопате, голема боса стопала и дроњке на њему! Поред несумњивих биљега да је Антуна пиће разорило, ипак се огледаше снага; најпослије залоче:

— Антуне Беркасе, колико ти је година?

— Шта је ово јутрос! викну Антун... Пита ме за годне, најприје Роко, па сад ви, шјор... опростите... шездесет и двије!

— А вашем фратру, колико је?

— Шездесет!

— А онем вашем трговцу?

Антун помисти: „Опклада, доиста!“ И обузе га надање, да би се она његова шала о ракији могла обистинити! Одговори весело:

— Трговац је млађи од фратра; ја сам тај тарији од свију Беркаса! Знате, ми Беркаси нијесмо дуговјечни!

— Теби се не може вјеровати!

Антун му поврну:

— Па не вјерујте!

Судији јурну крв у образе:

— Јеси чуо, ти!... Али се савлада. Грјешни Антун замуца:

— Ја... најпослије... не знам! Матица је у намастиру! Сви смо у њему крштени... Ја се, најпослије, не бих заклео да...

— Колико вас има, вас Беркаса старијих? настави претур, већ миран.

— А има нас, ето, тај фратар, па Баре, па ја, па Јосип рибар, па...

— Живите ли сви у Ребенику?

— Сви, шјор!

— А није ли један Беркас у свијету?

Факин се трже:

— Један?... у свијету?... јест! У Америци!

Тртак!

— Шта кажеш?

— Иван! рече факин гласније... Молим вас, је ли жив?

— Од кад је у Америци?

— Има већ четрдесет година! Молим вас, је ли жив?... О, света Дјевице, а ја га сањао недавно!

— Је ли вам кадгод писао тај Иван?

— Никада!

— А јесте ли иначе што разабрали о њему?

— Ријетко!.. Поњекад!... Је ли жив?

— Како си ти живио с њим?

— Ја сам га и прозвао Тртком, да опростите, јер бјеше кусаст!

Антун уздахну и додаде:

— Ја сам, господине, свој род љубио, а што су они сви губе, осим снахе Думке и Јосипа, зато нијесам крив! А с њим, с Иваном, нијесам се свађао. Зато сам Ивана често сањао, и увијек лијепо!

— Бог зна — доиста је умро!

— Умро је! потврди судија... Прије четири мјесеца умро је у Америци, у једном великом граду! Дошло је писмо од нашег конзула одонуд!

Антун обори главу и узрујан започе:

— Бог да му душу прости!.. Зарадићу и платићу му за душу један помен, јер знам да оне наше рђе неће то учинити!.. Молим вас, шта пише конзул, — је ли наш Иван умро у биједи?

— Напротив, оставио је велико имање, — готовијех дванаест хиљада долара, а то чини око тридесет хиљада фијорина.

— Гледај ти! узвикну Антун.

— А шта си му ти? Како сте род?

— Брат од стрица!

— Дакле, најближи.

— Не! Ја сам му исто, што и фратар и Јосип и Думе!... А је ли имао дјеце?

— Није се женио!

— Хо! А онда?

— Наредио је писмено да доходак од тог имања ужива онај Беркас, који је најстарији по годинама.

Антун разјаши уста.

Судија настави:

— Дакле, ако си ти најстарији Беркас, примаћеш од сада мјесечно сто двадесет фијорина!...

Факин поблиједи, — једва изговори:

— Ви... шјор... шалите се са сирوماхом!

Фортис, поново љут, викну:

— Нема шале у суду с таквим стварима!... Сви ћете Беркаси бити позвани, па ће се по крштеницама одредити нашљедник! Јеси ли писмен?

— Ја, запита Антун, узрујаним гласом, а крв му се врати у лице и очи му синусе... Ја нијесам писмен, а то је... видите, то је оно..., а они јесу!

Претур га стиша:

— Не бој се, све ће бити по правди и закону! Сад иди!

Отварајући врата, Антун њима одгурну Борка, који прислушкиваше. Антун стрча низ степенице и сједе на најдоњу. У глави му лунаше, у грудима га заштиваше, осјећаше умор, као на крају дана, кад износи вреће соли са брода! Кад се обазрије, а то Борко силази, кезећи се.

— Антуне, болан, ке нова? Њешто сам чуо! започе Борко пријатељски.

То освијести факина. Сјети се претурова питања: је ли писмен? Хтио му је одговорити овако: „Ја писмен нијесам, а знам зашто питаш, и шта смишљаш, — знам да ћете, ти и моји писмени рођаци, покушати да измијените тестаменат, али све тога ми Антуна, узмите се на ум! Знам ја вас, господу! Двојица су господа у моме роду, и они су од нас најгори!

Борко, сишавши, настави:

— О, о, о, чудне новости! Па честитујем, Антуне брате! Колико оно бјеше, рече претур? Доходак од дванаест хиљада долара! Није шала! Господин човјек Антун Беркас! Како се добри Бог стара за добре душе!

Факин посумња, да су судија и тамничар договорили, — да је сваки од њих узео на себе њеки

дио плеткарења, како ће га згодније преварити! Дође му да „старом Пупавцу“ сатјера у грло оно њеколико пушљивијех зуба, али се трже, јер помисли да би им баш добро дошло, да он падне тамнице! Ко зна? Могуће је да би му Пупавац дао у јелу или пићу мало млетачког „беверина“! За то се прекрсти и побјеже.

Од суднице до велике ложе (старинске опћинске зграде), куда иде главна градска улица, тјескобна, са високим кућама, а једина права, Антун се упути са затуреном капом, звијерајући лијево и десно. На тргу, гдје се сучељавају величанствена старинска саборна црква и „ложа“, не бјеше никога; сунчани зраци одсијаваху са плочника у Антунове закрвављене очи, те изгледаше трештен — пијан! Одатле пође још брже и дајући маха својој навици, кад је узрујан, започе гласно говорити сам собом:

— Не вјеруј никоме, а најмање својима! До сада нијесу марили за мене, а од сада, ако ово буде истина, жељеће ми смрт!... О, Боже, може ли ово бити истина!? Ја, ја, Антун факин, постајем богат човјек! Ја, пијем рума, најфинијега рума, јамајке, колико год хоћу и пушим цигаре вирђиније и могу устати кад хоћу, лећи кад хоћу, свратити у коју хоћу кафану и гостионицу! Имам и слугу, а држаћу га, да му сви други завиде, да се свуда хвали: „Е господара као мога нема у свијету!“ Јер у добру је ласно добар бити!... Па онда, брате си ми мој, поклањаћу цигаре факинима! Зашто не? Баш Јерети и Крљугу, којима сам често отимао мокуле (кусатке)! Они ће се онда чудити и говорити: „Гледај ти, молим те, шјор Антуна, како се он не стиди својих старих другова!? Е, валај, право је што је Бог погледао на њега!“ — А зашто не бих помогао, особито оне, који су са мном патили, а никад ми зла не пожељеше? Та лако је бити добар у добру! А зашто нијесу добра господа? Зато што се не боје Бога, — него њеки кажу да га и нема! Пи, на њих! ...Носићу се, што се каже, као сердар, љепше него

Јаков Бервић! — Помисли, бољан, на мени капа новишата, кружат од свиле са сребрним пуцима, свилен пас, гуњ опточен! Јер, не бих обукао лацманске хаљине, па да ми цар нареди!... Е, а обућу? Ништа није љепше, него ићи бос, али, кад се мора друкчије, онда мора се! Носићу левантине од црвене коже, какве су носили стари Ребеничани!! Бићу обријан и чист вазда, да се женске обрћу за мнош! Ех, вјеру му, што нијесам млађи десетак година, па да се и оженим! Знам да бих могао и овако, али, не би било добро!... А, рецимо, што не бих ја, рођаче и комшијо и пријатељу, одшетао до Тријеста? А? Што кажеш ти на то? Нека те виде! Сједим, рецимо, пред Старом Берзом, сркућем кафу и пушим, а они ме само гледају и шапућу међу собом: „Њекакав далматински бакоња!“ А идеш, рецимо, по корсу, између оне латинске ситнадије, а она цврка: „Цвр! Цвр! Што су ти наочити људи ови Далматинци!“... Право кажеш, комшија, отићи ћу, па ма потрошио и... и... четрдесет фијорина! — „Зар тако да бациш четрдесет фијорина!? А као факин цијелога љета нијеси могао толико зарадити! Зар није боље тај новац поклонити нашој Думки, јадној Думки, којој отпадоше руке од разбоја!? Збиља, ја се још не сјетих Думке!... А луда главо, Антуне, ти си заборавио што је најглавније, нијеси купио кућу! Камо ти кућа, смрдљива факинчино! Зар ти не би доста хладне и влажне јазбине, у којој си ноћивао? Е, јеси гвозден, кад те мемла досада не поједе! Право кажеш, побратиме, да сам будала!... Куд ја одох чак у Тријест, а за кућу се не постара! Купићу је, брате, откупићу ону што је била ђедова! Начинићу камара, начинићу пергуо (балкон) на другој страни што гледа на море, и ту ћу с вечера пити хладно вино, и зором гледати како се звијезде гасе!... Па онда, суботом у јутро, кад навале просјаци, дијелићу им сам — ниједноме мање од два шолда! Јер, лако је бити добар у добру!...

Као што слап хладне воде угаси жеравак, тако хладни поглед Бара Беркаса, бакалина, угаси ус-

пламтјелу машту Антунову! Јер Антун у снџевању на јави, не видећи већ ништа пред собом, бјеше стигао пред рођаков дућан на обали, а он, „Подрипало“ (како га Антун зваше), шеташе пред вратима. Бјеше малог раста, сиједих бркова, отромбољених образа, жуте боје, очију као у мртве рибе! Бакалин застаде и рече као за себе, али гласно:

— Већ је смрдљивац пијан, па иде да одспава!

И Антун застаде и рече:

— Бум! Прснуће бомба и учиниће: бум! бум!

Па сврати к њеком сусједном трговцу и измоли од њега фијорин у зајам. Одатле брзо стиже у старински фрањевачки манастир, гдје се, у тријему, у хладовини дебелијех зидова, угодно разгали. Њеко ђаче, сједећи на каменој клупи од клауистра, гледаше у књигу и мрмљаше. Он довикну факину:

— Није ваш фра Ловре у манастиру!

— Тражим пароха фра-Шерафина, рече Антун. — Је ли он горе?

— Фра Шерафин је у својој ћелији!

— А сад опрезно и понизно! заповједи Антун сам себи, пењући се уз камене стубе.

Парохова ћелија бјеше на средини првога доксата. Врата бјеху отворена, фра Шерафин шири но дужи, необично висока и јајаста тјемена, црнијех, повијенијех обрва, сјеђаше за столом читајући новине.

— Ке нова, Беркасе? запита он.

Антун, градећи се задихан и сустао, већма него што бјеше, започе:

— Хваљен Исус, припоштовани! Послао ме шјор претур и заповједио ми је: „Хајде, каже, одмах ка пароху, фра Шерафину Духовићу, нека извади твоју крштеницу.“

— Ну, ну, учини дебељко. — а шта ће му твоја крштеница?

— А шта ја знам, мој добри оче! Заповијед је заповијед! Тако рече и још додаде: „Иди што брже можеш, да си ми овдје у једанаест ура!“ И још ре-

че: „Поздрави ми фра Шерафина, ако је у каквом другом послу, нека све остави, па нека, мени за љубав, одмах напише твоју крштеницу, јер треба у суду.

— Е—хе! учини фратар, посматрајући оштро факина, али Антун диже очи ка таваници и настави:

— Најприје ме је претур питао, ко је мој парох, па кад му казах да сте ви, онда све тако рече: И поздрави га, вели.

— Е—хе, понови фра, штипљући големи подвољак, што потраја неколико тренутака, који се Антуну учинише дуги као часови!

Па удари у лукавство:

— Сад, мој добри фра Шерафине, ако нећете да напишете крштеницу, а ви ми дајте цедуљу за претура, да му је однесем, да мене не криви!... Ви знате како је напрасит!

— Ехе, ти мораш знати зашто њему треба твоја крштеница!... То-о-о-о није чиста ствар!

— Кажем вам да не знам! Кога ће врага мени крштеница, — нијесам за војску, ни за женидбу, а, хвала Богу, ни за болницу! Радије бих попио то, што се плаћа за крштеницу, то ви добро знате! И шта ја знам шта претуру треба, — зар се ја с њим разговарам, као с мојим паром? И, опет вам кажем, ако нећете, мени је свеједно, само ми дајте написмено, да не одем у шљепић, ни крив, ни дужан!

Шерафин устаде с натегом и отиде пред полице, у којима лежаху пароксијске књиге.

— Знаш ли које си године рођен? запита, још једном омјерив га погледом.

— Чини ми се, припоштовани, да сам рођен осамнаесте!

— Зар си тако стар магарац? То не може бити! Антун начини сладуњаво лице:

— Старији сам од фра Ловре, а видјећете, старији сам и од Баре!... Нађите Антун Беркас квондам Петар!

— Квондам, квондам, квондам Таво! вели фратар, и преврну њеколико листина, па застаде на отвореној страни и заврти главом:

— Збљља си рођен осамнаесте, на дванаест ђуња, уочи светог Антуна! Е—хе, ко би то рекао! Шездесет и двије пуне године! Баш си стари кењац, а на очи си много млађи!

Антун се осмјехну и запита:

— А молим вас, које је године рођен наш фратар Ловре?

— Двадесете!

— Двадесете, а нема већ ниједног зуба у глави!... А Баре?

— А није ни он баш млад! Дошао је на овај грјешни свијет двадесет прве, у новембру!

Антун једва савлада своју радост, па поче мудровати:

— Боже мој, оче, јадан ти је данашњи нараштај! Кад помислим да сам ја данас најстарији Беркас!...

— Јеси ли донио биљег од педесет шолди, колико треба за крштено писмо?

— Нијесам, припоштовани! Молим вас као доброг оца, нека отиде да купи њеки од ваших слугу, — јер сам сустао!

— Чек, чек, чек, може бити да имам ја још. Ево га, добро је! Е—хе! Е—хе! Дај новац!

Кад парох приљепи марку и прими форинту, поче писати. Антун стаде разгледати око себе. До полице бјеше фрањевачки креветац, покривен зеленијем покровцем; лијево, до стола, бјеше велико дрвено распеће. Кад се факинов поглед сукоби са самртничким погледом Исусовим, истом се онда сјети да се није ни Богу захвалио, ни поменуо преминулог брата. И скрушено, топло, како већ Приморац чини у наступу побожности, стаде се Антун у себи молити.

— Ево ти крштеница, рече Шерафин, а ево ти ресто!

Антун узе писмо и тури га у грудњак, накашља се и рече:

— За тијех осталијех пет шестица реците малу мису за покој душе мога рођака Ивана Беркасе. квондам Вилипа, који је умро у Америци.

— Штаа? Како? Е — хе! поче фратар, устајући... Какве су то ствари, а!? викну, а његове чудне обрве одоше на више.

Антун изврну длане и изразом савршене безазлености, рећи ће:

— Молим вас, чему се чудите? Дознао сам, да је мој рођак Иван Беркас умро у Америци, те му плаћам мису за душу!

— А сада то кажеш, е — хе, најприје иштеш крштеницу, па плаћаш мису за рођака, е — хе! А, је ли ти претур казао жалосни глас, е — хе!... Да није...

Прекиде га Антун с подругљивијем осмијехом:

— Мој добри фра-Шерафине, све ћете разумјети наскоро!.. Сутра ћу доћи на вашу мису! Боже здравља и вама и мени, биће још миса, малих и великих!

И изиде, оставив фратра забезекнута. Кад би у дворишту, махну главом и похвали сам себе:

— Е, ово ти је добро испало, шјор Антуне! Тако треба са господом, као и они с нама, лажи и мажи! А сада иди право ка Думки, с којом се не треба претварати!

Али гле! онај трговчић, сусјед „Подрипалов“, који мало час даде у зајам фијорин Антуну, сав узрујан, искочи пред дућан и пита га.

— Је ли истина што се чује по граду?

— Шта? запита Антун, мрштећи се.

— Ма, болан, да ти је остало од некога из Америке велико благо?.. Сав град већ зна! Разгласио је тамничар. Дакле, истина је?

Антун уђе у дућан, исприча шта бјеше дознао од судије, па узе на вересију ракије и ствари за јело мноштво, које отпрати к удовици Думки Беркасовој.

Думка је прала и крпила Антуна бесплатно, осим што би кадгод примила од њега чашу вина.

Имала је своју кућицу; на горњем боју бјеху два прегратка, у једном разбој, у другом ложница њена и кћери јој Јеле.

Удова бјеше стасита, снажна жена од четрдесет и двије и три године, црнијех очију и косе, бјелолика, природно достојанствена. Имађаше особито лијепа уста и врат. Јела, растом и држањем личаше на матер, а лица бјеше неправилна.

Обје га дочекаше, као два знака питања. Шта то значи, толико јело и пиће — права гозба? Од куда то?

Антун нареди цури да оструже срделе, па кад се она врати, започе причање. Започе из почетка, давши и почетку почетак, — причајући шта је мислио и радио у зору, кад устаде. Уживао је посматрајући на њиховим лицима трагове својих ријечи! Па заврши:

— Ето вам шта је јутрос било и како је било, а хоће ли Бог дати да се ово обистини, онда ћемо одмах удати Јелу! Даће стрико мало прџије! У добру је лако бити добар!...

Разумије се, да је сав Ребеник говорио о необичном догађају! Разумије се, да је било и зависти и досјетака, на примјер: како ће рум и вино поскупити!

Брујао је Ребеник неколико дана, али Антуна нигдје не бјеше видјети; по цио дан рибао је на пучини са рођаком Јосипом, докле га суд не позва.

Најпослије, двадесетог дана, претур позва свијех петнаест Беркаса. Лако је било утврдити да је Антун Беркас, квондам Петар, најстарији од свих Беркаса, те да ће он, према завјештају Ивана Беркаса, који је умро у граду Лими (Перу, Америка), до краја свога живота уживати доходак од дванаест тисућа долара, а послије његове смрти, то ће право пријећи на најстаријег Беркаса, и тако ће бивати докле у Ребенику буде Беркаса. Након часа, изиђоше из суднице покуњени, а веселог Антуна дочекаше другови факини са: живио шјор-Антун!

Додајмо да је Антун био увијек по својој жељи, да је дуго живио, да је добро удао синовицу, Думкину кћер, да је преживио и фра-Ловра и Подрипала, те имао за пресумтивног нашљедника другог и туђавог Јосипа — и тијем смо казали све што је за собом донијело нашљедство покојеог Ивана Беркаса Тртка!

СНАГА БЕЗ ОЧИЈУ

За вријеме херцеговачког устанка (1875) Васо Горчиновић, кожарски трговац у Дубровнику, могао је имати око педесет година. Васо је био родом из Херцеговине, из требињског кадилука, па као дијете побјегао је од сиромаштине у Град, гдје је најшрије послуживао њеког земљака, кожарског трговца, па му постао шегрт, па с временом калфа, па с временом ортак, па с временом наслиједио га, што није риједак случај међу херцеговачким трговцима по Приморју. Васо се није женио, као ни његов господар и добротвор. И многе навике Васо бјеше примио, од господара, на примјер, да се сам дуго шета, да сусреће Херцеговце који силазе на пазар, да оштро држи све постове, да се увече дуго Богу моли, да у магази свети водицу четири пута у години, да много дијели сиротињи, да не једе јагњетину прије Ђурђев дана, итд. Васо бјеше осредњега раста, широких плећа, дугачких образа, са благим изразом, великих просиједих бркова, који малко заоштраваху мекоту црта. Носио је „тијесно“ одијело, али увијек црногорску капу, а у руци јаку дреновачу. Имао је момка у магази и кувара, обојицу Херцеговце. Како се често вечером у његовој магази скупљаху херцеговачки трговцићи и радници Дубровчани, прозваше Васа „предсједником влашкога концилијабула“; пошто букну устанак прозваше га „војводом“. Међу његовим земљацима владало је мишљење да је остао „чист као од мајке рођен“, те да с тога његова молитва или клетва има пријема у Бога!

У исто вријеме кад и Васо Горчиновић кренуо се из завичаја његов брат од стрица Мићо Гор-

чиновић. И тај је послуживао годину или двије по Дубровнику, али је био немирне нарави, небојша и кавгаџија, те се није могао скрасити ни у трговини ни у занату. Зато ступи у аустријску војску као добровољац. За много година Васо није имао никаква гласа од рођака. Истом по свршетку талијанских ратова, прими од њега писмо којим му јавља да је постао официр. Послије су се дописивали по једном по два пута у години, што је трајало њеких двадесет година. Најпослије, капетан Мићо Горчинич пише брату из њекога гарнизона у Галицији да је добио „јеђупатску болест“ у очима, која се не може излијечити, због чега мора у пензију. То је било крајем зиме, а почетком прољећа капетан Мићо стиже. Лако је замислити како је било рођацима при првом састанку, након тридесет година откако се растадоше као дјеца!

Мићо је био веома крупан. Врат, мишице, груди, бијели збијени зуби, густе риђи бркови под кукастим носом, све то одаваше необичну мушку снагу. Главно му је обиљежје било, на први мах, што се много смијао. Свака ситница могла га је навести на смијех, а то даде Дубровчанима повода да мисле е је капетан мало ударен. Чувени дубровачки филозоф онога времена, Дум Иван Стојић, једном пред кафаном, кад је била ријеч о томе, рећи ће:

— Може бит', да је ударен, а опет може бит', да ти човјек има баш од нарави моћ, којом свачему ухити смијешну страну! Јер све на свијету, почињући од Бога, па до онога што може зимислити њеки офичо у пензиуни, има своју смијешну страну!

Разумије се по себи да се рођаци не раздвајаху. Капетан се настани у кожара. Заједно су шетали и у кафану ишли. Више од једном у шетњи Васо би чуо, иза леђа, оваке опаске:

— Ма, богарети, откада је војвода Васо тако спиритозан (духовит), да му се они рођак смије ко махнит?

— Може бит' да је баш рођак спиртозан, па се смије Васу...

Пођекад би капетан сам сједио пред кафаном на Берсаљама. Ту је, такође осамљен, често сједио њеки младић Циво Дорић, правник, син једнога обућара из града. Једном капетан замоли младића да му да новине, пошто их он прочита, на што се ђак учтиво приказа:

— Господине капетане, допустите да вам се прикажем, јер вас високо поштујем!

Капетан устаде и рукова се са Цивом.

— А, мило ми је!... А ви ме поштујете? Па удари у смијех.

Младић је ђутке посматрао војника. Густа, кратко подшишана коса, кратко ошишана брада и упредени брци, немаху ниједне сиједе. Циво замишљаше све страхоте, кроз које је тај добровољац морао проћи, докле је од неписменог младића постао капетаном.

— Дакле вам је мој рођак Васо већ причао о мени? Започе капетан скинувши црне наочари и бришући убрусом црвене очи.

— Та у граду се зна доста о вама, прихвати младић... Видећи како и ситница голица капетана на смијех, Циво се сјети теорије каноникове, да тај човјек, мимо остале људе, врло брзо види смијешну страну, а, може бити, њу једину и види!

— Е, то ти је мало мјесто, гдје свакога свашто занима! додаде капетан. Мој господине, ја сам ти прошао кроза сито и решето... Ха-ха-ха-ха, прошао кроза сито и решето!... Како може човјек проћи кроз такве ствари!?

Послије тога предговора, капетан започе свој животопис, зачињајући и жалосне и смијешне и озбиљне догађаје својим вјечитим смијехом. Цијело ратовање у Италији издржао је без прекида; затим рат педесетдевете године; па дански рат, шестчетврте године; па пруски рат, шесетшесте године!... Било је страховитих призора, о којима је го-

ворио истим тоном, као што је причао, на примјер, како је радо пушио виргиније цигаре, све док му их љекари не забранише.

Еле, за пола часа капетан исприча Џиву цио цјелцат свој живот. У осталом, очевидно, он би се тако повјерљиво разговарао ма с ким било, који би први наишао. Млади човјек доби утисак да је ветеран здрава, српска душа, непокварена касарнским животом кроз толики туђ свијет, — памет без велике дубине, но која је појимала многе љепоте! Капетану се не измаче ни једна ријечца срџбе због малог унапређења, због тога што му при отпусту не дадоше војено одличје. Из тога причања особито дарнуше Џива њеке опаске, као на примјер: „И тако, мој млади господине, ја ти у животу никако уживао нијесам, *сјем очима*, а сада, ето, хоћу и њих да изгубим!“....

Послије три недјеље, Мићо се исели од рођака, и ако је овоме то криво било; узео једну собу код њеке удовице на Пилама, ручавао је и вечеравао код свога рођака. Јутром су заједно ишли изван града и дочекивали земљаке, па онда би капетан сам отишао до Гружа и вратио се до поменуте кафане. По читаве би сате сједио непомичан, са малко извраћеном главом, али, чим би му се когод придружио, одмах би почео свој трохотни смијех. А познао се бјеше са филозофом каноником, са старим властелином Борићем, и са многим другима. Особито му мило бјеше друштво старог обућара, Џивова оца, који се једино сјећаше капетана као дјечка.

Једне недјеље Васо позва и Џива на ручак. Капетан је сједио у прочељу. Домаћин и његов момак са стране, а оба се држаху према њему као кад је први пут сједио за њиховим столом.

Џиво опази да је та претјерана пажња досадна капетану. А он најзад и рече:

— Ма, богарети, (да речем и ја по дубровачку) зар сам ја какав размажени господичић, те ме толико мазите? Зар сте заборавили да сам се отхрањивао профунтом?

Јако а питко конавоско црно вино учини да Циво први даде маха препуности свога срца и извезе здравицу капетану, називајући га „јунаком Кустоце, Солферина, Садове“, мучеником осјећања дужности, који је чак свој очњи вид на коцку ставио, да се не огријеша према човјечанској дужности. — „Јер, да је наш дични брат послушао савјет љекара, те отпустио болесног свог слугу, не би му прионула грозна болест која га мучи!“

Затим се Циво занесе у дјетињство обојице рођака, напомену јунаке из њихова братства и племена, заробљену Херцеговину и њезине наде, истакну чудну судбину, која је браћу на четвртину вијека раздвојила неизмјерним просторијама, па их, „под јесен живота“, опет саставила, да се до краја живота нагрију на сунцу братске љубави!

Васо је плакао од ганућа, а Мићо се грохотом смијао. Па обојица, раздрагани, почеше се сјећати давне прошлости, па открише намјеру коју су догле крили, — чим почне јесен, отићи ће заједно у Херцеговину и задржати се докле капетан потпуно не оздрави.

— Јер, треба да знате, рече капетан Циву, — као што у Бога вјерујем, тако вјерујем да наше бабе знају много штошта боље него ли љекари! Ја сам запамтио како је њека наша баба лијечила баш од очних болести. Дође боник, лежи у мраку код бабе и она га запаја само сурутком, која човјека иструже, то знате, те јадник богоради да му се да, дајбуди, мало каше. Аја! Баба не да ама ничега „крушна“. Најзад, једнога јутра, посаде боника на ниску столицу, покрију га по глави, а баба поднесе једну велику чинију с водом. У чинији је тиква, у тикву удјенута запаљена свијећа, и баба, мрмољећи њешто, почне бацати траве на пламен. Дим од трава уједа очи боника, и он стане јечати и хоће да скрене главу, али га двојица чврсто држе. И, вјерујте, не прође два три минута, а из очију почну падати на свијећу и на воду као бијели кончићи!

То су све првићи. А и љекари кажу... зову их... како оно? који на њеки начин „сочињавају“ гнијезда у очима.

Одједном Васо, ударивши песницом о сто, викну:

— Чујеш, брате, триста му јада, што сам ти рекао на тријезно, у четири ока, то ћу сад поновити на „пјано“, пред овим нашим пријатељима!

— Ај, ај, вели капетан и удари у смијех.

— Шта ту „ај, ај“ по швапски, триста му јада, вели, Васо, — пипајући по шпазима... Шта ту... на! и пружи му крајцарицу.

— Батали! рече капетан.

— Држ' то, кад ти кажем, нека види овај Латинин шта може „Влах!“ Ја како, Влах, Србаљ... Дела, молим те, онако у два маха... ви то нисте знали, Циво?

— Не знам о чему је ријеч! вели младић

Капетан узео крајцарицу и преви је међу прстима. За тим устаде, раскорачи се, па је преви на другу страну и преломи је у два комада.

— О, брате, каква је то баш снага! викну младић у чуду.

— А, шта сам ја рекао, а? прихвати Васо... Шта њему фали? Оно, рецимо, што њему фали, имам ја. Ја сам стекао, ја сам господар, па мирна Крајина! Дакле, триста му јада, шта ту вазда, него нека се мој брат Мићо ожени, па ето му куће, ето му.

Циво и момци заграјаше, куцајући се с њим.

— Зар није грехота, настави Васо, да од оваког јунака не остане порода?

Капетан брисаше наочари, па кад их натаче, на његову се лицу појави болни израз. Васо и Циво постајаху све више одушевљени, а он је ћутао.

Најзад изидоше сва тројица.

Бјеше дивна ноћ. На чивитастом небу трепераху безбројне звијезде. Нигдје свијеће по господским древним дворовима; нигдје живе душе по глатком Страдуну, по коме одјекиваху њихови кораци.

— Дубровник спава дубоким сном под тежином своје прошлости! шапну Џиво.

— Ох, ала штипље, ала штипље! рече капетан.

— Очи? Је ли? пита младић.

— Ништа, триста му јада, проћиће! вели Васо. Жив човјек све поднесе, особито човјек као ти што си, така снага! опази Васо.

— Снага, ја! прихвати капетан... Снага без очију! Ха-ха-ха!

И њеколико пута понови тај израз, докле га допратише до куће.

Већ сутрадан чу се да се устанак шири на југу. Настаде страх по Приморју, какав се није запамтио од времена француске најезде! Оба рођака иђаху и даље на јутрење шетње, да ишчекују гласнике.

У „влашком концилијабулу,“ у Васовој магази, сјем пређашњих чланова, почеше долазити још: капетан, Џиво и њеколико млађих Срба католика.

То је трајало од прилике двије недјеље, докле устанак не ухвати и требињски кадилук.

Мало помало, појавише се и сувише очевидни знаци да аустриске власти радо гледају догађаје на граници, а то охрабри патриоте, те почеше грајити... Па не прође много, а власти почеше отворено потпомагати устанак...

Дуж цијелог Приморја образоваше се одбори; установише се болнице за рањенике; поплавише прогласи, којима се позивље омладина да се придружује устаницима; новине почеше нападати на Србију и Црну Гору, што оклијевају, кад, за три до четири недјеље, вјековно питање може бити ријешено!

Васо и Мићо постадоше сасвим други људи, — подмладише се, управо подјетише се, изгубише сваку опрезност, сваку мјеру!

Најбоље се може приказати ондашње стање духова и ступањ српске наивности, овим ријечима капетановим, што их изрече једнога вечера у „концилијабулу“. Вели „Снага без очију!“

— Сад већ и ја видим истину! Работа је договорна између Русије и Аустрије! Аустрија ће пристати да зарате Србија и Црна Гора и, ако устреба, загазиће и она у рат, да се створи велика српска држава! Не знам каква ће њој за то награда бити, али, зацијело, тако је!

Устаници почеше слободно прелазити на аустријско земљиште, а Турцима је Аустрија чинила свакојаке сметње! Затијем настаде још веће чудо, — дођоше добровољци из Црне Горе и Србије, па дођоше у помоћ и гарибалдинци из Италије! Гарибалдинци, до јуче проклето име међу Аустријанцима, почеше гомилама долазити под Дубровник и Боку! За њима наиђоше добровољци руски, чешки, словеначки. Еле, настаде права „вавилонска кула“. Бесарски полицајци друговаху са добровољцима и устаницима. Повољне вијести са бојишта свечано се објављиваху, — бесарски комесари братимљаху се и весељаху са патриотама!

Џиво, са још неколико млађих људи, бјеше се договорио да иду. Уочи поласка цијелог је вечера сједио са капетаном пред кафаном, али не само што не каза своју намјеру, него се навлаш владао тако, како ће се сјутрадан јаче истаћи његово прегаоштво. Кад, по обичају, испрати капетана до куће рече му:

— Лаку ноћ, капетане! Збогом! Може бити збогом за навијек!

Капетана спопаде његов горопадни смијех, а младић, увријеђен, најбржим корацима отиде својој кући.

Сутрадан, у зору, пред градским вратима бјеше на окупу четица младих Дубровчана и четири Руса. Њеки имађаху револвере, њеки старинске пиштоље, кремењаче; сваки је још имао у торбици цебане и хљеба.

Руси бјеху шарено одјевени; било их је са црногорским гуњевима и руским кафтанима, са далматинским капама и јечермама; али сви бјеху снабђевени острагушама.

Четица се упути требињском цестом, а кад стиже на Појило, дочека је човјек чудна изгледа. На глави му бјеше црногорска капа, на ногама опанци и широке шарене назувице, у које је увио плаве официрске панталоне. На њему бјеше блуза, а сабљу по козачки објесио преко груди; око струка широки кожни појас; на боку, у силају, револвер и ловачки нож.

Он стаде преда њих извративши малко главу и приказа се:

— Пенсионовани капетан Горчиновић! Желим вам бити друг, ако ме хоћете?

— Капетане! викну Циво... Дакле...

Сви се руковаше с њим и одмах се упутише. Руси запјеваше: „По чувствамъ братия мы съ тобою — пјесму декабриста.

Капетан се упути разговарајући се с једним руским официром, који је нарочито иступио из војске, да дође у устанак. Од осталих његових земљака, двојица бјеху ђаци, тројица племићи и један машиниста. Од Дубровчана бјеху Циво, један дрво-дјеља, један властелин, један богослов, један опанчар, један кафански момак и један мрнар!

Кад скренуше са колскога пута пречцима, на граници херцеговачкој, капетан се поче спотицати.

— Еј, рећиће он, као у шали, — прије тридесет и њеколико година скакао сам ја овуда као коза, а сад!... Ко би икад рекао, најпослије, да ћу ја видјети ове стране!... Ха, ха, баш их лијепо видим!

И он сједе на камен, па обриса дланом сузе, које роњаху испод наочари.

Пред вече стигоше под манастир Дужи, који бјеше у рукама устаника.

Око манастира, у порти, по доклатима, у различитим гомилама и положајима, видјеше што се ни у сну не снива! Готово све ношње јевропске бјеху заступљене, чујаху се готово сви јевропски језици, — било је ту калуђера са камилавкама, људи у шумадијској ношњи, Црногораца, Гарибалдинаца са црвеним кошуљама и фантастичним шеши-

рима, Руса у црногорским гуњевима и са далматинским црвеним капама! Сјем тога, ту се могла одабрати најљепша паноплија, која би престављала развитак оружја! Било је шешана, кремењача, цеввердара, средњевјековних „тромбуна“, острагуша, пиштоља, револвера, сабаља, чак и копаља! Али, било их је доста без икаква оружја. Новодошли снебивали су се због немарности, којом су били прихваћени. Капетан Мићо, пропитујући за војводу, пође пред њима, да се прикажу.

Војводин момак поведе их у манастирску трпезарију, гдје, усред великог дима, нађоше још десетак главара. Један омален, млад човјек, јеврејског обличја, усред општег ћутања, писао је њешто.

Војвода, послѣје њеколико обичних ријечи, рече:

— Шта да вам кажем, кад ето видите и сами! Ето нема ни оружја, ни цевбане, ни реда!

Онај руски официр исприча како је донио доста новаца, те се може набавити што буде требало.

— Новца имамо доста, рече војвода, али каква вајда кад реда нема, нити га може бити!... У осталом, разговараћемо о томе касније, а сад опростите, јер ево имам журна посла...

Руси отидоше да потраже своје земљаке, капетан Мићо да нађе своје братственике Горчиновиће, Џиво се придружи Шумадинцима које нађе подалје од манастира, на једној јутрини, гдје се бјеху окупили око једног младог тамбураша. Сви махом бјеху весели, баш као и њихови другови гарибалдинци. Брзо се познадоше. Тамбурашу бјеше име Влајко Шапчанин...

Истом у сумрачје сјети се Џиво капетана, те га нађе у порти, гдје се живо разговара с једним средовјечним, крупним Гарибалдинцем. Око њих посједало десетак Талијанаца, те слушају препирку, која се водила у истом талијанском жаргону... Разговор је био стратегијски и као да се тицао напада на Требиње. Талијан је падао у ватру, бранећи своје гледиште, и уза сваку трећу ријеч, ви-

каше: „Ала ја вас увјеравам, кептене“, — зашто ли га зваше „кептемом“, кад се талијански каже „капитанијо?“

Мићо, Џиво, богослов, властелин, каванар, мрнар и опанчар, преноћише поред огња са Шумадинцима. Влајко Шапчанин одликовао се не само као тамбураш и пјевач, него и као велики ђаволан.

Пред зору диже се велика граја. Сви поустајаше и пођоше, не знајући ни сами куда, проглушени различитим узвицима у више језика.

Заузеше положај на падини једнога брда. Кроз маглу назирало се Требиње, а под његовим бедемима комешао се људски мравињак. Дознадоше да се то брдо зове „Тројичина Главица“, и да ће Турци покушати да заузму манастир...

Капетан сједе на пањ и лицем зарони у прегршт. Дубровчани стајашу око њега; Гарибалдинци одвојено. Шумадинци одвојено, Херцеговци и међу њима војвода... одвојено.

На један мах настаде прасак пушака и зачу се граја „напријед“. Па онда сви без одређена смјера и реда, почеше пуцати. Па се одмах поремети пређашњи распоред, а угледаше капетана на њекој њиви, одвојена од војске. Он се окреташе око себе, држећи сабљу у десној а револвер у лијевој руци. Близу њега лежаше њеко.

Ко би могао испричати све што је даље било! Али пред подне згрнуше се сви пред манастир, у забуни, у збрци, каква се једва замислити може. „Турци бјеху сузбијени“, тако је ишло од уста до уста, а на свакоме који то тврђаше, могло се познати да тако говори, што је од другог чуо! Говорило се да има око петнаест устаника мртвих... Сви Дубровчани бјеху живи, а одмах сви посумњаше да је капетан погинуо. Војвода изда наредбу да се сви устаници, који нису Херцеговци, разиђу, да се сутрадан рано скупе у њеко село на граници...

Лутајући тамо амо, Џиво дознаде од једног Шумадинца, да је погинуо Влајко Шапчанин на њекој њиви, гдје су били само он и онај „слијепи

капетан“. Џиву се стеже срце, јер је увјерен био да је и капетан свршио. Али, на Џивово велико чудо, на унутрашњим степеницама манастирским наиђе на капетана, који сјеђаше исто онако, као и прије боја. Џиво видје да су му панталоне испод десног кољена кржаве...

Младић викну:

— За име Божје, гдје сте? — Ви сте рањени?

— Није ништа, огребао се мало... Но, па шта је? гдје је војвода? шта ће се сад? зашто смо се на врат на нос повукли?...

Џиво му каза каква је наредба изашла. Капетан поблиједи и устаде, као разјарен лав. Њеко га претече овом примједбом:

— Та за Бога, ваљда војвода и остали Херцеговци боље познају овдашње земљиште!

Капетан се окрете саркастичним изразом и викну:

— Запљеват, што каже Рус. Запљеват на све! Хајдемо натраг!...

Дубровчани пођоше истим путем, којим бјеху и дошли.

Пошто се одмакоше, навалише на капетана, да му рану прегледају. Не бјеше опасно: зрно му је пробило лист од ноге, али, по свима знацима, не оштетило жила. Завише му рану како су умјели, па онда с доста муке стигоше у прво село преко границе, гдје ће се одморити. Капетан сједе под једним дрветом. Остали почеше претресати догађај, који им већ изгледаше као њеки сан. Сви су говорили у један мах, истичући сваки свој стратегијски таленат и пророчанства. Тврдо су увјерени били да ће до њеколико дана Србија и Црна Гора огласити рат Турској!

Случајно наиђе сеоски поп, те стаде слушати, и на један мах проговори:

— Каква Србија, каква Црна Гора! Наша ће војска заузети Херцеговину!

На те ријечи капетан диже главу.

— Чија војска?

— Па војска нашега цара, да чија? Да није то у изгледу, зар би фратри око Неретве и у Попову пољу дизали народ на оружје? Па зар би се и ви, као царски официр смјели мијешати, да није тако...

— Уф! викну капетан, хватајући се за главу, па се диже и лагано приђе попу, те га запита:

— Збиља, ви тако мислите?

— Него како? рече поп, веома зачуђен...

Капетану нађоше у селу коња, те пођоше пут Приморја.

Кад се мрак ухвати, капетанова огромна сјенка отегла се фантастична према обзорју. Погружени и ћутке иђаху младићи за њим...

Што се гушћи мрак хватао, капетан је на коњу све већи изгледао, докле, најпослије не доби такве сразмјере, да изгледаше њешто надприродно... И одједном се Циву учини, да оно не бјеше живи створ, да не бјеше „она снага без очију“, него да оно бјеше један символ снаге српскога народа, — снаге без очију!...

Сутрадан око поноћи, у једној соби официрског одјељења дубровачке војене болнице, пуцањ разбуди послугу и једнога љекара...

Људи дотрчаше и констатоваше да се убио пензионирани капетан Горчиновић, који је тога дана примљен био на лијечење!

ПОВАРЕТА

(СА ДАЛМАТИНСКОГ ОСТРВА)

Између града и острава стакли су море у одбљеску жарког сунца на западу. Ка острву мили чамац, у којем су двојица: један весла, други сједи на крми. И ако је тек почетак априла, сунце силно пече, те су скренули главе ка далеким брдима, од којих су њека још покривена снијегом. Чамац је гломазан; веслар је средовје ан, по изгледу више факин него поморац; на крми је младић збојит, препун снаге, у одијелу царскога мрнара. Кад се отискоше с обале градске, чича је питао младића: ко је и одакле је, колико ли је служио, познаје ли овог, оног од својих другова, па ућуташе. Јер млади острвљанин, Јурај Лукешић из Крапна, не бјеше изузетак међу својим земљацима, није био брбљив, ни наклоњен повјерљивости. Сједио је и пушио мирно, гледајући око себе ствари мирно: воду и ваздух.

Мало помало, острву се откри обличје; најприје угледаше шуму и у њој високу звонару. То се налази на једном крају острва, а на другом је село. Стољетна борова шума и манастир у њој одликује острво Крапан од свију осталијех.

Одједном поцрвење зреник иза Крапна, плискавице почеше пљескати по површини, а крупније рибе у већим томилама јурити мимо чамац. Тада се Јурај трже из свога дотле непомућена мира, те узе од старога десно весло.

У први сутон брод зарину кљуном у пјешчину пристаништа. У исти мах забрујаше звона на манастиру. Јурај искочи и остаде на мјесту, гологлав, у молитви. И стари веслар, прије но што ће се оти-

снути натраг, поздрави капом чувену „Госпу од Анђела“.

Брзим корацима упути се Јурај ка улици, која се може назвати главном зато што имају још двије, упоредне, много краће. Куће су све од камена, мрке од старине, на један и два боја, са осредњим прозорима и зеленим капцима; мало која да нема и педаљ дворишта, где је стаја за магаре и складиште лозе и трулог, ископаног чокоћа за огрјев. Да младић бјеше из каква далека краја, па да га је случај нанио на острво, морала би га језа обузети, што је село потпуно нијемо, што нигдје не види живе душе, ниоткуд људског гласа, као да је све куга поморила! Али је Јурај знао, да су готово сви његови земљаци на својим баштинама, преко мора, у селима Рожине и Јадртовац.

Његова кућа бјеше на крају главне улице. Он дође к њој с наличја; заобиђе је лаким корацима, и сукоби се с дјевојчицом од седам осам година, која стајаше на високом наслагају лозе, поврх зида од дворишта. Кад стаде према њој, као да је с неба пао, дјевојчица хтједе викнути. Мрнар шапну „Јоји“, стави прст на уста, па рашири руке говорећи:

— Хајд! Скоч! Хоп!

Мала му скочи у наручје. Прекидајући пољупце, Јурај питаше: „А шта радиш ту на лозју? А ди је ма?“

— М је у кужини, одговори Јоји, држећи га за руку и скакућући... А ти си доша! А ја сам скакала озго, јер је Миш река, да ја не смим скокнути!

Јурај је уведе у двориште говорећи:

— Не ваља с висине скакати! То није за дивојчице! А Миш је магарац, кад те на то наговара!... Хајдемо сад полако, полако, да се ма зачуди!

— Да је припанемо? шапну Јоји.

Јурај стаде на вратима приземне собе, која захваташе цијелу дужину кутњу. Два прозора напремасе бјеху широм отворена, те још бјеше доста видјела. Његове очи обухватише све; свака ствар бјеше на свом мјесту, како их је оставио, безмало,

како су их и његови преци оставили: полице са кујинским посуђем, два велика, орахова ковчега, дугачки храстов сто, над њим велики разапет Исукрст.. Јурјев поглед заустави се на контурама жене, која, тик огњишта, бјеше окренута лицем ка вратима. Јурај се накашља, жена се окрете, застаде малко, па се среташе између прозора. И викнуше заједно:

— Е по бога, Јурета!

— Ма! Драга ма!

Послије загрљаја, загледаше се једно другоме у очи, у модре, ситне, бистре очи, које по нашим острвима нараштаји један другоме предају, као год што предају и обле главе, округласте образе, радост живовања, јако вјерско осјећање, нејаку моћ мишљења и скучен број ријечи!... Јурјева мати, Луца, изгледаше као његова старија сестра, старија за десетак година, не више! Имађаху исти затупаст нос, кратку, заобљену брадицу, бијеле и румене образе.

Настадоше питања и одговори, која су почињала на „а“, као што то бива кад су острвљани узбуђени.

— А како си, ма?

— А добро, Јурета, како си ти?

— А добро! А ћа?

— А добро је и ћа!

— А Миш?

— А добро је и Миш!

Па онда се жена њешто намрачи, узе највећу треножну столицу са наслоном, па је привуче ка огњишту. Син сједе и узе савијати цигарету. Жена поче стругати рибице, које бјеху у кориту.

Луца се много нагну, а кад поново проговори, глас јој поста непоуздан, као да је веома уморна.

— А ти си писа да ћеш доћ... тако... до десет дан?

— А јес! приварио сам вас!...

— А био си око цилог свита?

— А не око цилог, али далеко, у Омерику.

— Видио си пуно паиза (земаља)?

— Пуно!

— И црних људи?

— И жутих!... А је ли јематва (берба) била добра?

— А ниј! Крупа обила винограде! Имали смо само тридесет барил вина и шес уља!...

Након трећег одморка, Јурета спусти глас:

— А ке нова?

Мати не одговори, он додаде:

— А ке нова с Марицом?...

— А ниј добра нова! одговори жена шапатам.

Јурета устаде викнувши:

— О, Госпе од Анђела! Шта је?

— А добро ниј, ниј, ниј! понављаше жена одричући главом, па се исправи и дубоко уздахну.

— За муке Исукрстове, ма, шта је? Је болесна?

— Била!...

— Ах!... Је... умрла?

— ...Је!

Јурета паде на столицу. Зелен у лицу, за неколико тренутака блесасто гледаше матер, па једва изговори:

— Је истина, ма?

— Је! — потврди она и обриса рукавом око. Дуго је младић јецао и узвикивао: „Ма, ма!“ Најпослије запита:

— А шта је било за ране Исусове?

— А злић (пришт)! На срид мишице изаша јој злић! Стари Матија водија је у град, код ликара, а он је одмах река: „Ниј добро“. Посли зва је бајалицу, а и она је одмах рекла: „Ниј добро“! Посли, Матија је чинија завит, иша је бос код Госпе од Анђела! Па ниш ниј помогло! Сутра је осам дан како њена липа младос труне у благословеној земљи.

— Јој!... А ти, ма, јеси ли ишла код поварете (сиротице)?

— Бог с тобом, јадно дите! Осим мене, нико ниј зна да си је изабра, па ни она, поварета, ниј то слутила!

— Јој!... А ти, ма, је си ли ишла код поварете
Јој, поварета моја, ниј знала да сам јој душу да,
а ја сам о њој увик мислија на мору! Ево, ја сам
јој јуче у граду купија и виру, ево на!

И уставши, извади из шпага кутију са златном бурмом, те је предаде матери.

Па опет сједе јецајући:

— Јој, ма, ја ћу умрити!

Луца стави бурму у свој дубоки шпаг од сукње и рече: — „Јеси ли ти кршћанин, или си жудија поста? Хоћеш ли против Бога?... Хајд, сад ће наши доћ! Срамота би била, да се дозна зашто тужиш, јер ниси поварету испросија, нити се зна да си то мислија, кад се из војске вратиш! Реци јој розарије за душу и хајд!...

Она узе суд с водом, те га поли, а он опра мало руке и очи, па изађе погружен и поведе сестру истим путем куда бјеше дошао.

Затече пристаниште загушено гајетама и проглушено грајом и њакањем магараца. Јер свака крапњанска гајета (барка која хвата више од тоне и којој је предњи дио покривен) носи на крову по једнога магарца натоварена дрвима.

Срце му се стеже кад у првом реду видје оца Маричина, Матију Танфару, са црном капицом, и двије кћери његове, са црним повезачицама. Забоље га јаче што га једна од њих познаде и рече: „Ено солдата! А, то је Јурета тете Луце!...”

То бјеше Паве Танфара, средња сестра Маричина, много налик на њу.

Пошто су сви забављени били извлачењем магараца, мало ко сврати пажњу на њега; али он летимично преброја све Лукешиће, Јаране, Танфаре, Пребанде и Јураге, и сву њихову чељад и сав њихов подмладак, те му дође да гласно зајаока и нариче: „А ди си, најлиши цвите крапњански, Марице Тан-

фарице! А ди је тебе из башћине, да чујем сребрн гласић твој, да видим вити стас твој, и оне црне очи, и оно било лице!“

Марко Лукешић везивао је гајету, кад му син стаде иза леђа. Стари сух, чврст човјек од четрдесет и пет година, вукао је за оглав њихова магарца Рижана, а Миш га је гурао у сапи. Узалуд је Јоји понављала: „доша је Јурета, ево га!“ — њих двојица не осврнуше се, докле Рижан под бременим не искочи на обалу. Тада Миш, живолазан младићак од шеснаест година, загрли брата, а Марко само се рукова с Јуретом, рекавши:

— Еј, по бога, импровижада (изненађење). А како си?

— А добро сам, ћа! одговори Јурета. А Миш нареста?

— А ка зла трава!... вели стари, па запаљеном кресавицом најприје освијетли лице Јуретино, па припали лулицу. Пошто одби њеколико димова, стави руку на раме Јуретино:

— А канда си пуно патија?

— А зашто, ћа?

— А зато што си пуно блид и очи су ти црљене! А мени је река Јурага, који је приј шест недиља, приј тебе доша из марине, да си здрав!

— Па, нисам пуно здрав од јучер.

Почеше пролазити мимо њих сељани, те и кроз мрак његово мрнарско одијело привлачаше погледе. Зачуше се узвици и питања: „А је ли то твој Јурета?... А је ли то наш Јурета? Ола Јури!“

Иначе не бјеше обичај Марков, да се тиска путањом. То је знао и стари Рижан, те кад се гомила удаљи, он пође сам.

Јоји и Миш узеше брата за руке, а ћа, грицајући камишић, поче сину причати о љетини, о радовима, о трошковима и о свакој ситници те врсте, која се десила за двадесет и пет мјесеца његова одсуства.

Луца их дочека пред кућом. На клупи бјеше земљани умиваоник и убрус. Дјеца одведоше Рижа-

на, да га растоваре и смјесте. Марко брзо свуче гуњ, грудњак и кошуљу, те наклони над умиваоником свој црни труп, на коме се истицаху сва ребра и пршљени у ртењачи. Он опра сапуном у једној води руке, у другој лице, у трећој врат. Кад му жена још испра и обриса леђа, он утрча у кућу, да пресвуче чисто рубље. То исто уради и Миш, кога је Јоји трљала по плећима.

На столу бјеше: зеља, пржене рибе, комун јечмена хљеба и врч беванде (разводњена вина).

Луца узе с ногу Исусових бројанице, те једне даде домаћину. Све петоро наврсташе се пред ликом. Домаћица изрече сама: „У име оца и сина и духа светог. Амен“. Па сви у један глас зачатише оченаш, па здравомарија, и остале молитве, које чине „розарије“. То је трајало од прилике четврт часа.

За вечером ћутаху. Луца гуркаше Јурету, који је покушавао да њеколико залогоја стави у уста. Марко је дуго жватао сваки залогој, наслањајући уморну главу на длан. Тек кад се први пут маши врча, погледа бистро Јурету, па онда жену и рече:

— Еј, по бога, шта се процидија и профинија овај наш! Ка госпојица! А чекај ти, док ти уклопимо мотику у шаке!

Сви се обредише из истога врча па, на миг материн, дјеца отидоше на спавање.

Луца донесе мањи врч и чашу. Кад наточи, видјело се да је чисто вино, црно и густо. Луца понови добродошлицу и испи пола чаше, па врч и чашу стави пред сина. У исти мах и отац метну преда њ лулицу, да му је напуни. И рече:

— Ти си ноћија у Задру и цилу ноћ пија! То се види! Па си се данас добро најија и у граду! То се види! Је?

— Што је, је! рече младић, осмејкујући се на силу.

— А кога сте врага ишли у Омерику?

— А шта знам ја, ћа! Тако. Дошла команда на хајд! Тако је приј нас ишла корацада (оклопњача) Марија Терезија у Устралију!

— И видија је црних и жутих људи — додаде мати, шарајући прстом по столу.

— А зар ти вирујеш солдатима? рече Марко, извративши главу ка таваници и зијехајући... Пуно лажу, бона!... А, а, а реци ти мени, колико си заштедија?

— Петнаес талира, ћа! одговори Јурета.

— А ниј пуно! — Роко Танфара донио је двадесет!... А, по бога, дај још једну, па да се спи!... А сутра, посли мале мисе, отићи најпри код стрица Јосе, па код стрине Марије.

— То се разуми, дода мати.

Ћа устаде и лењиво пође. Луца припали малу уљану лампицу и отиде за мужем.

Јурета се налакти. Озго из камаре поче допирати снажно ритмично ркађе родитељског пара, што је дошуњавало слику дневног домаћег живота. Јурета, празне главе, обузет јединим ужасним осјећањем, стаде пажљиво слушати ркађе; дође му та обична појава као нешто тајанствено, учини му се, да оно одмјерава ток ноћи, ток живота, ток свега што одлази у ништа!... Њека лупњава и њеки крештави глас тргоше га из заноса. Њихов пијетао први се усуди да наруши дубоки покој острва. Остали, по селу, као да с почеше надметати. Кад опет све занијеми, Јурету подиђе језа, сјети се свих прича из дјетињства! Ено се отварају бијеле гробнице око Госпе од Анђела и излазе мртви, најприје они скорашњи, који се нијесу још навикли самовању! Ено поварете Марице, која није знала за његову љубав, која је тек почетком те ноћи све дознала, па сад хита к њему да узме прстен!... Пламичак на столу заигра, нешто шкрипну вратницама и Јурета, ужаснут, устаде. Али то је трајало тренутак. Права његова нарав, тежачка и мрнарска, надвлада тренутну слабост и он, оборив главу, изговори розарије за покој поварети!

Па онда сједе и спусти главу на прекрштене руке. Заспа...

Луца, као увијек, прва на ногама, затече га

тако. Она наложи ватру и скува каву, па је стави пред њега и гурну га. Младић се исправи и загледа се у матер сањиво, бесвјесно. Најпослије извади своју нову, металну дувањару, сави мало дувана у хартијицу и поче сркутати и пушити.

Мати сјеђаше према њему оборених очију.

Он први проговори:

— Ма, ја данас нећу излазити!

— Ни у цркву? Знаш ли да је данас недиља?

— Никуд! Ја ћу лећи у камарицу, а ти ћеш рећи да сам болестан!

— То је грех!... Ја сам ништо сањала, мало приј него што сам устала, у зору, кад је сан од Бога!

Доиста је Луца чекала да је син запита, шта јој се то наговијестило, па кад не чу његова гласа, она настави:

— Сањала сам њу — поварету! Дошла је, поварета, блида и плачна, са отекнутом и увијеном руком. И одвела ме на фоњистру (прозор) и здравом руком показала ми море и на њему велики брод и на броду бија си само ти! И она, поварета, плачући рече: „Ено га! Долази! Али ја не могу, мене притеже ова жалосна рука, притеже ме у дунбину! А Јурета нека вазме Паву!...“

Луца обриса очи рукавом.

За дуго су ћутали, па мати подиже очи и устави их на синовљем лицу, на коме се поступно враћала радост живовања.

Најзад он запита скрушено:

— Је то истина, ма?

— Је, синко, нека је свидок блажена Госпа од Анђела!

— Хе, па нека буде воља божја!... Поварета!

ПИЛИПЕНДА

(ИЗ ГОРЊЕ ДАЛМАЦИЈЕ)

Пилип Бакљина спаваше, на огњишту, обучен, покривен хаљком, главом окренутом ка слабом пламену, који је лискао дно лонца, објешена о вериге. Запаљено смреково коријење давало је више дима него пламена; дим је плавио мрачну кућицу, дизао се под сламени кров, покушавајући да изађе кроз једини отвор на крову. Вјетар је сузбијао дим, те би се лице Пилипово намрштило, а промолили се крупни, жућкасти зуби под четкастим просиједим брковима. Кад би вјетар утолио, дим би уграбио прилику да се извуче, те се могаху разабрати: у једном углу кревет, испуњен сламом, али сав расклиман; у другом разбој и на њему њеколико хаљина; према вратима кош и над њим нахерена полица са њеколико комада посуђа; око огњишта још два три лонца и толико треножних сточића. И то бјеше цијело покућанство!

У дворишту, домаћица, Јела Пилипова, ситна жена, ружна, посматраше на позитку два бременца смрекових пањева, помијешаних са њеколико ситних грабових цјепаница, што су њих двоје са великом муком за два дана насјекли и прикупили по забрежју, над селом. Вјетар је ландарао њеним зубуном и косом без повезаче, а она је намјештала пањеве, како ће товар изгледати већи.

У прегратку гризао је Курјел, ситан, рић, готово сијед магарац, танких ногу, сама кост и кожа. Над њим, на таванцу, бјеше сложен товар јечмене сламе, његова крма за цијелу зиму, а пред њим, на земљи, бјеше руковијет сламе, његов јутарњи оброк, који је он гризао лагано, готово сламку по

сламку. Његов благи поглед био је управљен час на домаћицу; час на пијевца и двије кокоши, што према њему чучаху, гледајући га жалостиво. Оче- видно, он их је жалио, особито веселу и лијепу Пир- гу, те би радо с њима подијелио своју сламу, кад би то за њих храна била.

Још двадесетак таких кућица, па онда десетак повећих, то је село К., у горњој Далмацији. Село се разасуло на једном рубу равнице, под брежуљ- цима. Мала старинска православна црква склонила се за најгушћом гомилом кућа, у средини. А у за- чељу села, одвојена, зидала се велика, господска зграда, очевидно богомоља, која би доликовала ка- квој варошици, а не најсиромашнијем селу Петроза Поља!

Јела уђе у кућу, треснувши вратима. У псти- мах и вјетар хукну јаче и пламен букну и вода у лонцу узаври, те се Филип трже, сједе и погледа мутним очима око себе. Кад устаде, да се протегне, тада се тек видје да је прави Пилипенда, како су га сељани звали, јер кад диже руке поврх главе, умало не дохвати шевар на крову! Бјеше кракат, дуга врата и обле главе. Беневреци на њему бјеху сама закрпа, а њекада црвена капа, од плијесни црна, натакла му се до клепастих ушију. Кад зијехну, чи- нило се да ће прогутати лонац.

Јела извади из коша и стави пред мужа зем- љану здјелу, у којој бјеху око двије прегршти ку- курузова брашна, већма црна, него жута. Пили- пенда уздахну, одмахну главом, па захватив поло- вину сасу га у врелу воду, па мјешајом проврти ка- шу. Јела однесе остатак, а донесе њеколико зрна соли и спусти их у лонац. Обоје стадоше гледати како кркља качамак, једући га очима. Најпослије Пилипенда скиде лонац, измијеша пуру и изручи је у дрвену здјелу. Па изиђоше обоје пред кућу, да се умију.

Пошто се прекрстише, почеше полако, опрезно жватати, омјерајући несвјесно, брзо и кришом, једно другом залогаје. Кад већ бјеху при крају, Јела ће:

— Јадна ти сам, што ћу!? Немам повезаче! Како ћу сутра на причешће без повезаче?

Пилипенда слегну раменима, напи се воде, па изађе из куће. Жена изађе за њим, те натоварише магарца. Онда обоје стадоше као скамењени, посматрајући товар, магарца и кокоши. Поњекад, тренутно, сукобили би се њихови празни, тужни погледи, али би их брзо одвратили. Тако изгледаху као два кипа, који оличавају глад и немоћ! Најзад опет ће жена, као за себе:

— Јадни ти смо, што ћемо? За ово нећеш узети ни пет шестица, колико треба за брашно, а ја гологлава не могу на причешће, те ће се рећи да смо се и ми уписали!

Пилипенда пусти глас, који је наликовао на режање љута пса, па избуљивши кржаве очи на жену, запита кроз зубе:

— А хоћеш ли да се упишемо у ту... ту... вјеру?

— Сачувај Господе! рече Јела, устукнувши и прекрстивши се.

Онда Пилипенда уђе у магарећи преградак и изнесе најбољу кокош.

Јела, ужаснута викну:

— Ма зар Пиргу? Хоћеш да продаш Пиргу?

Пилипенда само рече: „Е, ја!“ — па дохвати дугачки штап и пође за магарцем.

Пут је водио мимо нову цркву. Пилипенда чу гдје га њеко озго зовну, али пљуну пут радника, па похита даље, преко њива.

Кад стигоше на колски пут, Пилипенда се осврте на планину Динару, која се бијељаше од снјјега: тужним погледом прелети цијело Петрово Поље, које се црњаше у сухомразици; погледа жалостиво на сеоца што се нижу по рубовима и учини му се да види како по равни лети она страховита утвара, која већ од четири мјесеца дави народ.

То је било зими године 1843. Због необично слабе љетине, још с јесени, завлада глад по горњој Далмацији. Пред Божић мало која кућа имађаше њешто жита, а због слабог саобраћаја у оно вријеме,

жито је споро долазило с мора у градове, а бездушни трговци ударише превелике цијене. Шумовити и сточни крајеви помагаху се којекако, продавајући дрва, хранећи се бијелим смоком, кољући стоку, продавајући је у безцијене, али голо Петрово Поље, нити има шума, ни стоке! Кад се већ десило неколико смртних случајева од глади, онда опћина дрншкa, којој припада Петрово Поље, стаде оправљати и градити путове, плаћајући раднике кукурузом. Снажан и вриједан радник, као што бјеше Пилипенда, могаше зарадити пола оке кукуруза на дан, а толико бјеше доста за њих двоје, јер већ крајем љета отидоше им оба сина у Приморје, у најам. Али након њеколико недјеља, опћина прекиде радове, а среска власт набави доста жита и поче га дијелити народу на два начина: католицима на почек, (бива, да отплаћују на оброке у новцу, након нове љстине), православнима пак поче поклањати кукуруз, под погодбом, да сваки кућни старјешина који буде примао исхрану, мора пријећи у унијатску вјеру. Народ се смути. Агитација највише поче у К., гдје не бјеше друге вјере, сјем православне. Стари изнемогли поп настојаше да оразуми своју паству, али баш знатније сељаке страх од глади нагна да се поунијате. То учинише капитан, ађунго, чауш, (сеоски кнез, замјеник му и разносач службених листова) и још седам осам домаћина. То се звало: „уписати се у царску вјеру!“ Разумије се да је во-вовјерцима било забрањено улазити у православну цркву...

Пилипенда је ишао ка граду за својим старим Куријелом, који је набадао танким ножицама, споро одмичући. Али га Пилипенда ни једном не ошину, нити га је икада тукао, јер му жао бјеше затога старога и оданогa помагача у ратовању за опстанак. Пилипенда пожали и јадну Пиргу, која једном зараколи и залепета крилима, покушавајући да се отме. Он јој рече: „Еј, моја Пирго, жао ми те, али ми је жалије себе! Оплакаће те Јела, ље!“

Дабоме да је Пилипенда, на свој начин, помало и размишљао о злом удесу који снађе њега и остале,

и да је везивао за то њека своја кратка разлагања. То му се највише врзло по мозгу кад би тако за својим магарцем ишао у град, а све се натуривало у облику питања. Питао је Пилипенда Бога:

— Бого мој, зашто ти шаљеш глад на људе, кад је мени, јадном тежаку, жао и стоке кад гладује!? И зашто баш шаљеш биједу на нас тежаке, који те више слаavimo, него Лацмани, сити и обијесни!? *Али, опет, хвала ти, кад даде да смо ми најсиромашнији најтврђи у вјери, те волијемо душу, него трбух!...*

У њеко доба Пилипенда чу иза себе тутањ корака; упореди се и пође с њим Јован Кљако. Бјеше то живолазан старчић, који је прије двадесет и пет година учествовао у шибеничкој буни против владике Краљевића, кад оно хтједе да поунијати православне Далматинце, а сад Кљако, под старост, ипак превјери! Назва Бога Пилипенди и додаде:

— А, јадан Пилипенда, смрзну ли се?

— Валај да хоћу да се укочањим овђе, на сред пута, не бих зажалио!

— А, јадан, а што ти... а што се ти не би уписао?

Пилипенда одврати:

— Валај, нећу, па сад цркао од глади! А нећете дуго ни ви сви, па да вам је цар поклонио цијело Петрово Поље!

Кљаку и друговима Пилипенда бјеше живи, оличени пријекор; ипак се насмија и поче извијати:

— Ама, Пилипенда, болан, оразуми се и чуј ме! Не учинисмо ни ми то од бијеса, нити мислимо остати у поганији, него... знаш... докле изимимо, докле спасемо нејач и чељад, па онда ћемо лако!

Пилипенда пљуну.

— Ја не знам, хоћете ли лако и како ћете, али знам да вам образ не опра нико, ни до вијека, ни докле вам буде трага!

Кљако се намршти, те ће опором:

— Блејиш, Пилипенда, али ћеш и ти бити унијат прије Ускрса!

Пилипенда стаде и викну:

— Ја се уздам у мога српскога Риста! Ако ће ми помоћи, хвала му, ако неће и онда му хвала, јер ми је све дао, па ми све може и узети, и душу! А ти...

Кљако га прекиде.

— Мучи, Пилипенда, ја сам царске вјере!

— А, пасји сине, викну Пилипенда измахнувши штапином... чекај да ти притврдим ту вјеру!

Али Кљако побјеже.

Онда Пилипенда, изван себе од гњева, свом снагом удари Куријела. Овај стаде, окрете главу и тужно погледа господара, а Пилипенда се постидје, па га обузе жалост, те сједе на перваз од цесте и заплака се!

ЗВОНО

Онога јутра, о коме ће се у Петковици до вијека причати, освану небо црно, ваздух тих и влажан. Над цијелом лијепом Бокон бјеше облачно, али над Петковицом, која је на орлујској висини, бјеше баш црно. Као сваког боговетног јутра, старац Глигорије Томов Жерајић, упути се од своје куће ка сеоској црквици, да огласи јутрење. Мала, старинска црква свете Петке, дебелијех зидова, са кубетом, имађаше само једно звоно, такође старинско, умиљата и снажна гласа, који се у тиху времену разлијегаше доље до мора. Петковичани су се поносили својом богомољом, својим звоном и својом такође старинском поповском лозом. Право да кажемо, чим другим не могаху се ни поносити, јер њихово село, на видик у цијелом затону, износи на видик и њихову сиромаштину. Сеоце од тридесет кућица, са њешто виноградића, вртлића и маслиника, савило се у вијенац око кршевита гола брда, које, или пржи сунце, или шибају вјетрови и кише. Црквица је надвисила село. Од старости мрка, потлеушена, изгледа као биће замишљено, суморно, због крутог живота дјеце Петковичана. Дјеца упокојена бораве вјечни санак под њеним старачким, материнским окриљем; она су се ломила и борила по свијету, ради хљеба насушнога, ради зараде, којом ће обезбједити старачке дане, па се под старост вратила у то скромно гнијездо, да се ту врате у земљу, која их је дала, иако их није могла отхранити. Због сиромаштва Петковица не дава ни поморске капетане, ни трговце, као многа друга села и градови по Боци, него просте мрнаре, или хрвате по скелама од Леванта. Петковичани су дакле истицали оно што су

имали, — своју црквицу из времена Немањића, своју поповску кућу у којој је, ваљда још од тога истог времена, свештенички чин прелазио с оца на сина, а нада све, своје звоно, чији је умиљати и силни глас вијековима појао славу божју, кликао у њиховим ријетким весељима, нарицао у њиховим честим жалостима. И то је трајало стотинама година, хиљадама дана, све до онога облачнога, недјелнога јутра, кад стари црквењак пође да огласи јутрењу службу!

Повуче коноп и чу над собом први јек, — њеки нов глас, промукао, угушен. У страху повуче други пут и чу исти глас. У још већем страху, повуче и трећи пут и чу све исто, — једно дуго, жалосно, ропачко: да-а-а-ан! Ужаснут, одмаче се, изврати главу и видје што је увијек гледао, исто звоно, на истом мјесту. Помишљајући на какву маштанију, стари Глигорије, препоручив се Богу и светој Петци, зажмури као човјек, који хоће да срне у какву опасност и стаде вући, а озго стаде јечати угушени, промукли, жалостиви, старачки глас! Сваки откуцај бјеше као убод ножа у старчево срце, али, у истим маховима, враћаше се старцу свијест и разумједе круту истину. Звоно је пукло! Његова је душа малаксала! Никада се више неће она јављати мила, звонка, младалачка! Боже мој, свему ли дође крај, па и ономе што је невино и лијепо.

Брзим корацима дође поп Арон, закопчавајући мантију, — једва ако је имао времена да се умије. Глигорије руцем обрису ознојено чело, поп стаде дишући нагло, те час дизаше очи ка звону, час их спушташе на лице црквењаково. Најпослије запита свога вршњака.

— Шта је, ако Бога знаш!?

— Ето! учини црквењак и одмахну руком.

— Пукло!? рече поп.

— Пукло! потврди Глигорије.

— Ох, Боже! викну поп и повуче, па кад му над главом јекну необично, немило: да-а-а-ан! — сав се стресе и ухвати се за главу.

Домигољише из кућица готово сви мушкарци, њих око тридесет. Рекох „домигољише“, јер најмлађи бјеше превалио шездесету; сва је петковачка омладина по свијету. И сваки једнаким изразом лица и гласа постави исто питање и доби исти одговор.

— Пукло?

— Пукло!

И зачуше се узвици:

— О, несреће!

— О, кастига божјег!

Дођоше и бабе, и невјесте, и дјевојке, и дјеца.

Њеко рече:

— Клепетуша! Отсада чућемо често ту ријеч „дољенак“. Биће бруке и смијеха, колико и нама јада!

— А бојати се, да ово није њеко страшно знаменије за ону ђецу! додаде црквењак.

То је била општа и прва помисао, општа зебња, јер пред њеколико дана отишло бјеше низ море четрнаесторо момчади. Па помислише, како ће тај глас отићи на све четири стране свијета, — отићи ће у „књигама“, које ће сваки отпавити својима! Гдје ли се неће чути, да је славно петковачко звоно за увијек изгубило свој дивни глас!

Крсто Перов Аустралијанац, запита црквењака:

— Ама, је ли синоћ здраво звонило?

А знађаху сви да јест.

— Јест, валај, као цекин, као вазда! одговори Глигорије и уђе у цркву, да запали кандила.

Филип Митров Рајковић рече:

— Боже мој, овако ти бива кад напрасно умре здрав човјек! Свак се чуди и не може да се начуди!

Поп прихвати:

— Е, може бити, не бива баш одједном ни са звоном, ни са човјеком.

— Како то, попе!? пита трећи.

— Тако! Одавно је можебити напукло, па све најелак, све више и више, док одједном: цак!

— А како не опазисмо то по гласу му!? запита Глиго Јефтов Мирлић.

— Могуће је, да му се глас одавно мијењао, али тако помало, да ми то и не опази смо, таман као и човјечју смрт, иако човјек свакога дана помало мре!...

То је било сувише високо парохијанцима. А и противно им бјеше, јер сви дубоко вјероваху у тајанственост и љућаху се кад им се олако одгонета. Ипак нико не одговори попу, него намрштени посматраху стравичне херцеговачке планине, у тај мах кроз густе облаке, обасјане првим сунчаним зрацима. За тим скренуше погледе низ брда, на запад, на затон, на бокељску прошарицу, на непрегледно море, по коме се титраху све могуће боје.

Оздо, путем што води из Подола, из засеока који припада петковачкој парохији, ишла је поворка људи, као обично свечаником, на јутрење. Петковичани ућуташе за неколико, па се један одвоји и стаде вући коноп, а ојађена клепетуша стаде нарицати: д-а-а-ан, д-а-ан! Свима се коса накостијеша, — утисак је јачи био него прије, јер се придаде осјећање да и други с њима страдају. Подољани нагрнуше, престрављени, ојађени. Поновише се иста питања, одговори, чуђења и слутње..., па удари пљусак и сатјера их у цркву.

Тога јутра добри Бог ваљда није замјерао сиротним Петковчанима и Подољанима, што су расстројено слушали свете ријечи! Тако јутрење још не бјеше у старинској цркви свете Петке!...

Па, разумије се, настаде исмијевање по сусједним селима. Пошто се увјерише, да им догађај не бјеше вијесник несреће, пошто огуглаше на поруге, стадоше се договарати, докле се најпослије огласи збор. На њему се најприје сугласише да треба замијенити звоно: онда настадоше приједлози, како ће се. Поп Арон предлагаше:

— Да напишемо прошеније ћесару?

Аустралија одговори:

— Право да ви кажем, зазорно би ми било од туђе вјере примити звоно, замијенче овога прастарог, српског.

Један по један, потврдише ријеч Аустралину. Када дође ред на други приједлог, поп рече:
— Да напишемо прошеније на Цетиње.

Аустралија одговори:

— То ми није зазорно, али знам да није од вајде. Откуд да они сираци озго поклањају звона? Да их сами не покрадоше по дубровачкој држави, кад су се били са Французом, — што нека им је просто! — жље би и њима ће звонило!

Диже се смијех и мало препирке, али се на крају сложише поново са Аустралијом.

Онда поп Арон рече:

— Да пишемо прошеније Мијајлу Милошеву, књазу од Србије.

— То! То! заграјаше сви и поп Арон „сочини прошеније“, у коме су, међу осталим украсним изрекама, биле и ове: „како су од дивног гласа старога звона често сузе умиленија долазиле на очи народу православном из Петковице и окресности — како је земља Србија мати свима Србима“...

То је прошеније отправљено око Ускрса, а ново звоно из Србије дође пред Госпојину, и на њен дан први пут запоја салву божју на бокељском вису.

ОШКОПАЦ И БИЛА

Колико је јадан живот далматинских Загораца, не може се исказати! Они доље, уз море, сладе живовање вином, воћем, поврћем, веселе очи лијепим видицима, уживају у благости ваздуха; али брђани, или се живи пеку, или се мрзну, или су сметени од силнога вјетра, који дува три четвртине године! Подмладак се ту тешко подиже. Они што остају, муче се свога вијека: да из шкрте земље измаме мало јечма, да исхране мало стоке, да ископавају смреково коријење, да опрезно сијеку дрва из кржљавих гајића! У толиком проклетству, најгоре је што су ти крајеви безводни; из њеких села, љети, иде чељад по три часа до најближег студенца, или врела!

Загорско село Затрнци, прво од мора, њешто је бољег удеса, јер у њему рађа и винова лоза и бајам. У њему се догодило чудо једно, које, ево, хоћу да испричам.

Три часа хода од мора, пењући се кроз љуте кршеве, под голим брдом, просуло се село Затрнци. Ко долази оздо у село, најприје наилази на двије куће; с десне стране пута, бјеласа се „кула“ Ивана Лопушине; с лијеве стране црни се кућерак Јураге Жагриновића, надимком Ошкопца. Жагриновићи су старосједиоци, а Лопушине „Власи“, досељеници.

„Кула“ је најзнатнија затрначка зграда а домаћин Иван Лопушина, најзнатнији је Затрчанин, најимућнији и без замјене капитан (кнез) у селу. И Јурага Ошкопац бијаше најчувенији Затрчанин, али у злу, — од дјетињства, убојица и крадљивац. Истом се бјеше оженио, рани из пушке Мијата Лопушину, брата Иванова, за што одлежа пет година

тамнице, а рањеник болова годину, па умрије. Пошто се Ошкопац врати, бјеше једнако на опазу и при оружју. Био је необично добар ловац; новац, што је брао за дивљач, пропио би; отишао би доље у град и поњекад остајао два дана; пијаначка мрзовоља хваташе га сутрадан, пошто би се испавао, а тада тешко жени му Шимици и кћери Павици!

Родне године могао је Ошкопац имати до петнаест барила вина, од кога, за чудо, није пио до о великим свечаницима. Остало би продао. Како је старио, тако је бивао мање „срећне руке“ у лову, али се није мање бакочио. А иначе, с годинама, биваше пакоснији. Пријећаше сељанима да ће својој Павици узети каквог домазета, „каквог ркаћског (православног) лупежа“, који ће дојадити Затрчанима.

Његово двориште, пространије од Лопушинова, засађено бајамима, доносило је њеких година лијеп доходак. Остало његово имање, њиве, виногради, гај, иако невелико, бјеше све на окупу.

Капитан Иван Лопушина бјеше крупан, риђ, рутав, мирњачина и богомољан. У његовој се кући није у вече лијегало, без „рузарија“. Уз велики пост допираше од њих молитвена граја, као из каквог манастира! Иван рано обудови, а имађаше три сина: Мија, Крста и Антуна; први и тијелом и направљу сличан њему, а млађи бјеху ситнији и жустрији.

Јурага Ошкопац бјеше осредњег раста, чврст као кремен, очију плавих, свијетлих. За цркву није марио, али се бојао ђавола и утвара, које му се често приказиваху, особито кад би се пијан враћао из града.

Лопушину послужи срећа, да му се Мијо ослободи војске; стари се не би више обрадовао ни да је Ошкопац напријечац умро! Навали на Мија, да га жени, а кад средњега, Крста, узеше у војску, онда стари стаде одређивати кратке рокове да му се снаха доведе!

У то вријеме Павица Ошкопчева побјеже за

његог сиромаха младића у Миљево. Ошкопац, љутит, отиде у град и не одљути се за десет дана! Павица умрије послије њеколико мјесеца. Јадна јој мати Шимица пресвисну од туге и од удараца. Ошкопац прозли се још горе.

Мијо Лопушина, вративши се једног дана из града, послије вечере, изненади оца:

— Ја сам, ћаћа, загледао цуру! Ја не знам!...
Ја бих је.....

— А чија је? пита ћаћа.

— Из Билица, Бикановића.

— А кад је ти познаде?

— Виђао сам је, једном, идући у град, другом, враћајући се. Ишла је вазда с матером. Данас су ручали у крчми.

— Јеси ли говорио с њом?

— А-ја! Како бих, без тебе? Говорио сам са старом.

— О томе?

— А-ја! Онако! Каже зна, по чувењу, нашу кућу.

— А цура, каже ли шта?

Младић слегну раменима.

Антун, који то слушаше разјапљеним устима,

запита:

— Је ли лијепа?

— Онако, није висока! одговори Мијо.

— Како је зову?

— Билом! Име јој је: Била!

— Зар је бијела као снијег? припита Антун.

Мијо прште у смијех. Вртећи главом и показујући прстом на огњиште, задуго не могаше од смијеха, најзад изговори:

— Еи' онака, као онај лонац!

— Шта? Онака, као лонац? пита брат.

— Црна! Црна сва, као Арапкиња!

— Па ти се свиђа?

— А свиди ми се. А баш зато што је црна...

А мирна је, као овчица; то се види! А чврста је као кремен; то се види! А види се, да је... за мене. Ето!

Сутрадан, стари, у стајаћем руху, сиђе к ватри и смјеста нареди Антуну да осамари мазгу, па, пошто испи ракију, само рече:

— Одох до града!

Браћа разумјеше да иде да распита за Билу, али кад се увече врати, не моглоше познати какве је воље, нити једном ријечју помену гдје је био, ни шта је радио.

Четири дана работаху у винограду сва тројица заједно, по вас дан, а капитан не помену женидбе. Мијо га погледаше испод ока, па би се мрштио. Чак једном шапну брату: „Чекаће за дуго другу, светога ми Мијата!“

На освитак недјсље, Иван пробуди старијег сина. Два брата спаваху заједно, у куту, према огњишту. Стари држаше у руци стакло ракије, па пробуди и запоји Мијата.

— Што то, ћаћа? пита син.

Отац га запита шапатом:

— Остајеш ли при томе? За Билу?

Мијат сједе.

— Е — ја! Да! По вољи ми је!

На то, стари извади иза појаса модар рубац, раздријеши рогаљ и чворастим прстима извади златан прстен и дукат.

— Ово је све покојне ти матере, Бог јој душу помиловаво!

— Бог јој душу помиловао! понови Мијат.

— Дакле, да буде свадба о јесени?

— Па може! прихвати Мијат и стаде се брзо облачити... Тамо о Лучину! Одох да осамарим Зуку!

Антун спаваше дубоко. Голобрад и благих црта, изгледаше као дјевојка. Отац га посматраше њежним погледом, па га помилова, нашта момче окрете главу, а стари поднесе му ракију под нос, па му покропи усне и отиде смијући се...

Врати се капитан у мрак, добро налит. Чим одјаха, започе, клатећи се:

— Е нека нам буде срећна млада домаћица! Твоја Бакра! Исуса ми! Ја ћу је тако звати, а ти

како хоћеш! Нека ти остане Била, ако хоћеш, а по крсту је: Цвита! Видиш, бабино ти име. То си знао! И знао си да су Бикановићи у завади са Ошкопцем!

— Нијесам, ћаћа, то знао нијесам!

— Лажеш. све лажеш, као Ошкопац! Ал' што рече да је чврста као кремен, ту те не хватам у лажи! Што јест, јест!! Набрекле јој груди, врат јој као у добре мазге, зуби су јој као у вучице!

Мијат сину од радости; прекине ћаћу:

— Ма, ћаћа, ти је канда нијеси прије данас виђао?

— Јесам, што лажеш? Прошле педјеље, кад сам, тобоже, ишао у град. Ти знаш — што лажеш? Али, дијете моје, требало је размислити, није то лако довести домаћицу кући Лопушиновој! Али, ево сад, у руке свете Госпе, у руке светих Ивана, Мијовила, Крстофора и Антуна! Ја сам гладан. Хтио сам вечерати без молитава, као живице! Нијесте још изrekli свето рожарије?

— Нијесмо, одазва се с врата најамница, њека здепана, старија дјевојка.

— А, и ти си ту? рече стари добровољко! Па нека! Ето си чула да женимо Мијата! Ако будеш као досад, нећеш бити на одмет ни ти!... Хајдемо, дјецо! Вечерас ћемо изговорити два рожарија: једно за покој душе моје добре Луце, а друго за напредак наше куће!

Па уђе у кућу, па с прага започе: У име оца, и сина, и дува светог! Амен!

* * *

Поодавна су Ошкопца почеле издавати ноге, а после смрти женине, издадоше га сасвим, гз, поштапајући се, могаше се извући из куће. По ваздан сјеђаше на каменој клупи, до врата; пушка му прислоњена до њега, а стари „Капитан“, лисасти ловачки пас, лежаше према њему, пиљећи му у очи. Мазгу бјеше продао, а имање, осим бајама, дао у наполицу. Поваздан Ошкоп сркуташе вино, пушаше, разговараше са Капитаном. Из села му

нико није прилазио, сјем наполичара и њеког Бакуле, који му по женској крви бјеше род и који навијаше, не би ли му Ошкоп уступио све своје, а да га он храни до смрти.

Сваког другог јутра долазио је Ошкопу његов побратим Пуздрав из Миљеваца. Звао се правим именом Јаков Прњат, али га нико друкчије не зваше до надимком: „Пуздрав!“ Бјеше висок, мало погнут, већ старац, али чврст и хитар. Очи му бјеху бјеличасте, са изразом веселости и лукавства. Од младости Ошкоп и Пуздрав бјеху другови и ортаци у „галијоштинама“ и „неподобштинама“, како кажу фратри. А кад Ошкоп изађе из тавнице, Пуздрав допаде у њу, због паљевине, те одробова осам година; затим се њешто завадише и, мало помало, сасвим се разиђоше, — али, кад побратиму Ошкопу „Бог пресијече жиле“, нађе му се Пуздрав у невољи, поче га обилазити и храном снабдијевати.

На први мах побратими су мало ријечи трошили. Ошкоп изброји Пуздраву новац и каже му шта да купи, па овај узме пут под ноге. Али кад се врати из града, пошто извади из торбе месо, пиринач, хљеб и друго, набрајајући колико је за што дао, настајаху овака питања и одговори:

— Казуј право, стари лупежу, колико си украо?

— Немој Јурага, болан, да се увијек гријешис!

— Па, ну, реци, колико?

— Украо нијесам, а узео јесам, пет карантана за дуван.

— Пет! Ану, чуј! Кажеш да си дао за бут осамнаест карантана, а дао си, највише, четрнаест; на пиринчу си украо сигурно два, на!.. Смрдљива врано, ма исто ћеш цркнути од глади.

На ту љубазност Пуздрав ће њему:

— Валај, право је што ћеш се распасти жив! Ја сам теби лупеж и врана и цркотина, а ти си ми људски цвијет!..

Пуздрав наложи ватру, распреди кућу, отиде по воду, па почне готовити јело, пече и вари. И за

то се вријеме грде и препиру. Ручају ћутке, обично на клупици пред кућом. Капитан их гледа и даје знаке нестрпљења. Пошто и њега нахране, почну пити и истом се онда разграна разговор, — почну спомињати старе догађаје и заједничке доживљаје, а по њекад доноси Пуздрак и новости из града и из околине. Од њега првог Ошкоп дознаде за вјеридбу Мија Лопушине. Пуздрак започе:

— Чуо си, да Лопушина жени оног звог најстаријег магарца?

— Одакле га жени? пита сухо Ошкоп.

— Од твојих добрих пријатеља: Биковића из Билица!

— Од кога Биковића?

— Јаковине, који те добро памти! Чудим се, вјере ми, што те не позваше у сватове!

На то обојица ударе у смијех, јер је једном Ошкопац испребијао тога Јаковину Биковића. Пуздрак наставља:

— Дјевојка је црна као ђаво, и зато је зову, из спрдње, Била! Не би је доиста нико узео ни у Билицама, ни овамо у Затрнцима, осим магарчине Мије! Хајде, најпослије, нека им прољепша сој! Било је и досада свакојаких Лопушина, па нека их буде отсада и црних и пиргастих...

Једном, побратими поведоше говор о болести Ошкопчевој. Он започе:

— Ма, што ме ђаво наче с ногу?

Пуздраку се ражали, те га поправи:

— Немој тако, Јурага, брате, све је од Бога!

— Ма није све! Подијелили су власт он и ђаво! Сад, најзад, свеједно, зашто с ногу?

— Ма зар би ти милије било, да ударише с главе!? По души, онда не би било запајприје, јер би било све свршено! Или жалиш што ти не открњише мозак! Е, онда би био лијеп! Што би радио без разговора са мном?

— Ево шта, прихвати Ошкоп, бекелећи се!.. Блејао би као ован!... Да-ну, чуј! Ти дођеш, а ја блејим: „бе-е, бе-е-е!“ Одзови се!

Пуздрак стане блејати, те се обојица кидају од смијеха.

Пошто се вратише у збиљу, Ошкоп пита:

— Шта мислиш, Пуздрачино, могу ли овако грајати!

— А што не, кад ти је срце здраво! У тебе је здраво као у јагњета! Нијеси стар! Двије си године старији од мене, дакле ти је седамдесет трећа. Шта је? Можеш ти живјети још и десет година, а Бог ти је дао да се можеш кријепити и мрсом и пићем!...

А Пуздрак се јадаше на свој удес. Осиромашно, остао инокосан, мрзе га у селу! Ошкоп га тјеша: Зато је здрав и чио, те најзад, ако му сувише дојади, може упљескати њекога, па у тамници имати хљеба до смрти!

Капитан је свагда пажљиво пратио разговор двају побратима и, према мијенама њихова расположења и он се мијењао; час би открио горњу вилицу, као да се осмјејкује; час би режао. Било му је већ осам година, али се још добро држао; у пошљедње вријеме, од силног ласовања, почео се и гојити. Побратими су често и њему обраћали ријеч. Осим обична поклича: „Уздур, Капитане!“ било је још вазда узвика и питања, које је он разумијевао и на које се одзивао.

Око сунчаног захода, када би побратими обично били трештени пијани, настало би пушкарање. Пуздрак би намјестио нишан на зиду од ограда, а Ошкоп би први гађао, за њим Пуздрак. Понекад је то дуго трајало. Ријетко би кад Пуздрак поћио у кућерку, а и то су Лонушине знали, јер би граја трајала дубоко у ноћ. Али често и кад би Ошкоп сам остао, чуло би се урликање. Тада би се сваки Лонушина прекрстио и препоручио светом Антуву, који чува побожне душе од сатонског притрунка!..

У Затрнцима се створи прича, која идући од уста до уста, биваше све кићенија, а допријевши горе до босанске границе, постаде најчуднија прича. Приповиједало се ово: „У Затрнцима живи чо-

вјек њеки, Ошкопац, који се још у младости продао ђаволу! Ошкоп је, вели, имао жену и деветоро дјеце; жена је била богомољна, па и дјецу подигла у богомољству, и они су се једнако Богу молили да Ошкопа отргне од ђавола и да га обрати на празни пут! Али се Ошкоп не обрну Богу, јер му ђаво бјеше обрекао дуг вијек, изобиље и весело срце! Тада Бог узе к себи жену и све деветоро дјеце, редом! Тада се сотона приказа Ошкопцу и рече му: — „Побратиме, сад смо истом право своји! Ти си ми душу продао, али нијеси запечатио, а сад је ред да уговор запечатимо, ако желиш да јоште живиш! Јер, треба да знаш, да је твоме правоме животу крај, ономе што ти га је Бог намијенио, а ја га могу продужити, али само под уговором да ти узмем ноге, јер здраве ноге могле би те одвести ка цркви и покајању! Дакле, ако хоћеш да живиш, мораш умочити прст у своју крв и притиснути овдје!“ — И нечастиви показа му исписану хартију. Ошкопац рече: — „Дај ми једну ноћ, да размислим.“ Ђаво му је даде. Те ноћи јавише се Ошкопцу његова жена и његово деветоро дјеце и стадоше га молити да не слуша сотону, те да дође к њима. Али Ошкопчево срце бјеше одрвенило, те у зору, кад се сотона опет јави, расјече длан и крвљу запечати уговор! И онога часа узеше му се обје ноге. А тај Ошкопац има лисата пса, за кога се мољаше нечастивом, да и њему дода вијека! А ђаво разглави псу вилице и задахну га својим дахом, те од тога часа пас поче разумијевати људски говор. Још рече Ошкопац сотони: — „Побратиме, имам добра друга у селу Миљевцу, Пуздрака, ти га знаш! Учини и њега дуговјечна, па било под коју цијену!“ Сотона се насмија и рече: „Пуздрак је мој, одавна и потврдо као и ти! Живјеће! Само ће се савијати, као гудало, јер сам му ставио црвића у хртеницу!“ Отада се њих тројица, сотона, Ошкоп и Пуздрак, не раздвајаху и чине селу зла свакојака!“ ...

Побратими су знали за то причање и чешће су због тога сејирили. Поњеки пролазник чуо би

оваки разговор: — „Капитане, познајеш ли тога лупежа што пролази?“ Капитан штекне. „Добро је, памтимо га!“ вели Ошкоп или Пуздрак, а уплашени Загорац граби даље, крстећи се. Затрњачки парох, фратар фра-Анђел, који је мрзио све што му доноси бригу, или одговорност, бјеше људина од педесет година, сав срастао у салу, те је с муком могао одслужити мису, а обамирао би кад би носио причешће каквом болеснику. Коњ фра-Анђелов бјеше такође грдосија. Елем, фра-Анђелу додијаше запиткивања и наговијести о ђаволским старцима; особито досадни бјеху намјерници из даљних крајева. Наиђе њеки, заиште благослов, па отуд — одврд, дође на питање: — „Ма је ли истина, по Богу оче, да у вашем селу има човјек који другује са зотоном? Веле, не растаје се!“ — Фратар одговараше обично: „Ма, је ли истина ово? је ли истина оно? Као да сам ја онај, озго, свезнајући! Све може бити! — Загорац је много покоран фратру, али је сваки и „ошкопац“, те одговараху: — „Ма, добри мој оче, ако ти не знаш, ко ће онда знати! А, најпослије, што сав свијет каже, мора бити истина! А добро није да се онај налази у Затрнцима, — добро није ни за сав крај, а камо ли за ваше село!“ — „Па добро, шта могу ја!“ измаче се једном неопрезном фратру. — „Како, шта можеш!? А имаш велике молитве, које изгоне ђавола!? Стари су фратри то радили!“ — Отада фра-Анђел постаде опрезнији и проучи у великом Требнику обред „егзорцизма“. Мука је само што тај обред треба вршити у дому, гдје се зли дух настанио, а „Вра“ се држао оне поруке: „Бој се Бога, али и онога који се Бога не боји!“ Најпослије, дозна фратар да се њеки пароксијани спремају да га туже црквеној власти, те се одлучи да њешто покуша и, једнога јутра прије сунца, тури под једно пазухо Требник, под друго штит од сунца, па се упути ка Ошкопцу. Ишао је споро а у себи рече: „Сељаци ће се сад чудити и питати се: Куда ће фра-Анђел без шакриштана (црквењака)?“ И, доиста, Затрнчани, који га видјеше, чуђаху се и

питаху: шта то значи? — Фра-Анђел (који није могао друкчије мислити, кад је што мислио, до разговарајући се сам са собом гласно, при чему је увијек сам себи говорио „ми“) настави: — „Свакако, главна је ствар да село зна, да смо ишли ка оном проклетнику! Свакако, то је главно! Јест, али треба говорити с њим! А шта ћемо му рећи? Тхе, што нас Бог научи! Ах, Боже, кад већ не може да нас мимоиђе ова чаша, нека буде воља твоја, — али, свакако, боље би било да овога нема!“... Тако, час разговарајући се, час чатећи из Требника, ишао је фра-Анђел, дишући све напорније, све већма обасјан жарким јунским сунцем. Како од средине села пут иде наниже, Ошкопац могаше видјети и распознати и дијете, кад долажаше озго. Кад угледа фратра, Ошкопац диже обрве. Пошљедњи пут видио је „вратрину“, кад је долазио да испрати покојну Шимицу. Ошкопац помисли да је, може бити, болестан неко од Лопушина, али се опомену да би у таком случају фратар носио причешће, те не би ишао сам, пјешке! — „Да га враг не носи к мени!?“ запита се најпослије Ошкопац и намрачи се. Капитан, који је пратио његове покрете, наћули уши, стаде као запета пушка. Њих двојица посавјетоваше се погледима, па се Ошкопац пружи на клупу, рекавши псу: „Кушкуш и ти!“ Анђел видјевши то рече: „Ено проклетника, сад ће чинити винту да спава, а његов Капитан може нас ујести! О, пречиста Дјевице, умудри нас, шта да радимо?!“ — Не видећи никога по пољу ни око „куле“ Лопушинове, настави: „А као за пакост, нема никога! И тако, осим Бога и његових угодника, нико нам се не може наћи у невољи! Али, немојте тако, фра-Анђеле! Зар вам је мало: помоћ небеске војске? О, фра-Анђеле, заиста је танка вјера ваша!.. — Ма, то јест, брате, слаботиња смо, али, опет, бој се онога, ко се Бога не боји, ко се са оним удружио!“ — И тако, шчињајући се, када доприје до рогља дворишта, опрезно сврати са цесте, па се упути дуж зида, докле не стиже према Ошкопцу, који се бјеше умртвио. Фратров поглед

обухвати зликовца, његову дугу пушку и Капитана, чија пушка почиваше на шапама, али оно ухо до господара бјеше наћуљено. Фратрово срце залупа, фратрова машта успламти, — видје себе како пада, погођен зрном усред срца, а ђаволски „Кап“ гризе му ноге и утробу, па, у тренутку највећег страха, завапи Исуса и Марију и започе слабим гласом:

— Хваљен Исус, Јурага!

Кап ћипи, прескочи зид и јуриша на пароха, који, сав блијед, стаде се бранити штитом, вичући:

— Јурага! Молим те. Јурага! Ослободи ме од пса!

Јурага се лагано исправи и трљајући очи викну:

— Ма ко ме зове? Ко је то?

— Ма ја сам, — фра-Анђел!

Ошкопац звижну, а Капитан се покорно врати и леже на пређашње мјесто.

— Хваљен Исус, Јурага, понови фратар и додаде: „А ти?“

— А, ето! А ви? поврну Ошкоп, градећи се веома зачуђен.

(„А ти,“ „а ви,“ у оним крајевима значи: Како си? Како сте? „А ето“ „тако-тако“).

Фратар настави:

— Јето се дошетао!... Не знам ни сам. Јутрос ми дође воља да се шетам! Па видих тебе, гдје лежиш, па рекох: „Хајде да запитам човјека, како је. Јер сам чуо да си немоћан.

Ошкопац стаде пунити лулу. Пошто кресну дрвцем, одбацујући прве димове, одговори:

— А јето, мој добри оче, не служе ме ноге!

— Ма шта је управо?

— Ма... ништа не знам, оче! Тако узеле се ноте! Године! Може бити и нагазио!

— А, по годинама, не би то морало бити! Јеси ли питао љекара?

— Како не! Одговори безочни Ошкопац. (У тај мах створи му се пред очима побратим Пуздрак,

замисли да је Пуздрак ту у близини и да слуша те разговоре и да је на то питање прснуо у смијех, те и Ошкопцу дође да удари у смијех). Начини облак дима пред лицем, па настави гласно: Дао ми је лекара маст и прашак.

— Па не помаже? запита парох, очевидно с увјерењем, да лијекови не помажу. Јер колико и колико их је он измијењао и потрошио, не би ли постигао да му „тијело буде послушно,“ како „монастирци“ кажу кад су им упорна пријева.

Фратар рече у себи: „Е, сад је вријеме, да почнемо прави разговор!“ Али његов се поглед сусрете са Капитановим и фратру се учини, да га животиња гледа подругљиво, с њеком намјером, с њекиим очекивањем, — њекако, буди Бог с нама! Све приче о Ошкопчеву псу поврвјеше му у памети, а сјети се да ји читао у књизи о *Сатанизму*, да се Зли Дух настањује и у животиње, те га трнци подиђоше. Још му се учини да је Ошкопац брзо заокружио погледом око дворишта, (као да се увјери е нема у близини никога), да му прсти уздрхташе и да их је два три пута несвјесно примицао ка пушци, те се узврпољи и нагло рече:

— Е, збогом, мој добри Јурага! Е, Бог ће помоћи!

— Збогом пошао, мој душевни оче Анђеле, рече Ошкопац, а шапну Капитану: „Хоп! Цап!“ нашто овај испрати фратра, као што га и дочека.

Пошто се „Вра“ одмакну, рече сам себи: — „Па ето учинили смо, што је главно, споменули смо име божје! Уф!“ Угледавши три Затрнчанина, који га чекаху крај пута, он расклопи Бревијар и даде им знак руком да га не прекидају. А прве недјеље, пред црквом, на питања, он само наду образе и затресе рукама, што сви разумјеше да значи: Покушао сам, па ето видјећемо, видјећемо!..

Тада се створи наставак првој причи, како је затрначки фратар покушао да истјера сотону из Ошкопца, па, како је, у сред преклињања, Ошкопов пас проговорио и рекао: — „Залуду ти мука, вратре. ми смо ђаволски и остајемо његови!..“

Те године бјеше добра љетина, особито бајами родише за приповијест, те Ошкопац узе лијеп новац за своје а од наполичара такође за остало, те учесташе весеља двају побратима. А кад почеше духати студени јесњи вјетрови, Ошкоп се затвори, те једини знак живота му бјеше што се танки млаз дима извијао из крова.

*

*

*

Једне недјеље, пред вече, усред највеће вјетрене хуке, доведоше Мијову младу. Вјенчање је било у њеном селу. Доведоше је: дјевер Антун, кум, њеки Стјепан Пирика из села, и Марта Шундићка, тетка по оцу женикова. Сви дојашаше на мазгама, и сви, осим младе, стигоше пијани. Капитан Иван дочека их у дворишту, загрли снаху уз обични благослов. Вјетар донесе из сусједства магареће њакање, лавез и смијех. Бјеху људски гласови, сјем лавеза, — гласови Ошкопца и Пуздрака! Мијо улети у кућу и врати се са сјекиром, кум Пирика извуче јатаган, Антун викну најамници: „Пушку ми дај!“ Жене заврискаше. Стари стаде на излазак дворишта, да их заустави. Млада паде на груди тетки Шундићки, те, дршћући и плачући, пита:

— Шта им је, тето, за Бога? Шта је?

Тетка се отрже и умијеша се у гужву. Најамница изнесе велику пушку, али је млада одгурну питајући:

— Која си ти? Носи то зло натраг! Каж ми шта је? На кога хоће да кидишу?

— А на Ошкопца и Пуздрака! одговори цура... То они њачу као магарци, — ругају се нашем весељу!

— Ошкопац! понови Била, чудећи се... Ма је ли то онај, о коме се прича да је предао душу Сотони?

— Да, и он је ваш крвник, јер је убио господарева брата!

— О, Исусе! Па зар је он наш комшија!? пита млада, запрепашћена... А ти, ко си, одакле си?

— Ја сам из Шврљуга, ваша најамница!.. Обје

се пропеше на прсте и гледнуше ка вратницама. Била шанну:

— Ево се враћају! Хвала Исусу! Хвала светој Марији, неће бити зла!...

Уђе у кућу, гледну по мрачној просторији. На средини гораше ватра и дјечко њеки вртијаше на ражњу големо пециво. Близу огњишта видје постављену ниску округлу трпезу и око ње поређане столице. У једном куту бјеше разбој, у другом, пред иконом, запаљена воштаница.

Слушкиња, идући упоредо с њом, посматраше је. Бјеше повисока, стамена, као од мрамора отсесана! Најамница рече у себи: Само да јој је кожа бјеља, па да јој, по „шесности“, немаш чему замјерити!

Била клече пред иконама.

Пијана гомила уђе. Из жагора продрије силни Иванов глас:

— А гдје је моја снашица, моја Била? Јадно дијете, какав дочек! Доиста се препала и негдје сакрила! О, Била!

— Ено је пред Госпом! рече најамница, која једнако држаше пушку.

— Ах! учини капитан, гледајући обје женске, једну у молитви, другу оружану... Шта ћеш ти ту, блеко женска! Шта ће ти та црвљика? Носи то, и настој око вечере!.. А гледајте моје дике, моје послушнице, како се скрушила пред Блаженом! Видиш, то јој је била прва ствар! То на добро слуги — благо нам свима, кад је богомољна! Хајдемо и ми! Ред је, прије свега, да изговоримо рожарије!

Кум Пирика, Мијо, Антун и тетка Марта, отегураше се за домаћином и наврсташе за младом. Стара клече до младе. Њих четворица зачаврљаше молитве, помијерајући се а лијево, а десно.

Скинуше са ражња угојена двисца. Кум Пирика показа велику вјештину сијекући пециво. Сви нетремице гледаху његове ударце и често вртијаху главом кад кумов нож тачно погоди међу ребра, или међу пршљене, кад расијече грудне кости! Маст и мрвице штрцаху на све стране, те сви бјеху попрска-

ни, али се нико не одмаче. Кум бацаше комаде у једну велику здјелу. Кад све би готово, стари сједајући рече:

— Ејвала ти га, куме! Тако ваља!

Па махну главом на млађега сина и додаде:

— Де, мали, јавни се!

Антун узе пушку и с врата испали је, вичући:

— У здравље Лопушина, малих и великих! Да Бог да се ова кућа напунила дјецом!

Посједаше. Голема букара, пуна вина, стајаше на сред трпезе. Пред сваким бјеше само по нож и комад погаче, а ни виљушке ни утирача. Ивап први боцну својим ножем и натаче комад печења; сви редом учинише тако, те настаде опште, споро жватање. Млада, након неколико залобаја, устаде и сави руке за тканицом.

Најамница и младићак јеђаху обашка. Дјечак, збојит и здрав, бјеше син њеког сиромашка из села; отац му и он често работаху код капитана. Најамница га запита:

— Како ти се свиђа млада, Ивице?

Ивица слегну раменима.

— Знам, настави она, али, рецимо, да си за женидбу би ли је узео?

Ивица замаха главом, па заклима:

— На први мах не бих, а, послѣ, чини ми се бих! Кад се очи навикну на њу, мила је.

— О, паметно дијете! шапну она, задивљена... Јеси дијете, али си паметно! Видиш, то је! Све је обичнија, све, све обичнија! Свак ће то рећи! Тако је морало бити и Мију. Кад је први пут видио, сигурно ни помислио није да би је могао узети, па му је, понајлак, прионула за срце! О, блажена Госпе, како су сретне неке дјевојке, заврши као за себе.

Кад већ сви бјеху сити, почеше врховима од ножева ргати кости. Антун устаде и с пушком стаде на праг, очекујући домаћинову здравицу. Капитан Иван дохвати букару и напи куму. Пушка прасну, млада се поклони. Кум наздрави Мију, Мију Антуну, Антун тетки Марти, Марта кући Лопуши-

новој и младој „која, заправо, још није Лопушинова“, додаде намигујући...

Људи закурњавише из земљаних лулица и онда истом се заврже разговор. Најприје започеше о Ошкопцу. Млада, једнако укрупњена, слушаше живот и дјела Ошкопчева, слушаше вјетрену хуку, погледаше на црвена лица пијаних људи, на пламен, на служинчад, која сита и напита дријемаше. Бјеше јој хладно око срца, у тој кући, међу тијем крутијем људима, уз њихове језиве приче. Бјеше на свијет дошла са клицом дубоке сјете, која се нашљеђује у крајевима нероднијем, непитомијем, гдје је рат за живот сувише груб, гдје је пјесма налик на записку, гдје се сва љубав према жени своди на тренутну похотну пожуду. Бјеше одрасла у патњама, у вјеровању да је живот страдање, да је на свијету много више зла него добра, да је зло као у засједи око човјека, те напада на здравље, на душу, на срце!.. Тијем је прожета била, иако то осјећање није налазило израза у њеном скученом, збуњеном мозгу, те га не би умјела исказати, али га исказиваше у механично наученим молитвама, у изразима, као што су: „Мајко милосрђа, смилуј нам се, спаси нас!“ Никад пак то осјећање није било у њој јаче него тага „веселог“ вечера! Увјерење тијех људи, да су се Ошкопац и Пуздрак предали нечастивом, иако је испуни ужасом, с друге стране, дође јој јасно да човјек и не може бити срећан и задовољан на овом свијету, ако се не преда Сотони!.. Згрози се од те помисли и обрати сузне очи Блаженој и шапну:

— Мајко милосрђа, смилуј ми се! Не дај ме!

Дјевер је повуче за опрегљачу и у шали је запита:

— А ти? Плачеш за мајом? Заборавићеш је, ље. до зоре!

Невјеста, постиђена, отиде тобоже да постакне ватру. Стари, у тај мах, рече:

— Валај, куме и ти Марта, колика ми је ова радост, толика би ми била још већа, да ђаво већ једном дође по Ошкопца!

— А, не може прије утаначеног времена! објасни Пирика... Кажу: „Сотона држи задату ријеч“, баш као Турчин! Све што пљује на крст, држи своју ријеч! Чудна ствар, али истинита!

— То је истина! потврди стари и, након кратка размишљања, додаде мало нижим гласом: — „Мене је страх за младу! Бојим се вражјег притрунка! Ми смо прекаљени, јер у овој харији живимо од настања, а она је нејака душа!“

— Тага се не бој! прихвати Марта с поуздањем... Била већ носи у зубуну њешто ушивено, а она то не зна, нити треба да зна!

Била чу све то, претрну и у себи завапи:

— Помози ми, ти Исусе, и ти Маријо! Будите ми у помоћи!...

Дуго су још наздрављали и чаврљали, докле их пиће не савлада, те полијегаше...

Била је, по обичају, спавала између дјевера и свекрвине замјенице. Антун и Марта заспаше одмах, а млада се превртала, обузета стравичним мислима, узнемиривана вјетреном треском и дупњавом.

Пред зору вјетар утоли. Млада устаде, уми се и очешља, прочарка ватру, узе вучију и уже, па сједе на камену клупу пред кућом и налакти се на вучију, сјетна, изнурена. Шундићка изађе мамурна и мрзовољна и назва:

— Добро јутро, млада!

Била скочи, поклони се и узе љубити тетку у чело, у очи, у јагодице, у врат, у рамена, у груди, у руке. Тако ће, по обичају, свакога старијега у сусрету, за четири недјеље.

Марта је пољуби у чело и запита:

— Јеси ли што сањала први пут у својој кући?

— Сањала сам блажену Госпу, у помоћи нам била!

— Благо теби и кући! А шта си видјела?

— Не смијем казивати! Заповједила ми је да не казујем!

— Ну! Ну! учини Марта... И то је добро!

Дјевер Антун, огрнут кабаном, мимоиђе их, рекавши: „Хајдемо, млада, са срећом!“

Млада упрти вучију, дохвати вједарце и отиде за њим. Пријеђоше сеоски пут и заколише двориште Ошкопчево.

На пушкомет иза куће Ошкопчеве бјеше гајић великих бријестова. Ту уђе младић. Она се сјети што јој ћаћа говораше, послје просидбе: — „Имаћеш свега! вели. Кућа је пуна. А поврх свега, није ту као по осталом Загорју, да се иде на воду далеко; бунар ти је пред кућом и никада не пресуши!“

Млада захити. Антун збаци огртач, свуче гуњ, засука рукаве, прекрсти се и пружи прегршт. У три маха он опра руке и лице. Она извади из њедара утирач, а он иза појаса сребрн новац, дарива је и пољубише се. Пошто напуни вучију, дјевер је повуче за руку, те сједоше. Он започе:

— Свашта смо блејали синоћ, је ли Била?

— А нијесте, брајо, него разговарали се као људи!

— Аја! Вино је говорило! А ти си плакала!

— А, онако, брајо, не због тога, него... онако.

— Најжалије ми је, наш брат Крсто није с нама! Он је најбољи између нас, најпоштенијег срца!

— А сви сте ви добри!

— Мијо је арум у пићу, а овога пута баш није био, те по томе видим да те шуно љуби.

Билој удари румен у лице.

Младић настави:

— А вјеруј, да ћемо те, ћаћа и ја и Крсто, гледати као очи у глави! А и ти ћеш нас!

Била се заплака.

Тако се разговараху дјевер и снаха, све док сунце не грану.

У повратку, кад бјеху према Ошкопчеву дворишту, Антун застаде а млада се попе на један крш. Према вратима стајаше висок, погрбљен старцац.

— Пуздрак! шапну Антун.

Доље, с прага помоли се Ошкопчева глава, срасла у сиједој краткој бради, под пљешњивом капом. Он клечаше, ослоњен на руке, па се извуче, лазећи покољеначке, као што чине мала дјеца.

— Помози нас, Исусе! рече млада... Је ли то Ошкопац? Зар је узет?

— Дошао је враг по своје! одговори Антун... Право би било да отидем онамо, па да их даривам за синоћње њихове поздраве!

— Не, брајо, молим те, рече млада смућена... Бог ће сваком судити, али може и помиловати!

— Зар и Јурагу Ошкопца? пита младић, смијући се.

— И њега! потврди млада збиљским гласом... И он је крштена душа!

Антун застаде и запита у чуду:

— Шта ти то говориш, Била?

— Мили мој брајо, немој се љутити! Ја сам о њему њешто сањала... њешто... као у име Блажене Дјевице Марије!

Антун је за дуго гледаше, све у већем чуђењу, па одмахну главом:

— Немој ти то пред оцем рећи, на за живу главу!

Она одрече главом, па ке исправи, колико је могла под бременом, и рече одлучно:

— Нећу ја, брајо, никоме изгубити ришпет, а најмање ћаћи! Али, што ми Блажена нареди, учинићу, па ма главу изгубила!

Антун слегну раменима и упут исе пред њом!

Затекоше Ивана, Пирику и Марту гдје доручкују. Антун се придружи, а млада стаде помагати најамници. Послије доручка, људи отидоше да протегну ноге по селу, женске прионуше око ручка. Ивица поче окретати другог двисца. Шундићка се извали у домаћинову столицу са наслоном, те издаваше наредбе.

За ручком се опет наздрављало, истим редом и обредима, као и за вечером. Око заранка, Пирика, Марта и Ивица отидоше, а домаћи полијегаше раније.

Младожења и млада устадоше први; њему је било до тога, да му се стари не руга. Зато пробуди оца и брата, вичући и тобоже приговарајући им што дангубе. Стари се смијао од срца и одговори: — Ето нас, ето, раниоци наши!

Кад сиђоше к огњишту, на ракију, старац узе Билу за браду, питајући је како је спавала. Па сва тројица отидоше на рад.

* * *

Оставши сама, Била изговори пред Блаженом све молитве, које знађаше, па отиде на воду. Кад стиже до оног камена, са кога је, дан прије, први пут видјела Ошкопца, распрти вучију и попе се. Стари сјеђаше на клупи, а Капитан лежаше до њега. Била узе вједарце с водом и чврстим корацима прође дуж зида, отвори вратнице од дворишта и стаде пред Ошкопцем. Он зину од чуда и помисли да види какву приказу. Капитан чучну и раздрељи очи.

Била започе:

— Хваљен буди Исус и Марија, стриче Јурага! Дошла сам...

— Шта? Ко? То? Замуца он, готово већма у страху, него у срџби... Која си ти? Шта тражиш?...

— Ја сам Мијина млада! Мене шаље блажена Госпа, да те послужим. Она ми је то заповједила у сну! И ево, слушама је!

Па дохвати врч с водом што бјеше на земљи, просу устајану воду и насу јакошњу.

— Ето, стриче! Свако ћу ти јутро доносити. То ми је наредила Блажена, и још ћу те што послужити! А сад, збогом!

То је изговорила плахо и у забуни, да је Ошкопац једва могао разабрати.

Другог јутра, Ошкоп и Била, сјем поздрава, друге ријечи не измијењаше, али му она очисти и у ред доведе кућу...

Тога дана у вече Била каза својима шта је учинила и зашто. Каза просто, укратко: „Била

сам код старог грјешника, да га водом напојим, да му логу очистим! То ми је Блажена заповједила прве ноћи под овијем кровом! И од сада ћу га дворити и спремати да кршћански умре!“

Синови свратише очи на оца, који сав уздрхта, чувши то. Наста дуго ћутање, у коме се стари њеколико пута прекрсти. Најпослије рече:

— Ти си божја душа! С тобом је у моју кућу дошао благослов! Ради шта хоћеш!...

Чудо се разгласи: Како је млада Лопушића изгнала сотону из Ошкопца, како га наведе да с њом заједно говори розарије Блаженој, да се исповједи, да се разиђе са Пуздраком — што све бјеше истина.

Ошкопац се показиваше пун милоште и понизности према Билој, а она га је дворила као оца. Са Лопушинима се није отворено мирио, али се већ нијесу грдили. Живио је још двије године и умрије као Хришћанин, оставив Билој све своје имање.

ДОКТОР ИВАНОВИЋ

...Ви знате да сам ја своју чиновничку каријеру започео овдје, у Ребенику, као судски писар. Старјешина ми је био чувени стари Трепек, нашљедни судија ребенички, човјек напрасит, осоран, пун племићске охолости. А у оно вријеме, ни остали његови другови по поријеклу, не гледаху с мање висине на нас представнике плебејског школованог нараштаја. Не треба да вам кажем како сам се с почетка тешко навикавао у Ребенику, јер и ако сам сеоско дијете, у Падови се бјех научио на већи простор, на већу слободу кретања, на веће промјене, на већи додир са свачим, што постиче умни развитак. Свршио сам школовање послије талијанске буне, те сам се враћао у завичај, носећи у души идеал слободе и вољу да будем пионер у буђењу народне свијести. Међутим у Ребенику не нађох земљишта за то, остадох једини представник свега тога.

Тако ми протече година.

Почетком друге јесени, настани се у Ребенику млад лекар, сељачког поријекла, као и ја, родом из овога котара, као и ја, из првога кола наших младића, који су се у Бечу школовали. Звао се Др. Ловро Ивановић. Нијесам га познавао, него, прије његова доласка, случајно у суду познадох његова старијег брата, имућна и угледна сељака, који се могао узети као тип наших Загораца, — човјек висок, снажан, плав, добродушан. Звао се Борило. Он ми је причао о своме брату Ђаку. Између осталог рече: „Онако, није наочит, али је бистре главе, од дјетињства пошешен за књигом.“

Једног јутра затекох у кафани младога лекара и брата му Борила. Заиста никада дотле не ви-

дјех тако два неједнака брата! Доктор је био црномањаст, дугачка трупа, кратких ногу, велике главе, али те нескладне размјере тијела поправљаху у њеколико велике сјајне очи и питомо лице.

Пошто се познадосмо и наразговарасмо, понесох утисак да се млади доктор прецјењује, да је увјерен е ће све бити како он жели, да је хладан и неискрен.

Ивановић је био из богате куће, — знало се да ће његов дио имовине изнијети до 50.000 форинти.

Доктор Ивановић узе господски стап, па се даде у походе. Најприје походи два стара ребеничка љекара. Можете мислити, каквим га срцем чекаху ти стари Ескулапови жрци, који су, ваља да, педесет година пијавицама и рицинусом лијечили све болести по Ребенику и по котару. Па доктор заређа по бољим и средњим кућама. Од женскога свијета потече готово једногласна хвала, како је лијепо васпитан, како се по свему може судити да ће бити добар, модеран љекар!

Набрзо се Ивановић додвори и људима од утицаја, свећеницима, вишим чиновницима, богатим трговцима, чак и старим медицима.

Почех се с њим састајати сваког дана, послије ручка, у кафани, гдје играсмо билијара. Мало по мало, познадох га скроз и увјерих се да је неизмјерно себичан, готов на сваки компромис са својом савјешћу. О нашем народном покрету говорио је с багателисањем, тврдио је да још задуго морамо бити потпуно подложни талијанској култури, јер да немамо ни елементарних увјета за самостални културни развитак.

Ивановић је био веома вјешт играч на билијару, у томе једини у Ребенику према мени. А та је игра била моја велика страст. Послије небројених партија билијара, нас двојица заподијевали смо разговор, причајући један другоме ђачке доживљаје и успомене из два толико различита свијета, романског и германског. По себи се разумије, да смо говорили и о нашим љубавним доживљајима.

Доктор се поносио својим успесима на љубавном пољу; по његову причању, био је просто неодољив. Почео је, вели, на томе пољу војевати још као гимназијалац, па, доцније, о школскоме распусту, у своме селу имао је харем, а већ у Бечу његовим жртвама не бјеше броја.

Јесен је била лијепа. Доктор заведе у нас сасвим нов обичај, излете у поље, у повећим друштвима мушких и женских. То је била његова заслуга, а то је могао у оно вријеме само Ивановић покренути и извести у Ребенику. У тим излетима, весело се проводило: јело се, пило, пјевало, играло, а доктор је био душа свега тога; све је он предвиђао, за све се старао. Према удавачама, да се којој не би замјерио, имао је једну мјеру љубазности. А утицај његов на женске главе био је велики, иако су га међу собом звале надимком „доктор Патак“ због његовог геганга у ходу.

Задуго није Ивановић ниједној срце занио, али, с временом, у односима према њему, било их је три врсте: било је оних које су се њему наметале; које су га још проучавале; које су биле сасвим немарне према њему. Разумије се, у тој трећој врсти биле су: најљепше и најбогатије. Од ових, једна се особито истицала објема особинама, а поред тога и господским поријеклом. Само добро оштре и добро испитљиве очи могле су поњекад опазити на докторову лицу као њеки облачак сјете, кад би се забављао са лијепом и богатом племићком, и она би се поњекад загледала у њега њекако као у недоумици, без израза каквог осјећања. Племенита Ана Ковићева, јелиница у болешљиве и сувише побожне матере, била је веома сентиментална, засићена романтичном лектиром.

Кад настадоше вјетрови и магле, ми, самци, не избивасмо већ из кафане. Ивановић се поче дружити са фратрима. Уз то постаде опрезнији него што је догле био. На махове пак поста веома разговоран и весео. Ја сам тумачио ту плимину и осјеку тим да је то у вези са његовим односима.

са госпођицом Аном, — јер се већ знало, да свраћа у кућу, да лијечи матер и поњекад да их обје прати у цркву!...

Њеколико дана пред Божић вријеме се поправи, настаде „бабје љето,“ те једнога дана могасмо учинити излет. У тој прилици увјерисмо се, да је доктор знатно напредовао у милости лијепе девојке. Она га је сваког часа зивкала, те за ово, те за оно, а он је једнако имао чувиду хладна и учтива човјека, али би се ипак на тој чувиди почешће опазило трзање и промјена боје. Ана га гледаше право у очи, често извјештаченом умиљатошћу, као да га сажалева и у исто вријеме храбри, као да му говори: „Жао ми те што страдаш, али ко зна? могло би бити да ти то буде и накнађено!...“

Њеколико дана послије тога, дође доктор као обично у кафану, али необично добро расположен. За вријеме наше партије он је пјевушио, додацивао досјетке, пријатељски задиркивао околне, који се, као свагда, наврсташе око биљара. Послије игре, доктор ме позва у шетњу, с њекиим изразом на лицу, који као да је значио: „Има велика новост.“ И заиста одмах започе:

— Знате ли шта је ново?

— Да чујем! рекох, а помислих у себи: Доиста ће ми саопштити да се вјерио са племићком!

— Новост је та, — идем да божићујем у село, код својих!

Рекох немарно:

— Па то ће бити лијепо!

— Нијесам видио своје, осим Борила, ово је пета година! А чујем да је стара болешљива, а имам и њеког посла у селу! Елем, све је то за вас споредно, а главно је да вас позивљем као свога госта!

Тада се баш зачудих, јер ни по чему не могох се надати такоме знаку пријатељства. Доктор ме узе под руку и настави:

— Вјерујте, учинићете ми пријатељску љубав, а, надам се, и себи велико задовољство, јер и ви сте сељачко дијете. Прво и прво, провозаћемо се

по оваквом красном времену, па онда, уживаћемо у својим старинским божићним загорским обичајима! Полагаћемо бадњак, уранићемо на полуноћну службу и пјеваћемо заједно са нашим добрим пуком:

„У се вријеме годишта

Мир се свијету нав'јешта...“

— Затијем, сутрадан, љубићемо се са лијепим дјевојкама и невјестама, јер обичај то допушта тога дана! П' онда, братиковићу си га мој, најешћемо се печенице са ражња, погаче испод препуље, напојићемо се домаћег вина, нагријаћемо се ватре на огњишту, и тако даље, и тако даље! Кажите право: Зар вас све то не привлачи?

— Још како! рекох искрено.

— Е, па онда ствар је свршена! Поћићемо преко сутра, на Бадњи Дан, око осам часова изјутра. Кола ће нас чекати пред градским старим вратима. Узећу онога млађег кочијаша, Јусуфа, — сигурнији је. Остаћемо горе први дан Божића, а другог дана имам посла у граду. Дакле, двије ноћи и један дан!

На Бадњи Дан устдох раније. Небо је било мутно и духао је студен вјетар. Иако сам био увјерен да се Ивановић предомислио, ипак се упутим ка старим градским вратима, пред којима наћох спремна кола и кочијаша Јусуфа.

У оно вријеме била су у Ребенику свега двоја јавна и то отворена кола, и два кочијаша, један стар, други млад. Стари се звао Берек, а млаћи Јусуф. Немојте помислити да је први био Мађар, а други Турчин. Боже сачувај! Обојица су били наши људи, из горњих крајева, а ко би га знао зашто им баш таки надимци прионуше! Јусуф бјеше прави колос, млад, плав, добродушан, недотупаван, ужасна изјелица, али нити је пио, ни пушио, — права бијела врана међу својим друговима по занату. Мрзио је женске и попове. Љутило га је кад би му се рекло да се њека у њега „загледала“, или кад би му њека слушкиња из шале те-

пала. Да је планинац, познавало се на први мах по говору и изговору, а знало се да је православни и да свесно држи бескрајне постове.

Кад му се примакох, започех:

— Шта је, Јусуфе, болан чоче? Куда се то спре- маш по злу времену, које ево пријети. Кога ћеш то да возиш и куда?

Јусуф се трже као иза сна, јер дотле бјеше бле- нуо у њешто. И одговори:

— А дотура возићу!

— Кога дотура, болан? Имамо их у Ребенику три, вала Богу!

— А дотура Патка! измаче се Јусуфу, па га спопаде такав смијех, да се тресао од главе до пете.

— А тако, Јусуфе, је ли? А Бог ти и божја вјера, казаћу ја господину дотуру како га ти то зовеш, па да видим шта ће бити због тога; да видиш, када те онај лав шчепа у своје канџе, па те свега измрмољи као крумпијер!

На то Јусуфа спопаде јачи смијех.

— А куда ће дотур? Путује ли сам?

— А што питаш, кад знаш, кад ћеш и ти с њим! вели припрости Јусуф.

У томе стиже Ивановић, обучен као да се спре- ма у Сибирију, са шубаром, бундом и у чизмама. Бјеше добре воље. Започе:

— По свој прилици, спрема се снијег, а то је добро, јер наши сељаци не маре ведар Божић. Ка- жу: „Сачувај нас, Боже, ведра Божића и облачна Бурђева дне.“ Сад, ако им донесемо снијег у Го- лубац, рећи ће се да смо срећни гости... Што си, Јусуфе, тако зинуо пут мене, као да се спремаш да ме прождереш?

— Ја ко велим, господине, све је тако, кошто рече! Знаш ти и то, вјере ми!

— Хајд! Сједајте! Гјерај!

Посједасмо. Јусуф се прекрсти, па ошину коње.

Сјеверац нам духаше у лице. По цести, која се већ од града пење, па даље, по виноградима и

главицама ребеничке околине, није било видјети живе душе. Море је било чивитасте боје; дугачки вали погоњаху се и пропињаху се. Двије или три лађе једрењаче примицаху се нашем пристаништу, клањајући се.

Што се већма пењасмо, биваше језивије. На западу котрљаху се мутни, големи облаци, летећи један за другим, а како који стигне на границу неизмјерне тамне површине небеске, онога тренутка утоне у њу! То ми је напомињало војске, које се спремају на напад. Главна је на окупу, а заостали дијелови прикупљају се журно. Борба ће настати скоро!

Ивановић је сједио дубоко замишљен, на челу му се удубиле бразде, а очи је скренуо на страну, — израз човјека који бира и омјера сваку ријеч, коју се спрема да изустити. Мени се заче сумња да он не иде кући из сентименталних разлога, него ради свога дијела, а мене да је повео као „човјека од закона.“ Покушах да одбацам ту помисао, запитах:

— Шта је, докторе? Какве вас то крупне бриге море?

— Мислим о једном чудном патолошком случају, који ме веома интересује, а не могу да му ухватим краја.

— Тако! А ја у себи рекох да сте с мислима у Малој Голупцу, код својих!

Доктор ме чудно погледа.

— А што? Оно, додуше, жељан сам и својих, али домало бићемо заједно!... Случај болести који вам поменух, може и вас занимати! Да чујете!

И узе описивати болест неке тежакиње из ребеничког заграђа. Та жена не само што изгледа здрава, него здрава је дању, али ноћу, сваке ноћи од десет часова, од прилике, па до зоре, спопадне је тешке муке, — трза се, пјени, превија се од загонетних болова, којима се не може знати повода... Доктор рече, да намјерава опис тога случаја послати њеком свом професору у Беч...

Након часа и по вожње, нестаде нам испред очију мора. У исти мах почесмо се спуштати у дољу, у којој се налази село Мирац. На помол Мирца, почеше падати прве пахуљице снијега. За њеко вријеме налијетаху изкоса, мени с бока, па врло брзо загустише. Јусуф заустави, да се коњи издихају, па их потјера добрим касом. Цеста је скретала на десно, ка селу, те нам вјетар са снијегом зађе иза леђа. Пролетјеше нам испред очију томиле кућица са сламним крововима, над којима се повијаше дим. При дну долине срете нас њеки сељак, гонећи њеколико говеда и коња. И онда довикну:

— Куда сте кренули по овом времену, ако Бога знате? Не видите ли да ће ударити салаука!

Јусуф се окрену к нама и, одмахнув главом, започе:

— И ја ко велим...

— Мучи, кљусино! прекиде га доктор... Ти ко њешто велиш! Као да и тебе њеко може слушати! Тјерај и гледај свој посао!

Окренув се к мени, настави:

— Прошли смо трећину пута, а још није подне! Истина је, долази опет бријег, већма стрменит, али испод њега, с ону страну, настаје равница, много дужа од мирчанске. Даље су мање узбрдице. Рачунам да ћемо стићи прије сумрачја.

Кад стигосмо под бријег, који је доктор поменуо, Јусуф сиђе с кола и упути се пјешке, упоредо са дешњаком. Тада истом загусти снијег, те сам гледао ствари око себе као кроз какву копрену, а одједном, од брзине ковитлања пахуљица, почеше ме бољети очи, те оборих главу и зажмурих.

Вјетар је попуштао, али је био оштрији. Мало помало, поче нестајати коњскога бахата и зврке точкова, те се војасмо као по каквој дебелој поњави. Нас двојица погурени, нијеми, стењасмо под бијелим оклопима.

Јусуф поче њешто говорити, али нијесам могао разабрати ријечи. Најпослије заустави кола и онда сам могао чути јасно ове узвике:

— Ај, ај, мој стари Доро! Окупао си се у своје зноју, а шиба те студен вјетар! Јао теби и са мнош. стрико Доро! Добро је говорио мени мој покојни кум: „Јусуфе, синко, вели, ко ти је крив што нијеси поп, него кочијаш.“ Те и ја теби, мој матори: „Боље би било да нијеси коњ, но рецимо дотур! А шта ти могу? Тегли, када ти је то суђено! А-еист!“

Рекох доктору:

— Чујете ли мудровање нашега Јусуфа, како жали коње и сјетује их да буду покорни судбини!

На то ће Ивановић срдито:

— Нека га ђаво носи и с њима! Боље би урадио да похита, јер сувише споро одмичемо.

Па се исправи и викну момчини:

— Чујеш ти, кљусино, не штеди толико ту твоју браћу, него шибај! Омркосмо у планини.

Јусуф одговори жалостиво:

— Не може се, господине дотуре, и коњи су божји створови! Што се не може, не може!

Било је два по подне. Већ ми се прсти на ногама бјеху почели мрзнути, те почех лупкати стопалима. Доктор узе поново гунђати. Снијег већ није падао пахуљама, него големим лопарима. Кола су се час заустављала, час кретала; коњи су на махове рзали, а Јусуф је све једнако тјешо благим утјехама.

То је ужасно дуго трајало.

Најпослије, кочијаш сједе на своје мјесто и окренув се рече:

— Ево нас у равници, на помол Коњевице! Ако заповиједате, можемо мало сврнути у крчму.

— У какву крчму? запита доктор љутито, али и радознало... Откад у Коњевици има крчме?

— Од прије три године! Може се лијепо што заложити и попити.

— Добро! викну доктор... Поћерај живо, па сврати!

Коњи појурише. Доктор поче трљати руке, ко-

лико од студени, толико, очевидно, и од задовољства. Вели:

— Паметна је ствар што се ту отворила крчма, јер је Коњевица средокраћа између Приморја и Босне! Дакле, ту ћемо се поткријепити, па ћемо даље весело.

— А колико је далеко од Коњевице до Малого Голупца?

— Највише час и по, а узбрдице су благе. Моје је село трећа долина од града, — велика и родна долина. Имамо и лијепих дубрава и живе воде у изобиљу. Љети би се могло лијепо живјети у Голупцу! Саградити вилу, па...

Не доврши што је хтио рећи, а ја допуних у себи овако: „Па са својом лијепом, младом, племићком љетовати тамо.“ Јер, счевидно, то му је било у памети!

Усред међаве и невидјелице, кола стадоше. Јусуф викну: „Ево нас пред крчмом! Силазите, ако хоћете“. Ја назријех нешто велико, четвртасто, црно, близу цесте. С муком сиђосмо и упутисмо се ка црнилу. Оно што ми се видје четвртасто, бјеху мрачна врата од крчме. Примакав се, видјех над вратима два прозора, а уз ту зграду прибила се друга, нижа, из које куљаше дим. Доиста нас нико не чу изнутра, али ми зачусмо смијех звонка женскога гласа.

Викнух испред врата:

— Помоз' Бог вама, унутра!

Смијех престаде, а замијени га страховита псовка, и настаде неки комешање. Како бјех крочио унутра, угукнух и спремих се на одбрану, јер у тињи часак заштри ми се вид и видјех ово: У полутами, за тезгом, назријех неку стаситу, младу жену, која проблиједи као смрт! С десне стране, гдје бијаху велик сто и клупа, неки омален човјек, с ножем у руци, хоће да се отме другом, који га је ухватио састраг, за хаљине. Његове закрвављене очи бјеху обраћене на нас. На први мах помислих, да хоће да кидише на Јусуфа, али овај утрча вичући:

— Што би дотуру!?!... Што побјеже!?!... Шта је, Павле!?!...

Па се Јусуф склони у прикрајак, и стаде викати: Павле! Павле! Држ' га!...

Тада разумјех, коме је дар био намијењен. Павао се отрже и хтједе потећи из крчме, али га шчепав одостраг за мишице, подметнух му ногу и он паде ничице, а ја легох врху њега свом тежином! Нож му искочи из руке, млаз крви шикну испод главе му. Стадох викати:

— Држите! Помозите! Јусуфе, конопац! Брзо донеси копор из кола, да вежемо овога лудака!... Полудио је доиста!

Иза врата, која бијаху иза тезге, кроз која се излазило у мању зграду, настаде запомагање оне жене:

— Јао! Немојте господине, вас није хтио! Јао, милостива Мајко Божја! Није хтио вас, није хтио вас, него Ивановића!

У бјеснилу викнух:

— Везујте га!... Јусуфе, камо те?

— Ев', ев', ев', виче Јусуф, упијевши уже.

Њеко клече поред мене и дирну ме у раме. Бјеше стар сељак. Он започе:

— Устани, господине, ако Бога знаш! Не видиш ли, да је може бити мртав!

Ужаснут, скочих. И она двојица занијемеше, укрутише се, зјенице им се раширише. Али оназисмо да Павлу ноге цепте, те њих двојица лагано га окренуше наузрак.

Бјеше страшно погледати га! У паду раскрвавио уста и угрувао чело, те му је лице било од три боје! Раста је био осредњег, али жилав и чврст, малене главе, густих црних бркова.

Стари сељак попрска Павла водом, па му обојица помогоше, да се дигне, па га посадише на клупу, леђима уза зид.

Након подужег тајца, Павле се поврати и очи му живнуше. Стари га запоји вином, а он скрену очи на мене. У томе погледу није било ни пријет-

ње, ни мржње, него неизмјерна туга. Ја започех:
— Несретниче, што си хтио! На кога си хтио
кидисати и зашто?

Он лагано замаха главом.

Јусуф се умијеша:

— Е, брже, треба да говориш! Ово је господин
судија!

На то стари сељак скиде капу и заустив њешто,
али Јусуф настави:

— Био си да пробурасиш дотура! Није шала!
Десет година тамнице не вали ти!

Ја наредих Јусуфу да одмах преже, да стиг-
немо несрећнога доктора, који може заглавити по
оној „салауци“. За тим се окренух сељаку:

— Говори ти, што знаш! Брзо! Немам кад че-
кати. Дакле, ко је овај човјек и зашто је хтио уби-
ти д-ра Ивановића?

Старац слеже раменима:

— Не знам, тако ми оба свијета, господине! Ја
сам одовуд из села. Дошао сам да купим пића. Та-
ко смо ту сједјели и разговарали и шалили се, кад
ви наиђосте, па ето што би!... А крчмар се зове Па-
вао Размановић, из Малог Голупца. Он је овђе
нема ни четири неђеље.

— Зовни његову жену! прекинух га ја.

— А оно му је сестра, рече стари.

Павао хукну, исправи главу и гледајући ме
право у очи, изрече промуклим гласом:

— Ивановић је осрамотио моју сестру. А сад
имаде образа ући ми у кућу!... Убио бих га, да је
Саваатов син!...

Све се окрете око мене. Побјегах. Скочих на
кола и викнух Јусуфу:

— Берај што брже.

Снијег је вијао јаче. Ни напријед, ни са стра-
не, није се могло видјети ни на три корака!

— Берај, Јусуфе, берај, понових... Несрећник
ће заглавити.

Јусуф немилостиво шибаше јадне кљусине, а
мени се чинило да на мјесту тапкају, да се не од-

мичу. Држао сам у руци часовник и свакога тренутка кресао жигицама; чинило ми се да се скаљање не мичу!

Јусуф се окрену и рече њешто, а ја му викнух:
— Не осврћи се, не говори, молим те, него гледај пред коње и са стране, нећеш ли угледати дотура!... Вичи га по имену!

Јусуф стаде викати кроз мећаву:

— Дотуре-е-е! Дотуре-е-е! Е, има ли кога на путу?... Дотуре-е-е!...

— Шта да радим, ако га не нађемо!? питах се у очајању... Ако је од страха и умора пао у несвијест, те га затрпао снијег!

Јусуф непрестано шибаше и дозиваше. У њеки мах кола стадоше и Јусуф скочи с њих, викнув:

— „Ево га!“

Скочих и ја.

Доктор у снијегу до кољена, погурен, ослоњен објема рукама на штап, стајао је па цести.

— Дотуре!.. Докторе!.. повикасмо оба у један глас, па га узесмо међу се под руке и доведосмо до кола. Јусуф ишчупа из позадине руковијет сијена, те му обриса хаљине и помогосмо му да се попне. Ивановић је, дршћући ужасно, нагло дихао. Јусуф ишчупа још сијена, којим истрља коње. Истом, пошто се одмакосмо, доктор шапну:

— Какав доживљај! Шта кажете, а!?

— Ви сте љути? додаде, пошто не прихватих ријеч. Препали сте се јако?

— Не, колико ви, заиста! рекох најпослије.

— Откуда сам, врага, могао знати, да су Размановићи ту, на Коњевици, па држе крчму? Јусуф је то могао знати!

— Ако је Јусуф то знао, није могао слутити да ви дугујете Размановићу за част његове сестре?

Ја постадох крут, а он с муком изговараше ријечи, што сам приписивао узрујаности.

— А ви то вјерујете? запита он још лаганије.

— Не потрза се нож низашто, последије пет година!

— Хоћете ли ми испричати све што је било?

Испричах му све редом што се у крчми дешавало и говорило, сваку ријеч, сваки покрет. Говорах лагано, усиљавајући се, али хтједох да чује све по танкости. За вријеме мога говора, он је јечао, лагано, савлађујући се. Кад сврших, он прихвати:

— Гријех младости, а... најпослије и није, јер је Анђуша била свачија!

— Не вјерујем! оте ми се сама ријеч.

— Пардон, господине...

Одмах доктор јекну гласније. Из даљине се зачуше пуцњи, а назријех и свјетломрцање под брдима. Ваљда је Мали Голубац на помолу. Запитах Јусуфа, а он одврати:

— Јест, ја! Оно сад прилажу бадњаке! И коњи сад сами иду брже, јер слуте да су на домаку!

Заиста, несрећне животиње касаху гушећи се. Јусуф поново узе тепати.

Доктор хукну и прошапта:

— Грозница!.. Јака грозница!

Ну, помислих, јевтино си прошао према ономе што ти се спремало! Одлежаћеш грозницу, па ћеш опет све заборавити!.. Питах се, ко је управо спасао доктора, стари сељак, или ја? Или оба скупа? Али, ко је од нас двојице већма спријечио несрећу? Без сумње, да не би мене, Размановић би стигао Ивановића.

— Мени је зло!.. Брже! рече он, дишући натлије него дотада.

Кроз мрак уђосмо у Мали Голубац. Из кућа се виђаху велики пламенови. Пред једним двориштем угледасмо запаљену буктињу, а према пламену, познадосмо главу крупнога Борила. Зубљу је држао њеки младић. До њих бјеху двије женске, њека ситна баба и млада, стасита жена. Кад се кола примакоше, гомилица се стаде примицати, а ја брзо искочих и рекох:

— Помозите доктору да сиђе! Разболио се на путу!

Па кроз двориште уђох право у просторију при

земљи, гдје је на средини пода горјела велика ватра. До средње зграде била је двобојна, мања кућа, а са стране дворишта стаје.

Крај огњишта сједио је сељачић и окретао је ражањ са прасетом. О веригама вишаша котла, а на жару бјеху пристављени лонци. У кугу је био разбој; за њим преградак, дуж стијена ковчези и хаљине и сељачки, дрвени кревет; на другој страни, оружница са дугим пушкама, јатаганима и кубурама. Еле, богата сељачка кућа, уз коју има још и „кула“.

Сједох на домаћинску треножну столицу са наслоном. Ту запалих прву цигару од Травља.

Зачу се тутањ корака у кули, — најприје на дрвеним стубама, па по поду. Дјечак бленуо у мене те заборавио окретање. Ја га опоменух и почех га питати о ситницама. Бјеше сиромашак, из села, слушче у Борила. Доктора не познаје. Борило има још два момка. Најбоља им је млада господарица. Утара се увијек лијечи травама и чека сина, да дође, да је излијечи. У селу се прича, да је доктор изучио четрнаест школа — шест малих и осам великих!

Уђе Бориловица, жена, по стасу и снази, према мужу. Поздрави се са мном, па само што рече: „Шта би брају?“ па се одмах даде на спремање вечере. За њом уђе момак и унесе морску рибу, коју смо им ми донијели. За њим, троје четворо дјеце, која се склонилише у кући. За њима, Јусуф, који сједе крај ватре. Најпослије дође Борило, пружи ми руку и рече:

— Добро дошли!

— Дај Боже! прихватих... Видје ли, што се десило? Доктор је презебао!

Борило заврти главом и рече:

— И не прозебао у онакој трци и страху по међави!

— Дакле, знаш већ шта је било?

— Од Јусуфа сам чуо!

Сједе и умуче.

Домаћица постави за нас двојицу одвојено, на трпезици, а велику намјести с друге стране огњишта. Домаћин устаде, а за њим момци и дјеца. Устадох и ја. Борило се прекрсти и сви у глас с њим започеше „Оче наш.“ Момак скиде пиштољ с оружаннице, и с врата огласи вечеру, па посједасмо.

Наклатисмо се својски, особито Јусуф и ја. Било је за јело: кувана крумпира и граха, рибе печене и пржене, погаче и уштипака. А за пиће пре-красне хрваштине, (вина црвенкаста, танка, реска).

Послије вечере, домаћица испрати дјецу у пред-градак, момци отидоше да припазе на стоку, а ја и домаћин остадосмо сами. Ја сам пушио, а Борило одупро лакте на кољена, а дланима поднимио се, па гледа у ватру. У њеки мах запитах Борила:

— Пријатељу, каква бјеше цура Размановића, докле бјеше у селу?

Борило ме погледа с изразом као да се домишља: шта хоћу тачно да знам?

— Питам те, је ли она била... свачија? додадох. Он одмахну главом:

— То би био гријех рећи!

Након њеколико тренутака, настави:

— Размановићи су нама неки далеки род. Њих двоје, Павао и Анђуша, зарана остадоше сиротни. Павао је много старији од сестре, јер је било још дјеце међу њима, која помријеше. Анђушу узе у кућу наша стара, као помоћницу. Било јој је истом шеснаест година. То се десило оне године, кад је овај наш свршио гимназију и провео с нама осам не-дјеља, а за тим отишао у Беч... Шта да вам причам? Пред Божић, откри се да је дјевојче под бременим... Можете мислити како нам је било! Да нас је половина у кући помрло, не бисмо жалоснији били. Прикривасмо бруку до Ускрса, па онда, договорно с њеном тетком из другог села, оправисмо је она-мо! Али се ствар разгласи, те дође до ушију и Павлу, те стиже бијесан, да на врат на нос распрода оно своје сиромаштине, а к мени дође, то толико да ми каже да ће ми убити брата! Нудио сам му двије

најбоље своје њиве, обећао му да ћу удати Анђушу, све је било узалуд, није хтио да чује низашто!... Овоме нашему писао сам све и свјетовао га да за живу главу не долази кући, док се ствар не заборава...

Борилу потекоше сузе.

Стана се врати из прегратка, погледа расплакана мужа, па сједи до њега и покри лице рукама.

Послије дуга мука, запитах:

— Је ли живо дијете?

Он потврди главом. У чуду, жена погледа мужа, па мене, па запита:

— А, о томе је ријеч била?

— О њему, да! вели он... А ти и не знаш, што је било на Коњевици?

Па јој исприча. Жена је прсте ломила и давала свакојаке знаке чуђења и страховања. Кад он сврши, Стана рече:

— Ето видиш, Борило, како погоди онај мој сан? И памти шта ти кажем, неће на томе остати!...

А Борило поче:

— Јадан ти сам, да сам знао, е је Павао на Коњевици! Он је тамо има њеколико недјеља. Кад сам ја јесенас пролазио, био је крчмар њеки Личанин.

Борило устаде, рекавши:

— Одох да замијеним јадну мају, која не слуги од чега јој се син разболио! Немојте јој ни казивати.

Пошто отиде, Стана ће мени:

— Мој господине, да ви знате шта нас је због младога јада стало! Срећом, дијете је мушко. Као јабука је, — на матер! Овај мој просто гине за њим! Хоће, вели, да га доведе у кућу, кад наврши шесту годину....

— Ама, рекох, зна ли доктор да има дијете?

— Како не би знао!? вели жена и осмјехну се сјетно... Али га видео није, а није могао и да је хтио, јер већ није долазио кући, ово је пета година! А не бих рекла, да га срце за њим боли!.. А ето, ми чусмо да хоће да се жени, да узимље њеку великашицу?

— Од кога сте чули? питам ја.

Жена се збунује, на намах рече искрено:

— Па... писао нам је!

— Тако? Ја мислим, он је највише с тога и дошао овамо?

— Ваљда, потврди она.

Даљи разговор прекиде нам баба Ивановићка, ситна старица, жутих образа, необично живих очију. Пошто се поздрависмо, рече:

— Ловро је сав у ватри и тужи се да га пробада у грудима, рано моја! Ма кажите ви мени, је ли се што тужио прије поласка?

— Ма јест, рекох, не знајући шта друго да кажем.

— Боже мој, па зашто је онда путовао? Жива сам премрла! Снаха је њешто ружно о њему сањала, — је ли причала господину?

— Нијесам, мајо, — нијесам имала кад! Ходи, мајо, вечерај!

— Ја мислим да такве снове, који на зло слуте треба тумачити с противне стране! Тако су стари тумачили. Шта ви мислите, господине? запита баба, сједајући за сто.

— Тако сам и ја слушао, мајко, а ви сељаци то боље знате!

Јусуф и два домаћа момка уђоше, да се грију и да се напију, па узеше претресати питање: је ли прасе печено? Умијешаше се млада домаћица, па и стара. Било је ту доказа „за“ и „против“, док најпослије стара ножићем мало распори печеницу, те увјери себе и остале да прасету треба још најмање „добра ура ватре.“

Послије тога, било је и мало шале. Старији момак Ивановићев рече Јусуфу:

— Валај, штета за тебе, што се не мрсиш! Омастио би брке!

— Је ли ја, је ли? запита Јусуф, гледајући онако уплахилено, као што гледа човјек који се налази у великој недоумици, шта ће да одговори!.. Ја ко вељу, ко чуо сам од старијих калуђера, брте си ми

мој, да човјек, вели, на путу и у туђој вјери смије премрсити!

Сви се насмијаше, па и стара.

Ја клонух. Умор, јело, пиће, ватра чињаху своје. Слушао сам те разговоре, као да из даљине дотиру! У томе дође Борило и рече:

— Ловру је све горе! Иди сад ти, Стано, горе; а ти, стара, прилежи.

Али оне обје отидоше.

Онда ће Борило мени.

— Видим да се једва држите од дријема! Ако заповиједате, хајдемо у камару! Постоља је готова!

Устадох с натегом и рекох, показујући кревет: „Овдје је мени добро!“ Свукох горње хаљине и легох. Осјетих како ме он покри, па онога трена утонух у несвијест, као никада дотле!..

Кад се пробудих, нијесам се могао освијестити. Осјећао сам се добро одморен, али у исти мах веома лијен, у оном блаженом расположењу духа и тијела, како се само млад човјек осјећа, послије добро заслужена спавања! Пипам под собом вулпеп простирач, под њим слама, над собом потезак вулпеп покривач! У помрчини, кроз њеку пукотину, одсијеваше као прамен свјетлости, као од далека пожара; оздо, са пода, свјетломрцаше пламичак и мирисаше дим; из угла допираше њечије ркање; на пољу лајаху пси!.. Па одједном, као што то бива, све ми изиде пред очи, све, у свима потанкостима, необичном брзином!

Питах се: је ли могуће да сам све то доживио за један дан? Та, чини ми се, да је од онга разговора са Јусуфом, пред градом, протекло три дана! Још се запитах: је ли могуће замислити овако два неједнака брата, онога јунака, припроста, душевна и поштена, и онога ниткова, себичњака и лажова, у чијој се кожи скупила сва човјечја неваљалства, све гадости!? Каква је то немила шала Усудова? Зар не би боље било по наш народ, да остане у мраку незнања него да се од њега одвајају таки синови, који ће му на тај начин из свијета доно-

сити тобоже лучу видјела? Да је тај остао пеук, доиста мање би штете од њега могло долазити!...

Напилах жижице, упалих свијећу на столици. Бјеше пет и по часова. Обукох се и изидох у двориште, гдје ми величанствен приказ заплијени счи! Са средине неба сијао је пун мјесец и расипао злаћану свјетлост по снијежној смрзлој површини! Кратке и дуге сјенке пружаху се по неизмјерној бијелој равници. Контуре зграда, дрвета, брегова, оштро се оцртаваху према чистини неба. Пијегли шојаху, пси лајаху, различити гласови стоке са свих страна допираху. Сјетих се да освиће Божић, те, чисто очекивах још да чујем пјесму невидљивог збора небесника: „Слава на висини Богу, а на земљи мир људима добре воље!“ — А тих људи „дobre воље“ свакако бјеше доста у Маломе Голупцу! Сви они тада спаваху, пошто поткријепише душу молитвама и славопојкама маломе Исусу и Његовој Пречистој Матери.

Обузе ме језа и отрже ме од божанственог привиђења. Вратих се и сједох крај огњишта. Пламен лазну и освијетли два дјечака, који спаваху на поњави. Бјеше онај мали пецибрав и други њешто старији. Спаваху дубоко, с уживањем, као што је доиста спавао мали „цар свјетова“, под окриљем своје мајке и благе стоке, у витлејемској штали, — како доиста не почивају обични цареви земаљски!...

Брава шкргну и уђе Борило, изнурен, блијед, са црним колутовима под очима. Сједе и бризну у плач.

То ме поврати у збиљу живота, од које се бјех много удаљио. Запитах:

— Шта је, Борило?

— Зло је! одговори он кроз јецање... Зли удес! Дошао ми је брат тобоже на божићовање, послије толико времена, а овамо довео га је зли удес његов! Дошао је да га сахраним!...

— Неће бити тако, човјече! рекох. Ције свака болест на смрт!

— Бојим се да ова јест! вели он, гушећи се... Не варају знаци и слутње!... Ви људи од школе не вјерујете у снове, али... Не вјерујете ни у судбину, али... — Њега је стигла! Није крив Размановић, што га је судба намјестила на Коњевици! Страва ме хвата, срце ми се леди, али се бојим божјег прста!... Није већ при свијести!

Устадох нагло и рекох:

— Хајдемо горе заједно!

Нађох доктора гдје лежи отворених уста, усижаних и укочених очију, жутих, утонулих образа, — тако преображен, да га не би познао, — да не би могао вјеровати е то може бити за њеколико часова! Дихао је нагло и, након сваког другог, трећег дихаја, јечао је. Са стране сјеђаху матери му и снаха, погружене, очајне. Све троје упријеше погледе на моје лице, да би на њему читали утисак:

— Докторе! Докторе! почех га звати.

Болесник скрену малко оне велике, зажарене очи на мене.

— Шта је, докторе?

Једва чујно одговори:

— Finis!*)

Рекох њешто, — изреку њеку храбрења, затим, повукав домаћина за рукав, изидох из собе.

Борило и стара стигоше ме на дну стуба. Кад изидосмо у двориште, обоје ме на један мах питају:

— Шта је оно рекао?... Шта је?

— Чујте пријатељи! Овдје треба збиљска и брза помоћ, коју ми нијесмо кадри дати. Требају лијечници! Сад је око шест часова. До девет, могу бити у граду. Одмах ћу потражити и послати вам оба наша стара љекара, који могу бити овдје одмах по подне. Борило, пробуди кочијаша и нареди му да одмах упрегне!

— Зар на Божић, прије свитања, да ми идеш из куће, а дошао си ми у госте!?... Пишите докто-

*) Крај.

рима, па нека носи Јусуф, па ће бити свеједно, ако је суђено, помоћи ће!

— Не! рекох одлучно, ја идем... Друго је жива ријеч, а друго је писмо, а у оваквој прилици не можемо се ослонити на Јусуфа! Не задржавај ме, не дангубимо, послушај ти мене!

Баба узвикну:

— Златни мој господине, то те Бог учи доста! Пусти га, Боро, јер он зна шта ради, као онај, који је Богу по вољи!

На то Борило отиде у шталу, баба уђе у кућу, а ја, да ми се живци смире, узех ходати по дворишту.

Јусуф чупав, подбувен, мрзовољан, као човек који би радо одспавао још два три часа, изведе коње да напоји. Борило који бјеше за њим изишао, уђе у кућу.

Изненадише ме кавом, што је у оно вријеме била велика ријеткост по нашим селима. Попих двије здјелице. Она два малишана још спаваху. У прегратку дјеца грајашу. Ја сам храбрио матер и сина, како сам најбоље знао. Дадох им ријеч да ћу послати оба старца, пошто, пото! Разумије се, узеће она друга кола.

Поздравих се са старом. Борило ме испрати до кола, носећи вунену шареницу, да поге обавијем. Навукох јаку и натукох капу на одлетјесмо.

Село бјеше будно. По двориштима, пред њима, по путовима, било је чељади и сви нас посматраху са чуђењем. Пошто изидосмо из села, коњи потекосе касом, а Јусуф се обазрије и поче:

— А наш дотур умријеће, а?

То ме немило дирну, те викнух:

— Језик прегризо, да Бог да! Што зло проричеш, узмо једна!

Јусуф се нимало не збуни, нити се увриједи, него слегну раменима и вели:

— А, богме, то његови кажу! Па онда, брате мој, није Бог узалуд посло онај сан његовој снаји! Па онда, ако ћемо право, знам и ја њешто!

Сјетих се оне напомене Станине о сну, о коме се у кући помињало, а како сам већ био у мистичним струјама, то ме заголица, те му рекох да ми исприча.

— Брте мој, ружан је то сан! започе Јусуф. Ко вели, ко она, снаја Стана, вели: „Чекамо ти ми мога дјевера дотура, к знамо, да ће доћи у село. Цијело село чека га! Обашка су мушки, обашка женске. Мушки су сви на броју, и стари и млади, и жењени и нежењени, али међу женскимa нема једне старе, него све листом цуре и невјесте! И још њешто. Људи су сви у тежачком руву, а све што је женско, у руву је стајаћем и окићено! И још њешто, — што је најгоре зламење, у тој гомили ни једнога дјетета не бјеше, а дјеца су живот, знаш? Кад, вели, угледасмо у даљину коњаника на бијелу коњу, у бијелој одјећи! Ко снијег се бијели! Сав онај народ гракну од чуда, а коњаник к нама, лети ко муња, па кад нам се примаче, одједном нестаде бијелца под њим, а он, оставши на ногама, поче играти! И сви познадосмо да је то наш Ловро, без хаљина, у кош,љи пребијелој! Тада се ухвати коло око њега и заори се пјесма, а у томе се пробудих!“

Јусуф умукну, не скидајући очију с мене. Ја слегох раменима а он ко одмахну главом и заврши:

— Ако то није јасно, онда није ни овај дан, што настаје! П'онда, брте мој, знам и ја њешто!

„Кога то ђавола он зна! рекох у себи. Шта је томе блесану наврло јутрос, да се по други пут повивље на њекакво своје „знање!“

На истоку зарудјеше први праменови, као одсјеви далеког пожара. Мало помало, румен се раскола по истоку, те сунце помоли своје сјајно лице! Јусуф заустави кола, скиде капу, устаде, прекрсти се три пута и изговори:

— Сунце на исток, Господ Бог на помоћ! Дај нам Боже срећан пут и срећан овај дан! Ко данас слави рођење Ристово, славио га у миру и весељу!

Пошто сједе, окрете се групом напола и стави нову торбу преда се и рече:

— Баба поклонила Јусуфу нову новцату торбу — шта мислиш!

Из торбе извади цијелу погачу, печену плећку прасећине, и скленицу вина, а за тим извуче иза појаса ножич и даде ми га, рекавши:

— А то је попудбина! Једи господине!

Ни на крај памети не бјеше ми, да бих могао јести у то доба, али кад неочекивано дође преда ме печење и погача, прохтје ми се силно, као да сам дотле само то желио. Брзо свукох рукавице и наклоних се, готово као што би и Јусуф, само што би он жватао спорије.

Не бјех ни опазио да смо већ стигли до злосрећне коњевичке крчме. Била је затворена, али врата на мањој згради бјеху отворена, а кроза њих куљаше дим. Јусуф отрча онамо и стаде у диму, пред вратима. По покретима руку, судих да с њекиим разговара, што је врло мало трајало. У чуду се питах, шта то може бити? Ваљда њека порука од Борила Размановићу? Кад се врати, мрднух главом, а он, сједавши, одговори:

— А ништа! Нека знају да и ја њешто знам!

Ја га гурнем и покажем остатак јела, — три четвртине погаче и половину плећке.

— Вала! вели Јусуф. Ко велим: „на путу се!“ И то баш на путу се путује, а не, рецимо, да сам у кући! Дакле, велим, да се с помоћу божјом смијем омрсити!

Прекрсти се, па започе лагано „слагати“.

Мене вино загрија изнутра, а с поља ме озари сунце, те задријемах. Како ли се угодно изненадих, кад ме трже глас Јусуфов...

Бјесмо пред старим вратима града Ребеника, одакле смо нас тројица повли, двадесет и четири часа раније!

Ја препоручих Јусуфу да не прича по граду догађај у крчми. Дадох му напојницу, па отидох смјеста ка оближем старом лијечнику, којег зас-

гадох у кући. Испричах, углавном, шта је са Ивановићем и додах да је баш његова жеља да му обојица притеку у помоћ. Знао сам колико ће им то поласкати. Старац изјави да је смјеста готов на полазак, а посла свога момка с писмом ономе другом.

Отидох у свој стан и легах, те спавах до мрака. У кафани ме одмах закупише питањима. Бјеше се разгласило да је у Коњевици био атентат на нас двојицу, али да сам ја савладао и разоружао нападача. Ја исправих причу, а изврнух, да је нападач био пијан.

Сутрадан био сам позван на ручак у Тренка. Он и стара госпођа одмах ме дочекаше питањима о догађају. Разумио сам да они знају истину, те не изоставих ништа, јер ми је намјера била да се Размановић не потрза на суд!

Прође и трећи дан Божића, а не добих никакве вијести о болеснику, — доктори се не бјеху вратили. Али, дан за тим, истом што бјех устао, дође ми у стан Јусуф и од прве рече:

— Ето, умро дотур!

За неколико тренутака нијесам могао проговорити.

Јусуф настави:

— Умро је синоћ, прича Берек. Он, Берек, брте мој остао је са дотурима у Голупцу све до ноћас. Они су се хранили у поца, а он у Ивановића. Јад и жалост велика, вели, и у селу! Е, није шала, изгубише свога првога господина, — знаш, досада још није било господина из Малога Голупца!...

Задуго ћутасмо обојица, па Јусуф додаде:

— Е, ето видјесте ли, што учини женско! Ђаво нека их носи!

ГОБА МАРА

Уочи Божића, нас пет самаца бјесмо на вечери у једној пријатељској кући. Послије јела, у облаку дима, заподјену се разговор о великом хришћанском празнику, о обичајима који тада владају, итд. Њеки ће додати:

— У божићне обичаје већ и у нас спадају и божићне приче, које просто кипте, не само по књижевним листовима, него и у политичким!

Домаћица прихвати:

— Ја их све читам.

Лијепи Милован, прозвани „Банкар,“ избаци:

— Жао ми је, госпођо, што се с вама не слажем!

Ја ужасно мрзим те конвенционалне измишљотина, тај израз фадне, буржоаске душе и укуса, којој је потреба да се сваке године, у славу и част Христовога рођења, кљука недотупавним пренемагањем, коме је главна одлика тобож неко „нравоученије“, а онамо...

Прекиде га општи смијех. Домаћица рече у шали:

— Баш сте ви галантни, докторе!

Настаде жагор... Нико се није зачудио банкарову испаду, јер је био колико искрен, толико и неопрезан. Зато му се није збиљски ни замјерило. Уз то био је начитан, духовит, велики љубитељ парадокса и непријатељ скриба и „буржоазије“, иако по занату бјеше „чивија њене машинерије“, јер, свршив праву, ступи у њеки велики новчани завод као чиновник.

Кад завлада тишина, госпођа га запита:

— Зар, без изузетка, докторе? Све су те приче досадне?

— Готово, госпођо! Цијеним божићне приче, дједи намијењене, разумије се, оне које су им приступачне и које им, у исто вријеме, могу учинити радост, што је теже него што се мисли. Јер од свих тих наших и свјетских божићних обичаја, вриједе само само они који су дједи на радост.

— Ко зна да ви немате једну таку у резерви! рече госпођа.

Настаде поново граја, из које избијаху ријечи.

— Има! Има! Причај! Мораш!

Банкар одговори:

— Оппростите, госпођо, рекох да цијеним добре приче за дјецу, а додајем: и оне које су искрена сјећања из дјетињства, не сувише банална, ни намијештана!

— Лијепо! прихвати домаћица, било једне врсте или друге, ви ћете нам нешто испричати.

— Добро! пристаде Банкар. Кад већ хоћете да вас гњавим, чујте:

— Гледам себе у доба, кад ми се почела будити свијест. Моја дадиља Мима, носила ме, љубила ме, ропски врши моје заповијести, пјева ми и онда, кад је бијем шачицама по лицу, јер сам већ увјерен, да имам право кињити оне, који су ми подложни, а нико ми не бјеше покорнији од те дјевојчице од дванаест година! Увјерење је дошло од примјера, јер готово сви старији у кући немаху обзира према сироти, која се бјеше прибила уз нас. И тако, мој душевни живот започе лажним схватањем и нечовјечним поступањем!.. Лаж ме узе за ручице при првим корацима у животу!..

— Све се стекло да на томе путу напредујем и да се што брже и снажније развије природна себичност. Мима ме често носи у сусједну кућу, на други бој, гдје бјеше радионица њеке моје тетке, кројачице... Била је то удовица без дјеце, имућна, средовјечна, још лијепа. Имала је неколико шваља, младих и лијепих, сем једне, која је била стара, грбава, дугачких и пјегавих образа, косе црвенкасте и просиједе. Звала се Мара. Управо није била

шваља, јер је само „јемчила“ порубе, иначе је послуживала и трчкарала по граду. Ријетко су је звали именом, него: „Гоба.“ Ту, у теткиној радионици, био сам мажен, кљукан слаткишима, премијештав са крила на крило, — а већ сам осјећао како су мека и топла стегна дјевојачка, како су сочне њихове меснате усне! Разумије се да никада не сједох на сухо кољењо Гобе Маре, да се никада њена танка блиједа уста не прилијепише на мој обрашчић! Та она бјеше за мене као њека синтеза свих зала, које бијах уснио, — разних „боца“, студени, мрака, материних неодзива на моје захтјеве, итд. Љутило ме је што ме Гоба гледала њежно, каогод и мати, Мима, тетка и лијепе дјевојке; веселило ме је кад су је цуре гађале клупцима, четкама, згужваним хаљинама, кад су је водом поливале, да ми радост учине. Доста је било да рекнем: „У’те Гобу!“ па да настане јуриш. А највећа ми је радост била, кад би ухватиле коло око ње, поцикујући. Додуше, задовољство ми није никада потпуно било зато, што се Гоба није љутила, што је све радо подносила, да бих се ја забављао!

— Сјећам се да су ти први доживљаји које памтим, били у љето, да сам на себи имао само кошуљицу, и да Мима иђаше боса. Кад бисмо се у вече враћали од тетке, требало нам је проћи кроз мрачну собу пред радионицом, гдје је било складиште. Мима би ту собу претрчала, а тако исто и мрачне степенице, смијући се на силу, каошто раде дјеца, да би забашурила страх. Ја бих загњурио главу у њена њедарца и вјежбао се у лажноме смијеху. Она је шаптала: „Бјеж’мо! Бјеж’мо! Бау! Бау!“ а ја сам понављао те ријечи, страхујући истински од великог „Баука“, који је, по моме мишљењу, био много већи и силнији него што бјеше Гоба, али ипак налик на њу, дакле њеки Гобо!..

— Заспао бих уз причање Мимино, које је бивало у моме језику и вртјело се у кругу мојих утисака. Главно је било: „Мама лијепа, тета лијепа, цује лијепе, Гоба кака, — у’те Гобу! — коло! — бау.

бау!“ Мимин једини посао да мене служи, канда бјеше заморан, јер често би заспала крај мене, а прије мене!

— Нови дан доносио ми је истовјетне потребе и навике. Како је мати обременењена била другом дјецом и пословима, како ме у радионици жељно очекиваху, а и Мима се онамо најбоље забављаше, већ и не избивасмо одонуд! Полазак у радионицу и повратак кроз мрачну собу, навикаваху ме на појимање њеке јединке времена, на слутњу да оно пролази и да се у њему пролази; дугачке и кратке сјенке на зажареној улици даваху грађу машти да ради; и мачке по крововима, сунчево бродење по небу, промјене времена, пси и коњи по улици, дозријевање воћа на дрветима, цвијеће што вене, — све то помало доношаше почетке схватања живота у природи!.. Поњекад пролази улицом поворка људи и жена. Напријед, један носи дугачку мотку, при врху пресамићену. За њим иде човјек у необичној ношњи; за овим неколицина пјевајући; за њима, четворица носе њешто црно, дугачко а узано; за њима иду остали! Никако не могах разумјети шта је то, али читам на лицима мојих дјевојака да то мора бити њихов „баубау“, јер су све блиједе, намрштене, са отвореним устима, — њеке и са сузним очима! Чудни су ти одрасли, кад њихов „баубау“ пролази на дану, праћен пјевањем, а они не бјеже од њега смијући се, као што радимо ја и Мима, него дуго гледају за њим и задуго остају мрзовољни! Хајде, што Гоба плаче! То је у реду, — требало би да гална Гоба увијек плаче, али зашто се остале не веселе, кад њихова баубау људи носе, да га негдје баце. — јер доиста, то је, чим га носе пјевајући! Смијешни су и недотупавни ти одрасли! Кажу ми да се то зове: „умл’о, ум’ла.“ Ствар не разумијем, ријеч тувим и примјењујем је грбавици: „Ум’ла Гоба.“ Тим је умножен мој рјечник. Та и иначе, он је прилично обогаћен ријечима, од којих већи део не разумијем!.. Тако напредујем у свему, те већ почињем изводити и закључке. Напри-

мјер, поњекад ме мати или тетка избију. То се зове „казна“. Тетка поњекад немилостиво туче најмању шваљу. И то се зове „казна.“ Али канда то зло може доћи и од другог њекога, јер гдјекад из јутра видим гдје долазе цурице исплакане!.. Тумаче ми да има њеко, ко је јачи од свакога, који има власт да казни свакога, и старе људе и старе жене, а зове се „Бог“! А Бог њекад казни за навијек, напр. начини њекога грбавим, као што је начинио Мару! Тада ми би јасно да је то тек прави „бабау“ и да му је Мара морала њешто тешко скривити! И тада ми би јасно колико људи имају права мрзити и кињити накажене!.. Може бити да су ми и објаснили зашто је Бог казнио Мару, али се тога не опомињем, тек ја, по својој дјетињој логици, закључих ко је и шта је „Бого Бабау!“ Нато, — добро памтим, — стадоше ме карати и увјеравати да је Бого добар, да он и награђује, особито добру дјецу, о чему ме увјерише, на Никољдан изјутра, кад се пробудих и нађох крај себе пар нових ципела, што ми је Бого послао, као награду за моје добро владање! Али, на крају крајева, имајући једнако пред очима Гобу Мару, а уз то, гледајући често хроме, слијепе, болесне, изнемогле старце, сакату дјецу, а знајући да је све то „божја казна“, почех замишљати да је Бог заиста добар према здравим, чистим, углађеним, богатим, али да је он у исто вријеме *Бабау свих оних осталих!*

Као што видите, у суштини, имао сам већ појам буржоаског бога, који ће се појам доцније њешто мало уљепшати и постати руководно начело у животу...

— Настаде зима. Судих по томе, што су ми богине ципелице биле топле, што и Мима иђаше обувена, што се добро умотавасмо и огртасмо идући у радионицу; што, с вечера, у оном теткинском великом складишту, бјеше и мрачно и студено! Али, поврх свега тога, и, што је најпретежније од свега тога, паметујем да сам тада први пут чуо и утувио тајанствену ријеч: „*Божих!*“ У главном, схватио сам и

значање њено, у колико је у односу са дјечјим по-жудама; разумјео сам да је Божић, вече, кад ће бити у радионици много топло, много свијетло, много слаткиша и играчака! Тада готово потурих свих осталих двадесет, тридесет ријечи, које сам знао и које састављах, како тако, а непрестано понављах: — „Божић! Лијепо! Бонбоне! Зузу! Зип!“ — Мима се труђаше да ми прошири и допуни схватање нове ријечи, али и остали је у томе помогоше, те, отуд, одовуд, смјести ми се у главу од прилике ово: „У радионици, под златним дрветом, наћиће се беба, бијела и румена, у свиленој кошуљици, са златном круном на глави! То ће бити „богин син“, а име му је „Божић!“ Беба неће плакати, па ћеш моћи узети све оне лијепе ствари, што буду око ње! Њена мама и њена Мима неће бити код ње!“..

— Дабогме, да сам већ унапријед заволио ту наивну бебу, која се тако лако да опљачкати за пољубац! Доиста, највише сам је заволио баш због толике наивности и због основана надања, да ћу јој моћи и у будуће подваљивати, да ћу је моћи „пумпати“. И у томе надању утврдише ме, — од прилике, поучише ме: — „Само се ти клањај Божићу и љуби га, па ће ти увијек све жеље испунити!“ — Није ли то, у суштини, онђи појам о Христу?

— Еле, дође и то толико жељено и очекивано вече! И не само што све би, како ми је обећавано, него, зацијело, надмаши моје очекивање! Моје прво Бадње Вече, које памтим, тако ми је живо у сјећању, да бих вам сад могао описати све потанкости! Али се, послуже велике радости, догоди ње што неслућено, за мене ужасно.

— Гоба Мара, (ваљда раздрагана у оноликом слављу), просто као из засједе, уграби и усуди се пољубити ме!

— Замислите само! Гоба Мара цмокну ме у образ, — онако силно, као што су смјеле Мима, мама и лијепе цурице!!..

— Већ замишљате мој врисак и индигнацију мамину, тетину, Мимину и свих мојих дворских го-

спођа! Али тога пута, не вента ради, него најозбиљније, пуче шамар по гадном, пјегавом лицу Марину, и не вента ради, него од истине, несрећница бризну у плач и побјеже из радионице, праћена пљуском грдња!

— Смирих се кад ме увјерише да је „ум'ла“, да је однио онај велики Бабау!

— То вам је моје сјећање за први Божић, — заврши Банкар.

• — И то је божићна прича! — рече госпођа, али не разумјесмо, бјеше ли то питање или чуђење.

— А није прича за дјецу! — дода други њеки.

— А има очевидно правоученије, — вели трећи.

Банкар слегну раменима и рече:

— Намјештена није ни најмање! Дајем вам часну ријеч да је све истинито!

— Драги мој, заврших ја, ту ћу божићну причу написати! Ти не знаш од какве си ме бригае ослободио!... Можда су најбоље оне које писци „хватају.“

Он опет слегну раменима и заврши:

— Можеш, али додај: „прича човјека, који не пише приче!“

САДРЖАЈ

	СТРАНА
Симо Матавуљ	III
Бодулица	19
Пошљедњи витезови	35
Нови свијет у старом Розопеку	78
Доктор Паоло	126
Кишовите ноћи	144
Нашљедство	149
Снага без очију	162
Поварета	175
Пилипенда	184
Звоно	190
Ошкопац и Била*	195
Доктор Ивановић	217
Гоба Мара	242

